

15. D4 ya 43
N-54

IQTISODIY GEOGRAFIYA

E. NIGMANOV

IQTISODIY GEOGRAFIYA

(JADVALLARDA)

O'quv qo'llanma

*Oliy ta'limning — «Bojxona ishi» va «Bojxona huquqi»
ta'lim yo'nalishi tinglovchilari uchun*

Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent — 2016

TerDU ARM

№2

UO'K 911(075.8)

KBK 65.04ya73

N 54.

Taqrizchilar:

A. Qayumov – O'zbekiston Milliy universiteti
«Mintaqaviy iqtisodiyot va menejment» kafedrasi professori, g.f.d.

A.B. Abulqosimov – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
«Sanoat iqtisodiyoti» kafedrasi dotsenti, i.f.n.

T. Pardayev – Oliy harbiy bojxona instituti dotsenti,
«Tashqi iqtisodiy faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish»
kafedrasi boshlig'i v.b., i.f.n., b/x podpolkovnigi

Nigmanov E.

N 54

Iqtisodiy geografiya (jadvallarda) [matn]/ o'quv qo'llanma/
O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi –
T.: Cho'lpon nomidagi NMIU, 2016, 308 bet.
ISBN 978-9943-05-894-1

Iqtisodiy geografiya fani 40 soat ma'ruza, 40 soat seminar va 40 soat mustaqil ta'limga mo'ljallangan bo'lib, o'quv qo'llanma 2 bo'lim, 15 bob va 47 ta ilovadan iborat. Mazkur fanni talaba va tinglovchilar o'zlashtirishlari qulay bo'lishi uchun o'quv qo'llanmaning asosiy matni va ilovalardagi asosiy ko'rsatkichlar jadval shaklida berilgan.

Ushbu o'quv qo'llanma Oliy ta'limning – «Bojxona ishi» va «Bojxona huquqi» ta'lim yo'nalishlarida tahsil olayotgan talabalar, tinglovchilar, shuningdek, bojxona organlari xodimlari hamda malaka oshirish kurslari tinglovchilari uchun mo'ljallangan.

UO'K 911(075.8)

KBK 65.04ya73

© Nigmatov E., 2016

© Cho'lpon nomidagi NMIU, 2016

ISBN 978-9943-05-894-1

KIRISH

O'zbekistonning iqtisodiy taraqqiyotiga xizmat qiluvchi har tomonlama yetuk, jahon talablariga javob beradigan mutaxassislarni tayyorlashda iqtisodiy ta'lim yo'nalishlaridan biri sifatida «Iqtisodiy geografiya» fani ham katta hissa qo'shmoqda.

«Iqtisodiy geografiya» fani ishlab chiqarishning hududiy muammolarini tabiiy va iqtisodiy sharoitga bog'liq holda o'rganadi; dunyo hamda turli mamlakatlar va mintaqalarda ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirish va hududiy tashkil etish xususiyatlarining obyektiv qonuniyatlarini asoslab beradi; ishlab chiqarishning joylashishi va rivojlanishi xususiyatlarini o'rganish jarayonida mamlakatlar hududida iqtisodiy rayonlarning vujudga kelishi, ular o'rtasida iqtisodiy aloqalarning shakllanishi va rivojlanishini izohlaydi; shuningdek, ayrim mamlakatlar va hududlar xo'jaligining tasnifini aniq iqtisodiy-statistik ma'lumotlarni tahlil qilish va umumlashtirish asosida o'rganib, qisqacha ilmiy xulosalar chiqaradi va tavsiyalar beradi.

Mazkur o'quv qo'llanma jadvallarda tuzilib, kirish, 2 bo'lim, 15 bob, nazorat savollari, seminar topshiriqlari, tavsiya qilinayotgan adabiyotlar ro'yxati va 47 ilovadan iborat.

O'quv qo'llanmada «Iqtisodiy geografiya» fani predmeti, ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish qonuniyatlari, dunyo siyosiy xaritasi rivojlanishining asosiy bosqichlari, yirik o'zgarishlar, dunyo sanoati, qishloq xo'jaligi, transporti, ularning turli mamlakat guruhlarida joylashishi va rivojlanishi tahlil etilgan. Dunyoni regional o'rganish jihatidan AQSH, Germaniya, Yaponiya Xitoy hamda MDH mamlakatlari iqtisodiy-geografik tavsifi o'rin olib, ularning jahon xo'jaligiga qo'shayotgan hissasi, tarmoq va hududiy tizimlari o'rganilgan. Shuningdek, O'zbekistonning jahon xo'jaligida tutgan o'rni, tabiiy salohiyati, aholi dinamikasi va mehnat

resurslari, bozor iqtisodiyoti sharoitida sanoat va qishloq xo'jaligi tarmoqlarining rivojlanishi va joylashish xususiyatlari, transport aloqalari, tashqi iqtisodiy aloqalarining rivojlanishi va ekologiya kabi masalalar tavsiflari bayon etilgan.

«Iqtisodiy geografiya» fani bo'yicha tayyorlangan o'quv qo'llanmaning nazariy va amaliy ahamiyati, asosiy kategoriya va tushunchalari, uning boshqa fanlar bilan aloqasi, bozor munosabatlariga o'tish davrida hududiy mehnat taqsimoti, ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish, ekologiya va barqaror taraqqiyot masalalari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, unda O'zbekiston Respublikasi milliy iqtisodiyotining shakllanishi, viloyatlarning iqtisodiy rivojlanishi, mamlakatning mintaqaviy siyosati kabi masalalar yoritilgan.

O'quv qo'llanma bojxona tizimida xizmat qilayotgan xodimlar, «Bojxona ishi» va «Bojxona huquqi» mutaxassisliklari bo'yicha tahsil olayotgan tinglovchilarga mo'ljallangan.

I BO' LIM. JAHONNING UMUMIY IQTISODIY VA REGIONAL GEOGRAFIYASI

1-BOB. «IQTISODIY GEOGRAFIYA» FANIGA KIRISH

Reja:	1.1. «Iqtisodiy geografiya»ning predmeti, uning boshqa fanlar orasida tutgan o' rni. 1.2. «Iqtisodiy geografiya»ning nazariy asoslari, ilmiy konsepsiyalari va uslublari. 1.3. «Iqtisodiy geografiya»ning rivojlanish tarixi.
Tayanch iboralar:	«Geografiya», «Iqtisodiy geografiya», «Rayonlar iqtisodiy geografiyasi», qonuniyatlar, ilmiy konsepsiyalar, tadqiqot usullari.
1.1. «Iqtisodiy geografiya»ning predmeti, uning boshqa fanlar orasida tutgan o' rni	
Geografiya haqida tushunchalar	<ul style="list-style-type: none">• «Geografiya» so' zi yunon tilidan olingan bo' lib, «yerning tasviri» degan ma' noni anglatadi.• Yer shari to' g' risidagi umumiy ma' lumotlar 1-ilovada berilgan.
«Iqtisodiy geografiya» fani	<ul style="list-style-type: none">• ishlab chiqarish kuchlarining butun dunyo, mamlakatlar, mintaqalar bo' yicha hududiy joylashishi va rivojlanishi muammolarini o' rganuvchi fandir [17].
Fanning predmeti	<ul style="list-style-type: none">• ishlab chiqarishning joylashishi va rivojlanishi xususiyatlarini o' rganish jarayonida mamlakatlar hududida iqtisodiy rayonlarning vujudga kelishi, ular o' rtasida iqtisodiy aloqalarning shakllanishi va rivojlanishini izohlaydi;• ayrim mamlakatlar va hududlar xo' jaligining tasnifini aniq iqtisodiy-statistik ma' lumotlarni tahlil qilish, va umumlashtirish asosida o' rganib, qisqacha ilmiy xulosalar va tavsiyalar beradi.

Fanning tarkibi	<ul style="list-style-type: none"> • «Iqtisodiy geografiya» umumiy, tarmoqli, regional va jahon xo‘jaligi geografiyasiga bo‘linadi. Ayrim jihatlarini o‘rganish uchun «Iqtisodiy geografiya» ikki qismga – «Umumiy iqtisodiy geografiya» va «Rayonlar iqtisodiy geografiyasi»ga bo‘linadi. • «Umumiy iqtisodiy geografiya» qismida tizimning umumiy masalalari, mamlakatlarning xo‘jalik geografiyasi va asosiy tarmoqlar geografiyasi o‘rganiladi. • «Rayonlar iqtisodiy geografiyasi» qismida esa tegishli mamlakatning ayrim hududlari xo‘jaligi va iqtisodiy rayonlari o‘rganiladi. • Mamlakatlarni majmualari o‘rganishda ikkala qism ham bir-birini to‘ldiradi. • Ayni vaqtda mamlakatlar xo‘jaligi va bu xo‘jalik tarmoqlarini tadqiqot qilishdagi umumiy masalalarni o‘rganish tegishli mamlakatning ayrim hududlari va iqtisodiy tumanlari xo‘jaligini o‘rganish uchun juda zarur hisoblanadi.
Tarmoqlar iqtisodiy geografiyasi	<ul style="list-style-type: none"> • sanoat, qishloq xo‘jaligi, qurilish, transport va boshqalarning hududiy taqsimlanishi (joylashtirilishi)ni o‘rganadi.
Regional iqtisodiy geografiya	<ul style="list-style-type: none"> • iqtisodiy qonunlar, tabiiy sharoitlarning ta’siri, madaniy meros va aholida ishlab chiqarish ko‘nikmalarining tarixiy shakllanishini hisobga olgan holda turli viloyatlar va tumanlarda ijtimoiy mehnatning hududiy taqsimlanishini o‘rganadi.
Boshqa fanlar bilan bog‘liqligi	<ul style="list-style-type: none"> • tabiiy geografiya, tarix, iqtisod, statistika, geologiya, ekologiya, tibbiyot va boshqa fanlar bilan uzviy ravishda bog‘langan.

Fanning asosiy vazifalari	<ul style="list-style-type: none"> • alohida mamlakatlar iqtisodiyotini tadqiq etish; • jahon xo'jaligini o'rganish; • siyosiy-geografik tadqiq; • demografiyani o'rganish; • mamlakatlarning tabiiy resurslarini o'rganish.
1.2. «Iqtisodiy geografiya»ning nazariy asoslari, ilmiy konsepsiyalari va uslublari	
Fanning nazariy asoslari	<ul style="list-style-type: none"> • «Iqtisodiy geografiya» o'z geografik tadqiqotlarini tarixiy-ijtimoiy tahlillar asosida olib boradi. Bu borada – hozirgi davrda ishlab chiqarishni joylashtirish masalalarida tarixiy ma'lumotlarga (ayniqsa, sanoat va qishloq xo'jaligi mintaqalari, transport yo'llari, aholini joylashtirish, shaharlar, mehnatga layoqatli aholi va boshqalarga nisbatan) tayanadi, rivojlanish darajasini, dinamikasini aniqlash maqsadida ishlab chiqarishni taqqoslaydi, baholaydi va insonning tabiiy muhitga ta'sirini tahlil qiladi.
Fanning ilmiy konsepsiyalari	<ul style="list-style-type: none"> • iqtisodiy rivojlantirish konsepsiyasi – muayyan mamlakat, iqtisodiy rayonlarning murakkab tizimi bo'lib, shakllanishi qonuniy tarzda ro'y beradi; • hududiy ishlab chiqarish majmualari konsepsiyasi – ishlab chiqarish korxonalarini aholi yashash joylarining chegaralangan hudud yoxud iqtisodiy rayon yoki kichik rayon hududida o'zaro uyg'unlashuvi; • energiya ishlab chiqarish sikllari konsepsiyasi – rayon barpo etuvchi qonuniyatlar sikli.
Fanning tadqiqot usullari	<ol style="list-style-type: none"> 1. dasturli-maqсадli usuli; 2. tizimning tahlili usuli; 3. balans (muvozanat) usuli; 4. kartografik usul; 5. iqtisodiy-matematik modellashtirish usuli; 6. qiyosiy-geografik usul; 7. iqtisodiy-geografik prognozlash usuli [17].

Dasturli maqsadli usul	<ul style="list-style-type: none"> • bozor iqtisodiyoti munosabatlari sharoitida juda muhim bo'lib, majmuaning kechiktirib bo'lmaydigan va umummanfaatlarni ko'zlagan ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilish dasturi va maqsadi bilan uzviy bog'liq.
Tizimning tahlil usuli	<ul style="list-style-type: none"> • bosqichma-bosqich tamoyiliga asoslangan bo'lib, har bir hududiy tizim, ayniqsa, ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi, joylashish xususiyatlarini o'rganish bo'yicha ma'lum maqsad va vazifalarni qamrab olgan.
Balans usuli	<ul style="list-style-type: none"> • fanning asosiy usullaridan biri hisoblanadi. Ushbu usul yordamida regionlarning resurs va mahsulotga, ishchi kuchiga bo'lgan talabini aniqlash, xususan, ayrim hududlar o'zida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar bilan o'z ehtiyojini qondira olayotganligi yoki qondira olmayotganligi, zarur mahsulotlarni keltirish yoki olib ketish ko'lamini darajasini baholash, shuningdek, regional xo'jalik majmui rivojlanishidagi nomutanosiblik va uni bartaraf etish yo'llari aniqlanadi.
Karto-grafik usul	<ul style="list-style-type: none"> • «Iqtisodiy geografiya»ning maxsus usullaridan hisoblanadi. Xarita – bilim manbayi va o'rganish obyektidir. Hududiy, iqtisodiy-geografik jarayonlar va ayrim mamlakatlar miqyosida ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish xususiyatlarini ko'rgazmali tarzda faqat geografik xarita namoyon etishi mumkin.
Iqtisodiy-matematik modellashtirish usuli	<ul style="list-style-type: none"> • xo'jalik tarmoqlarining rivojlanishi va ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish muammolari bilan bog'liq bo'lgan tadqiqotlar jarayonida keng qo'llaniladi.
Qiyosiy geografik usul	<ul style="list-style-type: none"> • qator hududiy birliklarni turli ko'rsatkichlar asosida bir-biri bilan taqqoslashdir.

Iqtisodiy-geografik prognozlash usuli	<ul style="list-style-type: none"> • mamlakatlar, ularning hududlari kelajakda majmual rivojlanishini turli ko'rsatkichlar tahlili orqali belgilashga yordam beradi.
Usullardan foydalanish	<ul style="list-style-type: none"> • ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish muammosi va hududlarni, xo'jaliklarni rivojlantirish murakkablashib bormoqda. Bozor iqtisodiyoti sharoitlarida tarmoqlar va hududlar o'rtasidagi aloqalar boshqarishni takomillashtirishni talab qilmoqda. Shuning uchun iqtisodiy matematik usullar katta ahamiyat kasb etmoqda. Ular maqsadga erishish yo'lida iqtisodiy samarali variantlarni tanlash imkonini beradi. Boshqa ilmiy usullar o'zaro bog'langan bo'lib, bir-birlarini to'ldirib boradi.
1.3. «Iqtisodiy geografiya»ning rivojlanish tarixi	
Fanning rivojlanish tarixi	<ul style="list-style-type: none"> • Eratosfenning (miloddan avvalgi III asr) «Geografiya» nomli asari uchinchi qismi ham ayrim mamlakatlar ta'rifiga bag'ishlangan. • O'rta asrlarda iqtisodiy-geografik bilimlar Al Xorazmiy («Kitob Sur'at al-arz»), Beruniy («Hindiston»), Bobur («Boburnoma») va boshqa olimlarning asarlarida chuqurlashtirilgan. • Yevropada «Iqtisodiy geografiya» fan sifatida XVI asrdan shakllana boshlagan. Uning rivojlanishiga fransuz olimi J. Boden, italyan olimi L.Tviggerdi, golland olimi B.Varens muhim hissa qo'shishdi. Fransuz olimi J.Boden 1564-yilda yozgan yirik geografik asarida Sharq geografiasidagi geografik muhitning jamiyat rivojlanishiga ta'siri muammosi qaytadan ko'rib chiqildi, italyan olimi L.Tvichchardining «Nidyerlandiya tavsifi» (156-yil), Golland olimi B.Varensning «Bosh geografiya» (1650-yil) nomli asarida ham iqtisodiy geografiyaga oid qator muammolar ilmiy yechimini topdi.

- «Iqtisodiy geografiya» ilmiy atamasini fanga birinchi bo'lib rus olimi M.V. Lomonosov XVIII asrda olib kirdi.
- XX asrda «Iqtisodiy geografiya»ning rivojlanishi N.N. Kolosovskiy, N.N. Baranskiy, N.P. Nikitin, V.V. Pokshishevskiy, Y.G. Saushkin, E.B. Alayev, B.S. Xorev va boshqalarning, O'zbekistonda esa o'tgan asr boshlarida yashagan Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov Abdulla Avloniy va boshqalarning nomlari bilan bog'liq.
- Mahmudxo'ja Behbudiy tomonidan XX asr boshlarida geografiyaga oid qator darsliklar va asarlar yozilgan.
- XX asrning ikkinchi yarmida va hozirgi paytda O'zbekistonda «Iqtisodiy geografiya» fanining rivojlanishi Z.M. Akromov, O.B. Otamirzayev, A.S.Soliyev, Q.Abirqulov, X.S. Salimov, A.R. Ro'ziyev, A.Qayumov, Sh. Inomov, H.Abdullayev va boshqalarning nomlari bilan bog'liq

Nazorat savollari

1. *«Iqtisodiy geografiya»ning predmetini izohlab bering.*
2. *«Iqtisodiy geografiya»ning nazariy asoslarini ta'riflang.*
3. *«Iqtisodiy geografiya»ning asosiy ilmiy uslublarini sanang.*
4. *«Iqtisodiy geografiya» boshqa fanlar o'rtasida qanday o'rin tutadi?*
5. *«Iqtisodiy geografiya»ning asosiy vazifalari nimalardan iborat?*

Seminar mashg'uloti uchun savollar:

«Iqtisodiy geografiya» fanining predmeti. Ishlab chiqarishni joylashtirish qonuniyatlari. «Iqtisodiy geografiya»ning boshqa fanlar orasida tutgan o'rni. Ilmiy nazariy konsepsiyalar: iqtisodiy rivojlanish, hududiy ishlab chiqarish majmualari va energiya ishlab chiqarish majmualari konsepsiyalari. Dasturli-maqсадli, tizimning tahlili, balans, kartografik, iqtisodiy-matematik model-lashtirish, qiyosiy-geografik, iqtisodiy-geografik bashoratlash usullari. Iqtisodiy geografiyaning qadimda, o'rta asrlarda, yaqin o'tmish va hozirdagi rivojlanish davrlari.

2-BOB. ISHLAB CHIQRISH KUCHLARINI JOYLASHTIRISH, RIVOJLANTIRISH OMILLARI VA TAMOYILLARI

Reja:	<p>2.1. Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishning asosiy qonuniyatlari.</p> <p>2.2. Ishlab chiqarishni tashkil etishning asosiy shakllari.</p> <p>2.3. Ishlab chiqarishni hududiy tashkii etishning asosiy omillari.</p>
Tayanch iboralar:	ishlab chiqarish, ishlab chiqarish kuchlari, joylashtirish qonuniyatlari, kooperatsiya, kombinatsiya, ishlab chiqarish omillari, tabiiy resurslar
<p>2.1. Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishning asosiy qonuniyatlari</p>	
Asosiy tushunchalar:	<ul style="list-style-type: none"> • ishlab chiqarish – turli iqtisodiy mahsulotlarni yaratish jarayoni; • ishlab chiqarish kuchlari – ishlab chiqarishda barcha jamlangan vositalar va band bo‘lgan kishilar. Iqtisodiy nazariyaga muvofiq ishlab chiqarish kuchlari iqtisodiy tizimlarning mavjudligini aniqlaydi. • ishlab chiqarish salohiyati: <ol style="list-style-type: none"> 1) mavjud resurslardan to‘liq foydalangan holda real mahsulot hajmini ishlab chiqarish imkoniyati; 2) Ishlab chiqarish omillarining mavjudligi darajasi va ishlab chiqarishni ta’minlovchi resurslar salohiyati.

Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish	<ul style="list-style-type: none"> • bu ishlab chiqarishni joylashtirish bo'yicha tartibga soluvchi iqtisodiy mexanizm bo'lib, hududiy rivojlanishning iqtisodiy samaradorligini belgilaydi.
Ishlab chiqarish kuchlarini hududiy joylashirishning umumiy qonuniyatlari	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ishlab chiqarishni hududiy jihatdan oqilona tashkil etish qonuniyati. 2. Ishlab chiqarishning hududiy ixtisoslashuvi va kooperasiyalashuvi qonuniyati. 3. Hududlarning majmualari rivojlanish qonuniyati. 4. Hududlarning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishini tenglashtirish qonuniyati. [17]
Ishlab chiqarishni hududiy jihatdan oqilona tashkil etish qonuniyati	<ul style="list-style-type: none"> • ishlab chiqarish korxonalarini ITTning yutuqlari asosida, iloji boricha manbalarga yaqin joylashtirish kerak. <p>Masalan, suvni ko'p talab qiladigan tarmoqlarni imkon qadar yirik va samarali suv manbalariga yaqin joylashtirish maqsadga muvofiq;</p> <ul style="list-style-type: none"> • mehnatni ko'p talab qiluvchi (sermehnat) tarmoqlarni esa mehnat resurslari shakllangan markazlarga yaqinroq; • kundalik iste'mol qilinuvchi mahsulot ishlab chiqarish korxonalarini iste'molchilarga yaqinroq joylashtirish kerak va h.k.
Ishlab chiqarishning hududiy ixtisoslashuvi va kooperasiyalashuvi qonuniyati	<ul style="list-style-type: none"> • Bunda biron bir hudud ichida ixtisoslashuv va korxonalar o'rtasida eng takomillashgan ishlab chiqarish aloqalarini o'rnatish hamda ularning tashqi iqtisodiy aloqalarda keng ishtiroki ko'zda tutilgan.

Hududlarning majmualari (kompleks) rivojlanish qonuniyati	<ul style="list-style-type: none"> • Hududning (respublika, viloyat, iqtisodiy tuman) kompleks rivojlanishi deganda, xo'jalikdagi mutanosiblik, ishlab chiqarish korxonalarining mahalliy tabiiy va iqtisodiy sharoitga mosligi, ixtisoslashgan tarmoqlar infratuzilmasining, turli ko'lamdagi shaharlarning rivojlanishi, tabiiy muhitni muhofaza qilish, ulardan oqilona foydalanish va hokazolar nazarda tutiladi.
Hududlarning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishini tenglashtirish qonuniyati	<ul style="list-style-type: none"> • Unga ko'ra respublikamiz hududlarining iqtisodiy rivojlanishini bir-biriga tenglashtirish, ya'ni mamlakatda ishlab chiqarish kuchlarini bir me'yorda joylashtirib, kelajakda aholi turmush darajasini oshirish asosiy maqsad qilib olinadi.
2.2. Ishlab chiqarishni tashkil etishning asosiy shakllari	
Ishlab chiqarishni tashkil etishning asosiy shakllari	<ul style="list-style-type: none"> • mujassamlashuv, ixtisoslashuv, kooperatsiya va kombinatsiya ayni paytda ijtimoiy va hududiy jihatlariga ega.
Mujassamlashuv	<ul style="list-style-type: none"> • ishlab chiqarishning to'planishi geografik jihatdan, avvalo, moddiy sohalar – sanoat, qishloq xo'jaligi, transportda yaqqol namoyon bo'ladi. Fan obyektini aynan shu tarmoqlarning hududiy tashkil etilishi, joylashish xususiyatlari belgilab beradi. Ijtimoiy obyektlarning hududiy tashkil etilishi esa xalq xo'jaligining barcha tarmoqlarida turlicha bo'ladi.
Ixtisoslashuv	<ul style="list-style-type: none"> • mehnat taqsimoti va iqtisodiy rayonlarning tarkib topishi bilan chambarchas bog'liqdir.

	<p>Uning uch bosqichi – korxonalar, shahar va tuman miqyosidagi ixtisoslashuvi, shuningdek, uch turi – qism (detal);</p> <ul style="list-style-type: none"> • texnologik yoki yarim mahsulot va predmet (tovar mahsuloti ishlab chiqarish) ixtisoslashuvi mavjud.
Kooperatsiya	<ul style="list-style-type: none"> • mahsulot yaratish turli korxonalarining hamkorligi bo‘lib, bunda ularning tarmoq holda joylashuvi kuzatiladi. Bunda qatnashuvchi korxonalar soni vujudga kelayotgan mahsulotning murakkabligiga bog‘liq bo‘ladi.
Kombinatsiya	<ul style="list-style-type: none"> • kooperatsiyaga o‘xshab korxonalar birlashmasidan iborat. Bunda tarqoq holda joylashgan birlik emas, balki ularning hududiy umumiyliги tushuniladi. Kooperatsiyada mahsulot bir xil bo‘lsa, kombinatsiyada, aksincha, xomashyo bir xil bo‘lib, undan olingan mahsulot turlicha bo‘ladi. Kombinatsiyada ma‘lum turdagi xomashyoni chuqur texnologik qayta ishlagan holda mahsulotlar ishlab chiqarishni anglatadi.
<h3>2.3. Ishlab chiqarishni hududiy tashkil etishning asosiy omillari</h3>	
Ishlab chiqarishni hududiy tashkil etishning asosiy omillari	<ul style="list-style-type: none"> • Ishlab chiqarish tarmoqlarini joylashtirishda xomashyo, yoqilg‘i, elektr energiyasi, suv, iqlim, mehnat resurslari, iste‘mol va transport, iqtisodiy-geografik o‘rin kabi omillar e‘tiborga olinadi. Shuningdek, ekologiya, ITT va bozor iqtisodiyoti omillarining bu boradagi ahamiyati ham oshib bormoqda.
Tabiiy sharoit	<ul style="list-style-type: none"> • biron bir obyektga aloqador bo‘lgan tabiatning barcha jihatlarini o‘ziga qamrab olgan bo‘lib, juda keng ma‘noga ega tushuncha.

	<p>Mantiqiy yondashuv sharoit nimaga taalluqli ekanligining aniq ko'rsatilishini, ya'ni «sanoatni rivojlantirishning tabiiy sharoiti», «dehqonchilikni rivojlantirishning tabiiy sharoiti», «temir yo'l qurilishining tabiiy sharoiti», «inson hayotiy faoliyatining tabiiy sharoiti» va h.k. tarzda ifodalashni talab qiladi. Demak, «tabiiy sharoit» tushunchasini insonning qandaydir faoliyati bilan uzviy bog'liq holda tahlil etish maqsadga muvofiqdir.</p>
<p>Tabiiy omillar kategoriyasi</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Tabiiy sharoit – relyef, iqlim, geologik muhit, ustki va yer osti suvlari va hokazolardan iborat. • Tabiiy resurslar – mineral, yer, suv va biologik (oxirgi uchtasi biosfera) resurslar demakdir. • Landshaftlar holati – hududlarning tabiiy joylashish holati. • Ekologik vaziyat – atrof muhitning tabiiy holati.
<p>Tabiiy resurslar</p>	<ul style="list-style-type: none"> • bu tushuncha «tabiiy sharoit» tushunchasiga nisbatan tor ma'noga ega bo'lib, u tabiat bilan inson faoliyati o'rtasidagi aloqani bevosita ifodalaydi.
<p>Tabiiy resurslar-ning foydalanish bo'yicha tasniflashi</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Tabiiy resurslar tugamaydigan va tugaydigan (tiklanadigan va tiklanmaydigan) turlarga bo'linadi. • Tugamaydigan (shartli ravishda) – quyosh, havo, suv va h.k. • Tugaydigan: 1) tiklanadigan – (yer usti tuprog'i, biologik, ya'ni baliqchilik, o'rmonchilik, chorvachilik) va 2) tiklanmaydigan – (mineral resurslar: yoqilg'i-energetik, qora va rangli metallar, nometall foydali qazilmalar, yer osti suvlari va h.k.) [18]
<p><i>Nazorat savollari</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Bozor iqtisodiyotiga o'zgach, ishlab chiqarishni joylashtirishda qaysi omillar muhim rol o'ynaydi? 2. Ishlab chiqarishning hududiy ixtisoslashuvi deganda nimani tushunasiz? 3. Qaysi sanoat tarmoqlari xomashyo manbalariga yaqin quriladi? 4. O'zbekistonda avtomobil zavodini qurishda qanday omil hisobga olingan? 	

6. *Ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi va joylashishida tabiiy sharoitlar qanday ahamiyatga ega?*

Seminar mashg'uloti uchun savollar:

Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishning asosiy qonuniyatlari. Ishlab chiqarishni hududiy oqilona tashkil etish qonuniyati. Ishlab chiqarishning hududiy ixtisoslashuvi va kooperatsiyalashuvi qonuniyati. Ishlab chiqarishni tashkil etishning asosiy shakllari. Mujassamlashuv, ixtisoslashuv, kooperatsiya va kombinatsiya ayni paytda ijtimoiy va hududiy jihatlarini anglatuvchi tushunchalar.

Ishlab chiqarishni hududiy tashkil etishning asosiy omillari. Xomashyo, yoqilg'i, elektr energiya, suv, iqlim, mehnat resurslari, iste'mol va transport, iqtisodiy-geografik o'rin kabi omillar.

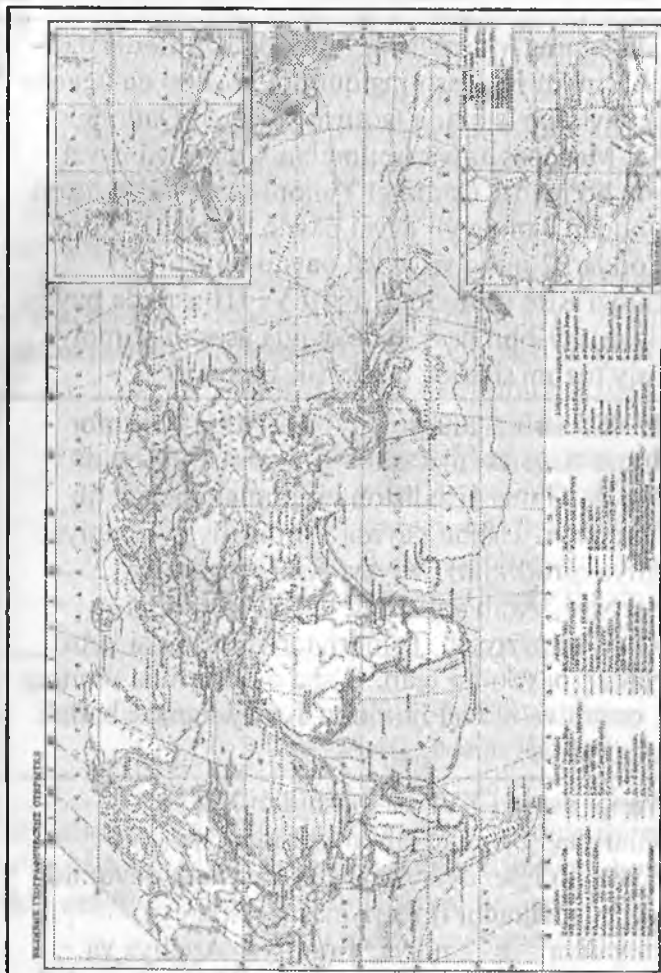
3-BOB. HOZIRGI ZAMON DUNYO SIYOSIY XARITASI

Reja:	<p>3.1. Dunyo siyosiy xaritasining ahamiyati va o'ziga xosligi</p> <p>3.2. Dunyo siyosiy xaritasi shakllanishining xususiyatlari va asosiy bosqichlari.</p> <p>3.3. Davlat tuzumi va davlat tuzilishi.</p>
Tayanch iboralar:	dunyo siyosiy xaritasi, geografik kashfiyotlar, davlat tuzumi, davlat tuzilishi, ti plashtirish, federativ, unitar, respublika, monarxiya, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, insonning rivojlanish indeksi.
<p>3.1. Dunyo siyosiy xaritasining ahamiyati va o'ziga xosligi</p>	
Siyosiy xarita	<ul style="list-style-type: none"> • Yer sharining geografik xaritasi bo'lib, unda materik yoki yirik hududlar bo'yicha, territorial-siyosiy bo'linishlar aks ettirilgan. Ularning asosiy elementlariga: davlat chegaralari va tasarrufidagi hududlar, poytaxtlar, yirik shaharlar, transport yo'llari kiradi.
Siyosiy xaritaning ahamiyati	– g'oyat katta bo'lib, u mamlakatlarning xalqaro maydondagi o'rnini, dunyoda egallagan mavqeini, ichki siyosiy-mamuriy strukturasi xususiyatlarini o'zida yaqqol aks ettiradi.
Siyosiy xaritaning o'ziga xosligi	Mamlakatlar va xalqlarning butun hayoti ularning davlat (siyosiy) chegaralari belgilangan hududlarida o'tadi. Ularni aynan shu yo'nalishda o'rganish iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy geografiyaning asosiy vazifasi hisoblanadi.

	Bir tomondan, dunyo va regional muammolar ayrim mamlakatlarning muammolaridan o'sib chiqadi va shakllanadi, boshqa tomondan esa, ularning rivojlanishi boshqa ko'plab mamlakatlarga bevosita katta ta'sir ko'rsatadi.
Dunyo siyosiy xaritasining o'ta o'zgaruvchan xususiyati	asosiy siyosiy-geografik o'zgarishlarni aks ettiradi: muayyan davlatning boshqa davlat bilan qo'shilishi (birlashishi, bir davlatning boshqa davlat tarkibiga kirishi v.b); davlatchilikning (siyosiy suverenitetining) yo'qotilishi; davlatlar (mamlakatlar) maydonining hududlari va akvatoriyalar, chegaralarining o'zgarishi; poytaxtning almashishi (o'zgarishi); davlat, mamlakat va poytaxt nomlarining o'zgarishi; davlat boshqaruvi shaklining o'zgarishi va boshqalar. Bu elementlarning barchasi siyosiy geografik xaritaning asosiy mazmunini belgilab beradi.
3.2. Dunyo siyosiy xaritasi shakllanishining xususiyatlari va asosiy bosqichlari	
Siyosiy xarita o'zgarishining ikki omili	<p>1. Miqdoriy omili: yerlarning qo'shib olinishi; hududlarning yo'qotilishi yoki bosib olinishi; davlatlarning birlashishi yoki bo'linishi.</p> <p>2. Sifat omili: ijtimoiy formasiyaning almashishi; mamlakatlarning suverenitetga ega bo'lishi; xalqaro ittifoqlarning shakllanishi; davlatlar shaklining o'zgarishi.</p>
Dunyo siyosiy xaritasining shakllanishi davrlari	<ul style="list-style-type: none"> • Qadimgi: milodning V asrigacha. • O'rta asrlar: V–XV asrlar. • Yangi davr: XVI–XX asrlar. • Engi yangi davr: XX asrdan boshlab. [18]

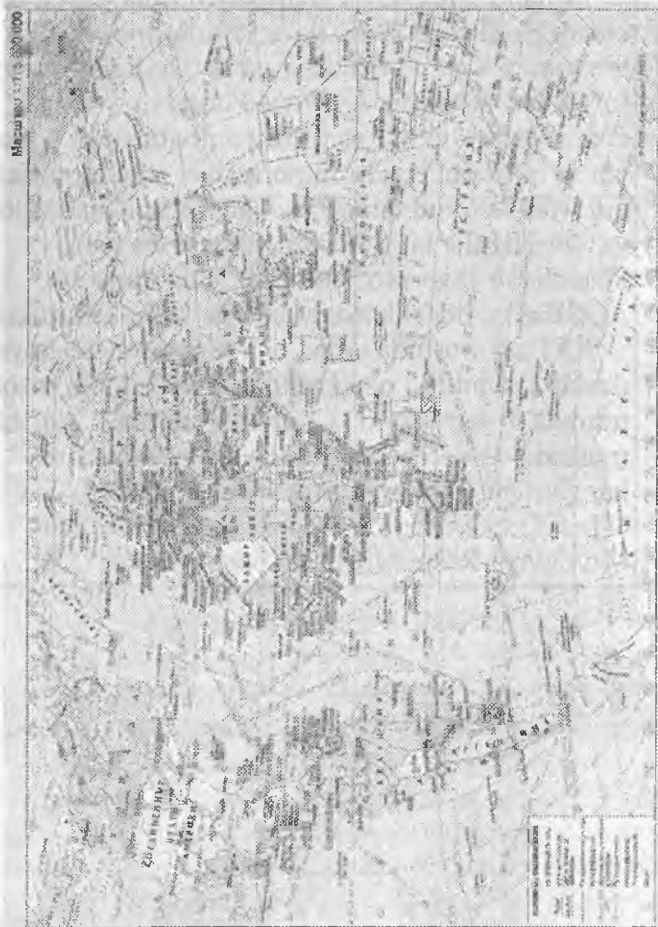
Qadimgi davr	<ul style="list-style-type: none"> • Milodning V asrigacha, aniqrogʻi, milodiy 410-yilda Rim imperiyasining qulashi. Ushbu davrgacha yirik davlatlar sifatida faoliyat yuritgan Qadimgi Misr, Mesopatamiya (miloddan 4 ming yil avval paydo boʻlgan), Qadimgi Yunoniston va Hindiston (miloddan 3 ming yil avval paydo boʻlgan), Xitoy (miloddan 2 ming yil avval paydo boʻlgan), Qadimgi Rim (miloddan avval V–III asrlada paydo boʻlgan). Ushbu davr mobaynida asosan ijtimoiy-siyosiy tuzum sifatida quldorlik boʻlgan.
Oʻrta asrlar	<ul style="list-style-type: none"> • V–XV asrlar, aniqrogʻi, 1492-yilda Xristofor Kolumb Amerikani kashf etgan yoki 1498-yilda Vasko da Gama Hindiston qirgʻoqlarigacha etib borgan davr. Ushbu davrda Portugaliya, Ispaniya, Angliya qirolliklari, Kiyev Rusi, Vizantiya imperiyasi, Arab xalifaligi, Dehli sultonligi, Moʻgʻul imperiyasi, Temuriylar imperiyasi kabi davlatlar paydo boʻlgan. Oʻsha davr ichida dinning roli ortadi va feodal ijtimoiy-siyosiy munosabatlari oʻrnatiladi.
Yangi davr	<ul style="list-style-type: none"> • Yangi davrga XVI asr boshidan XX asr boshlaridagi birinchi jahon urushigacha (1914–1918) boʻlgan davr kiradi. Ushbu vaqt davomida mustamlamakachi imperiyalar – Ispaniya, Portugaliya, Gollandiya, Fransiya, Angliya va boshqalar paydo boʻldi. Ayni chogʻda boshqa yirik imperiyalar shakllandi: Rossiya, Usmoniylar, Boburiylar, Xitoy (Sin) va Yapon imperiyalari. Ushbu davr kapitalistik munosabatlarning vujudga kelishi va asosan, Yevropa mamlakatlarining taraqqiy etishi bilan tavsiflanadi.

**Buyuk geografik
kashfiyotlar xaritasi.
XV—XVII asrlardagi
buyuk geografik
kashfiyotlar
47-ilovada berilgan**

<p>Eng yangi davr</p>	<p>Birinchi jahon urushidan keyin hozirgacha davom etayotgan davr. Ushbu davr ichida imperiya maqomiga ega bo'lgan bir qator davlatlar qulaydi (masalan, Rossiya, Avstriya-Vengriya, Usmoniylar), o'zining salbiy oqibatlarini ko'rsatgan jahon mustamlakachi imperiyalari paydo bo'ladi va qulaydi. Jahonning ikki qutbga bo'linishi: kapitalistik va sotsialistik lagyerlarning paydo bo'lishi. Sotsialistik lagerning yo'q bo'lishi, dunyoda AQSHning liderlik mavqei egallashi kuzatiladi.</p> <p>XXI asr boshida jahonda taxminan 240 ga yaqin davlat mavjudligi qayd etilgan. Ularni aniq hisoblash murakkab jarayondir. Chunki ba'zi bir o'zlarini mustaqil deb e'lon qilgan davlatlarni xalqaro hamjamiyat rasman e'tirof etmagan. Masalan (Abxaziya Respublikasi, Pridnestrov Moldaviya Respublikasi va boshqalar)</p>
------------------------------	---

**Dunyo siyosiy
xaritasining hozirgi
ko'rinishi**

**Dunyoning hozirda mavjud mamlakatlari tavsiflari
46-ildavda keltirilgan.**

Dunyo mamlakatlarini tiplashtirish	<ul style="list-style-type: none"> • turli mamlakatlarni alohida, o'ziga xos tavsiflari (tiplari) bo'yicha guruhlash lozim. Mamlakatlar tipologiyasi har birining o'z tavsifi asosida tasniflanadi.
Asosiy tipologiya	<ol style="list-style-type: none"> 1) hududlar maydoni; 2) aholisi soni; 3) geografik joylashuvi; 4) millatlari tarkibi; 5) boshqaruv shakli; 6) ma'muriy-hududiy bo'linishi; 7) ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi; 8) inson rivojlanishi indeksi.
Hududlar maydoni	<ul style="list-style-type: none"> • eng yirik maydonlar – 3 mln km² dan katta bo'lgan maydonlar; • yirik maydonlar – 1 mln km² dan katta bo'lgan maydonlar; • o'rta va katta bo'lmagan mamlakatlar; • mikro davlatlar (Andorra, Monako, Lyuksemburg, Lixtenshteyn, Singapur, Vatikan, San-Marino).
Aholi soni bo'yicha	<ul style="list-style-type: none"> • eng yirik «o'ntalik» – 100 mln dan ziyod; • o'rta – 100 mln dan kam bo'lgan; • mayda – 100 mingdan kam bo'lgan aholi.
Mamlakatning geografik joylashuvi xususiyatlari	<ol style="list-style-type: none"> 1) dengizbo'yi (Meksika, Panama, Venesuela, Fransiya, Bolgariya, Turkiya, JAR); 2) yarimorol (Ispaniya, Hindiston, Norvegiya, Shvetsiya, Italiya, Gresiya, Somali); 3) orol va arxipelag-mamlakatlar (Yaponiya, Shri-Lanka, Kuba, Indoneziya, Irlandiya, Islandiya, Filippin); 4) ichki kontinental (Mongoliya, Laos, Nepal, Botsvana, Zambiya, Chad, Boliviya).

Millat tarkibi bo'yicha bo'yicha tiplash	<ul style="list-style-type: none"> • Bir millatli: aholi tarkibida katta qismini bir millat tashkil qiladi (Germaniya, Yaponiya, Shvetsiya) • Ikki millatli: Kanada, Belgiya. • Ko'p millatli: turli millat va xalqlar vakillari istiqomat qiladi (Hindiston, AQSH, Rossiya, Ispaniya).
3.3. Davlat tuzumi va davlat tuzilishi	
Davlat boshqaruvi va tuzilmasi bo'yicha	<ol style="list-style-type: none"> 1. O'zini boshqaradigan (suveren) davlatlar (Respublika yoki monarxiya). 2. O'z-o'zini boshqarmaydigan hududlar (protektorat, mandatosti hududlar, dengizdagi departamentlar).
Boshqaruv shakli	<ol style="list-style-type: none"> 1. Respublika: <ul style="list-style-type: none"> • parlamentar (Germaniya, Italiya, Finlyandiya, Avstraliya, Hindiston); • prezidentlik (AQSH, Argentina, O'zbekiston va h.k.) 2. Monarxiya: <ul style="list-style-type: none"> • konstitutsiyaviy (Yaponiya, Daniya, Shvetsiya, Buyuk Britaniya); • mutlaq (BAA, Qatar, Bruney, Saudiya Arabistoni); • teokratik (Vatikan).
Respublikalar shakli	<ol style="list-style-type: none"> 1. Prezidentlik – hukumat boshlig'i – Prezident; 2. Parlamentar – hukumat boshlig'i – Bosh vazir.
Monarxiyalar shakli	<ol style="list-style-type: none"> 1. Konstitutsiyaviy – monarx (qirol, imperator, gersog va h.k.) vakolati konstitutsiyaviy chegaralangan. Amaldagi qonunchilik hokimiyati parlamentga tegishli. Ijro hokimiyati – hukumatga. Monarx saltanatga ega, lekin hukmdor emas. 2. Mutlaq – Monarx (podshoh, sulton va h.k.) vakolati katta. Hukumat faqat monarx oldida javobgar. 3. Teokratik – Davlat boshida diniy shaxs – Rim Papasi.

Jahonda monarxiya boshqaruvi shaklidagi mamlakatlarni	<ul style="list-style-type: none"> • Yevropada 12 ta: Andorra, Belgiya, Vatikan, Buyuk Britaniya, Daniya, Ispaniya, Lixtenshteyn, Lyuksemburg, Monako, Nidyerlandiya, Norvegiya va Shvetsiya. • Osiyoda 14 ta: Bahrayn, Brunej, Butan, Jordaniya, Kambodja, Katar, Quvayt, Malayziya, Nepal, Oman, BAA, Saudiya Arabistoni, Tailand va Yaponiya. • Afrikada 3 ta: Lesoto, Marokko, Svazilend. • Avstraliya va Okeaniyada 1 ta: Tonga.
Ma'muriy-hududiy tuzilma shakllari	<ol style="list-style-type: none"> 1. Unitar (Fransiya, Shvetsiya, Ukraina, Estoniya, Xitoy, Argentina, Peru); 2. Federal (Rossiya, AQSH, Avstriya, Avstraliya, Hindiston, Kanada, Meksika).
Unitar davlatlar tavsifi	<ul style="list-style-type: none"> • mamlakat hududi tarkibida o'zini mustaqil idora etadigan tuzilmaga ega bo'lmisligi; • mamlakatda yagona konstitutsiya va hokimiyat organlari tizimi; • ma'muriy birlik bevosita markaziy hukumatga bo'ysunadi va faqat ijro vakolatiga ega bo'ladi.
Federativ davlat tavsifi	<ul style="list-style-type: none"> • mamlakat hududi tarkibida o'zini boshqaradigan tuzilmaga ega. • federativ birliklar yagona(federativ) birlik bilan bir qatorda o'zining konstitutsiyasi, qonunchilik va ijro hokimiyati organlariga ega.
Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi bo'yicha mamlakatlarni tipologiyasi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar. 2. Rivojlanayotgan mamlakatlar. <p>Bunday bo'linishda quyidagilar hisobga olinadi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • jami iqtisodiy ko'rsatkichlar; • iqtisodiyot miqyosi, tuzilmasi va holatining tavsifi; • iqtisodiy rivojlanish darajasi; • aholining turmush darajasi.

Rivojlangan davlatlar	<ul style="list-style-type: none"> • ushbu qatorga kiruvchi davlatlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish bo'yicha yuqori ko'rsatkichga erishgan davlatlar bo'lib, jahon iqtisodiyotida va xalqaro iqtisodiy munosabatlarda yetakchi rolga egadirlar.
Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlangan davlatlarga bo'lgan shartlar	<ul style="list-style-type: none"> • mustaqil rivojlanishning davomdorligi; • demokratik an'analarning mustahkamlanganligi; • ijtimoiy fikr, huquqiy ong, teng huquqlilik va mustaqillikning shakllanganligi.
Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlangan davlatlarning xususiyatlari	<ul style="list-style-type: none"> • bozor mexanizmining yuqori samarali ishlab chiqarish asosida yaxshi yo'lga qo'yilishi; • xizmatlar ko'rsatilishining ustuvor rivojlanishi; • ijtimoiy bazaning mustahkamligi tufayli yuqori darajada va sifatli hayot kechirish. • Iqtisodiy va ijtimoiy sohani barqaror qo'llab-quvvatlashda tadbirkor siyosatning qo'llanishi.
Inson rivojlanish indeksi (IRI).	<ul style="list-style-type: none"> • aholi jon boshiga YIM; • o'rtacha umr ko'rish davri; • ta'limning rivojlanish darajasi [18].

Nazorat savollari

1. *Dunyo siyosiy xaritasi tushunchasiga izoh bering. Uning ahamiyati va o'ziga xosligi nimada?*
2. *Dunyo siyosiy xaritasi qanday shakllangan?*
3. *Dunyo siyosiy xaritasining asosiy bosqichlari tavsifini bering.*
4. *Mamlakatlar tipologiyasi (guruhlari) qanday belgilarga qarab aniqlanadi?*
5. *Turli guruhga mansub mamlakatlar tasnifini bering.*

Seminar mashg'uloti uchun savollar:

Dunyo siyosiy xaritasining ahamiyati va o'ziga xosligi. Mamlakatlarning xalqaro o'rmini, dunyoda egallagan mavqeini, ichki siyosiy-mamuriy strukturasi belgilovchi xususiyatlar.

Mustaqil davlatlarning tashkil topishi, shakllanishi, rivojlanishi, shuningdek, ularning zavol topishi yoki suvereniteti tugatilishi, o'zgarishi yoki tubdan o'zgartirilishi va boshqalar o'ta murakkab tarixiy jarayonlardir. Dunyo siyosiy xaritasi nihoyatda o'zgaruvchan xususiyatga ega.

Dunyo siyosiy va iqtisodiy xaritasi shakllanishining xususiyatlari va asosiy bosqichlari. Dunyo siyosiy xaritasi (DSX) — tarixiy davrlarning ko'zgusi, materiklar, qit'alar, dunyo siyosiy-iqtisodiy bo'linishining o'ziga xos tasviridir. DSXning shakllanishi: qadimgi, o'rta asrlar, yangi davr va eng yangi davr.

Davlat tuzumi va davlat tuzilishi. Mustaqil mamlakatlarda davlatni tashkil etishning turli shakllari mavjudligi: monarxiya va respublika. Monarxiyaning konstitutsion va mutlaq tiplari. Aksariyat mamlakatlarning ma'muriy-hududiy bo'linishi (MHB) murakkabligi va ko'p bosqichliligi bilan ajralib turadi. Davlatlar MHB lariga ko'ra ikki asosiy shaklga — unitar va federativ shaklga bo'linadi.

4-BOB. DUNYO AHOLISI GEOGRAFIYASI

Reja:	4.1. Dunyo aholisining o‘sishi. 4.2. Dunyo aholisining zichligi va joylashuvi. 4.3. Urhanizasiya jarayonining rivojlanishi. 4.4. Aholining jinsiy, diniy va irqiy tarkibi. 4.5. Mehnat resurslari va bandlik muammolari.
Tayanch iboralar:	Aholi, dunyo aholisi, millat, etnos, xalq, irq, zichlik, areallar, demografiya, populyatsiya, migratsiya, megapolis, urbanizatsiya, mehnat resurslari, bandlik

4.1. Dunyo aholisining o‘sishi

Dunyo aholisining tasniflash nishi	<ul style="list-style-type: none">• aholi – yer yuzida yoki uning muayyan hududida, qit‘a, mamlakat, tuman, shahrida istiqomat qiluvchi odam(inson)lar majmui.• xalq – bu odamlar jamoasi bo‘lib, ular o‘z tili, madaniyati, san‘ati, dini va boshqa jihatlarining mushtarakligi bilan ajralib turadi. Xalq muayyan mamlakatning barcha aholisi va h.k.• millat – uzoq davom etgan ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va etnomadaniy jarayonda, aniq hududiy doirada, til va o‘zlikni anglash birligi asosida shakllangan, xalq etnik tarixining eng yuksak cho‘qqisi, o‘ziga xos madaniyat, ong va mentalitet zaminida tarkib topgan ijtimoiy birlik shakli.• elat – kishilarning til, iqtisodiy va madaniy jihatdan tarixan tarkib topgan millatning oldingi birligi. Elat qabila bilan millat orasidagi etnik birlikning ko‘rinishidir.
---	---

	<ul style="list-style-type: none"> • etnoxoronim – deganda biror muayyan hududda yashovchilar tushuniladi. Masalan, Samarqand aholisi uchun samarqandlik va h.k. • irq – tashqi ko‘rinishi bilan nasldan naslga o‘tuvchi (teri, soch, ko‘zlar ranglari, burun va labning shakli va tananing proporsiyasiga ko‘ra) o‘zaro xususiyatga ega bo‘lgan tarixan shakllangan insonlar guruhi.
Demografiya	<ul style="list-style-type: none"> • aholi o‘shishi qonuniyatini o‘rganuvchi ta’limot.
Demografik portlash	<ul style="list-style-type: none"> • Bunda o‘lim kamayishi asnosida tug‘ilishning yuqori sur’atda bo‘lishi natijasida aholi soni keskin ko‘payishi tushuniladi.
Aholi dinamikasiga ta’sir etuvchi ikki omil	<ol style="list-style-type: none"> 1. Aholining takror barpo bo‘lish jarayoni: tug‘ilish, o‘lim va tabiiy o‘shish; 2. Aholining mexanik harakati: migratsiyasi.
Aholi sonining shakllanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar	<ol style="list-style-type: none"> 1. Tarixiy. 2. An’anaviy. 3. Ijtimoiy-iqtisodiy.
Dunyo aholisining milliardga yetishi	<ol style="list-style-type: none"> 1 milliard – 1820-yil; 2 milliard – 1927-yil; 3 milliard – 1960-yil; 4 milliard – 1974-yil; 5 milliard – 1987-yil 7-iyul; 6 milliard – 1999-yil 12-oktyabr; 7 milliard – 2011-yil 31-oktyabr [39].
Dunyo aholisi haqida turli statistik ma’lumotlar	<ol style="list-style-type: none"> 2-ilovada – dunyo aholisi sonining o‘shishi, 4-ilovada – dunyo aholisining o‘tmishdagi soni, 5-ilovada – dunyo aholisining kelajakdagi o‘shishi berilgan.

4.2. Dunyo aholisining zichligi va joylashuvi

Dunyo aholisining zichligi va joylashuvi

Aholi ko'p to'plangan uchta asosiy areal

1. **Birinchi areal** – Janubiy, Janubiy-Sharqiy va Sharqiy Osiyoni o'z ichiga oladi.
2. **Ikkinchi areal** – zichligi katta bo'lgan Yevropada tarkib topgan.
3. **Uchinchi areal** – AQSHning Shimoliy-Sharqiy qismidir.

Dunyo aholisining zichligi va joylashuvi

- yer shari aholisining 70%i quruqlikning 7 foizida joylashgan bo'lsa, yerning 15% ida esa aholi umuman yashamaydi. Aholining asosiy qismi mo'tadil, subtropik va subekvator iqlim mintaqalarida joylashgan, 50% aholi dengiz sathidan 200 m gacha bo'lgan hududlarda; 30%i dengiz sohillaridan 50 km gacha uzoq hududlarda yashaydi;
- **dunyodagi aholisi zich yoki kam bo'lgan hududlar 7-ildoda berilgan.**

Dunyo aholisining hududiy taqsimlanishi

- Dunyo aholisi bir tekis taqsimlanmagan. Masalan, Osiyoda dunyo aholisining 60% i bo'lib, 4 mlrd ni tashkil etadi. Xitoy va Hindistonda 37% ni, Afrikada esa 1 mlrd – 15% ni, Yevropada 733 mln – 11% ni, Shimoliy Amerikasida 532 mln – 5% ni, Lotin Amerikasi va Karib dengizida 589 mln – 9% ni hamda Okeaniyada 35 mln yoki dunyo aholisining 1% dan kamrog'ini tashkil etadi.

4.3. Urbanizatsiya jarayonining rivojlanishi

Urbanizatsiya	<ul style="list-style-type: none">• Mamlakat yoki rayon aholisi sonida shaharliklar salmogining o'lishi urbanizatsiya deb ataladi. Dunyo bo'yicha urbanizatsiya darajasi XX asr boshidagi 4% dan hozirgi davrda 41% ga ortdi. Hozir dunyo mamlakatlarining 120 tasida urbanizatsiya darajasi o'rtacha dunyo ko'rsatkichlaridan yuqori. Urbanizatsiya darajasi ham dunyoning turli qismlarida turlicha. Masalan, xorijiy Osiyoda 27%, Afrikada 30%, Yevropada 73%. Shimoliy Amerikada 75%. Umuman, rivojlangan mamlakatlarda urbanizatsiya darajasi (72%) rivojlanayotgan mamlakatlardagidan (30%) ancha yuqori.
Megopolislar	<ul style="list-style-type: none">• (grekcha «megas» – yirik, bahaybat «polis» – hududlar, shaharlar) yer yuzasida soni 10 mln.dan ko'p bo'lgan shaharlar ancha ko'paydi. Masalan, Tokio (26,4), Nyu-York (20,1), Mexiko (17,9), Mumbay (17,5), San-Paulu (17,5), Los-Andjeles (15,8), Moskva (13,4), Shanxay (12,9) va boshqalar. [39]

4.4. Aholining jinsiy, diniy va irqiy tarkibi

Aholining jinsi	<ul style="list-style-type: none">• Aholining jinsi va yoshi bo'yicha tarkibi. Dunyo bo'yicha o'g'il bolalar qiz bolalarga qaraganda biroz ko'proq tug'iladi umuman, dunyo aholisining jinsiy tarkibida erkaklar bir oz ko'proq.• Aholining yoshi bo'yicha tarkibi uning tabiiy ko'payishi ta'sirida shakllanadi. Unga migratsiya va urushlar ham ancha ta'sir ko'rsatadi. Aholi ko'payishining birinchi tipiga aholi yoshi strukturasi o'ziga xos tarkibi to'g'ri keladi, bunda kichik yoshdagilar salmog'i katta bo'ladi. Aholi ko'payishining ikkinchi tipi ustun bo'lgan mamlakatlarda kichik yoshdagilar salmog'i juda yuqori (40–45%) va katta yoshdagilar salmog'i nihoyatda kichik (odatda 3–6%) bo'ladi. <p>Dunyo aholisining irqiy tarkibi 3-ildavda berilgan.</p>
------------------------	--

Din tushunchasi	<ul style="list-style-type: none"> • Aholining diniy e'tiqodi katta ahamiyatga ega. Dinning asosiy mohiyati insonning xudoga sig'inishi, unga ruhan bog'lanishida namoyon bo'lib, inson hamda jamiyatning hayoti va yashash tarziga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.
Jahon dinlari	<ul style="list-style-type: none"> • nasroniylik (xristian), shu jumladan, katolik, protenstant va pravoslav oqimlar; islom (sunniiy va shia oqimi); hinduiylik; buddaviylik; yahudiylik; sintaizm va boshqalar. <p>Dunyo dinlarining shakllanishi va qaysi dinga mansublik 8-ilovada berilgan.</p>

4.5. Mehnat resurslari va bandlik muammolari

Mehnat resurslari	<ul style="list-style-type: none"> • mehnatga layoqatli yoshdagi mehnatga layoqatli aholi hamda mehnatga layoqatli yoshdan kichik va katta yoshdagi ishlayotgan shaxslar.
Reproduktiv yosh	<ul style="list-style-type: none"> • tiklanish yoshi, yani balog'atga (oila qurish yoshiga) yetgan aholi qatlami.
Strukturali ishcizlik	<ul style="list-style-type: none"> • ishcizlik bozorining ma'lum mahsulot turi bilan to'ldirilishi natijasida shu mahsulotga bo'lgan ehtiyojning so'nishi tufayli yuzaga keladigan ishsizlik.
Friksion ishcizlik	<ul style="list-style-type: none"> • ish qidirayotgan yoki yaqin vaqt ichida ish bilan ta'minlanishini kutayotgan ishchi kuchi.
Siklik ishcizlik	<ul style="list-style-type: none"> • ishlab chiqarish darajasining pasayishiga bog'liq holda ishchi kuchiga bo'lgan talab kamayishi oqibatida yuzaga keladigan ishcizlik.
Dunyo aholisining bandligi	<p>aholi bandligi ham turli mamlakatlarda turlicha. Masalan, moddiy boyliklar ishlab chiqarish sohasida Rossiya aholisining (mehnatda band aholining) 70%i, AQSH aholisining 54%i, noishlab chiqarish sohasida esa Rossiyaning 30%, AQSHning 46% mehnat resurslari band.</p>

Bu ko'rsatkichlar qishloq xo'jaligi bo'yicha Rossiyada 15%ni, AQSHda 3%ni, sanoatda Rossiyada 37%ni, AQSHda 24%ni, xizmat ko'rsatish sohasida Rossiyada 48%ni, AQSHda 70% ni tashkil etadi.

Dunyo-ning iqtisodiy faol aholisi

Iqtisodiy faol aholi salmog'i g'arbiy Yevropa, Shimoliy Amerika mamlakatlarida, Avstraliyada 40–45%ni, Osiyo, Afrikava Lotin Amerikasi mamlakatlarida 30–40%ni tashkil etadi. Ishsizlikka barham berish ko'plab mamlakatlarda eng asosiy muammolardan biriga aylangan. Osiyo, Afrikava Lotin Amerikasi mamlakatlarida esa ishsizlarning mavjudligiga, iqtisodning, umuman, sust rivojlanganligi, ayollarning ijtimoiy ishlab chiqarishga kam tortilganligi, kichik yoshdagilar ko'pchilikni tashkil etishi sababdir.

Nazorat savollari

1. Aholining tabiiy o'sishiga va zichligiga qanday omillar ta'sir etadi? Ularga ta'rif bering.
2. «Demografik portlash» nima?
3. Yer yuzida aholi irqiy tarkibi bo'yicha qanday tarqalgan?
4. Aholi migratsiyasining asosiy oqimlari nimalardan iborat?
5. Urbanizatsiya jarayoni yuqori bo'lgan hududlarni bilasizmi?
6. Mehnat resurslaridan foydalanish muammollari haqida nima deya olasiz?

Seminar mashg'uloti uchun savollar:

Dunyo aholisining o'sishi. Dunyo aholisining o'sish tendensiyasi. Davrlar kesimida. Dunyo aholisining zichligi va joylashuvi. Dunyo aholisining Yer kurrasida o'ta notekis joylashganligi. Aholi ko'p to'plangan uchta asosiy areal. Har bir mamlakatning rivojlanishi uchun aholi soni va zichligining ahamiyati.

Urbanizatsiya jarayonining rivojlanishi. Mamlakat yoki rayon aholisi sonida shaharliklar salmog'ining o'sishi. Shahar aglomeratsiyalari. Aholining jinsiy, diniy va irqiy tarkibi. Aholining yoshi bo'yicha tarkibi, uning tabiiy ko'payishi. Mehnat resurslari va bandlik muammolari. Aholining jismonan rivojlangan va sog'lom, mehnatga yaroqli qismi mehnat resurslarini tashkil etadi. Aholi bandligi. Iqtisodiy faol aholi salmog'i.

5-BOB. JAHON XO‘JALIGI GEOGRAFIYASI

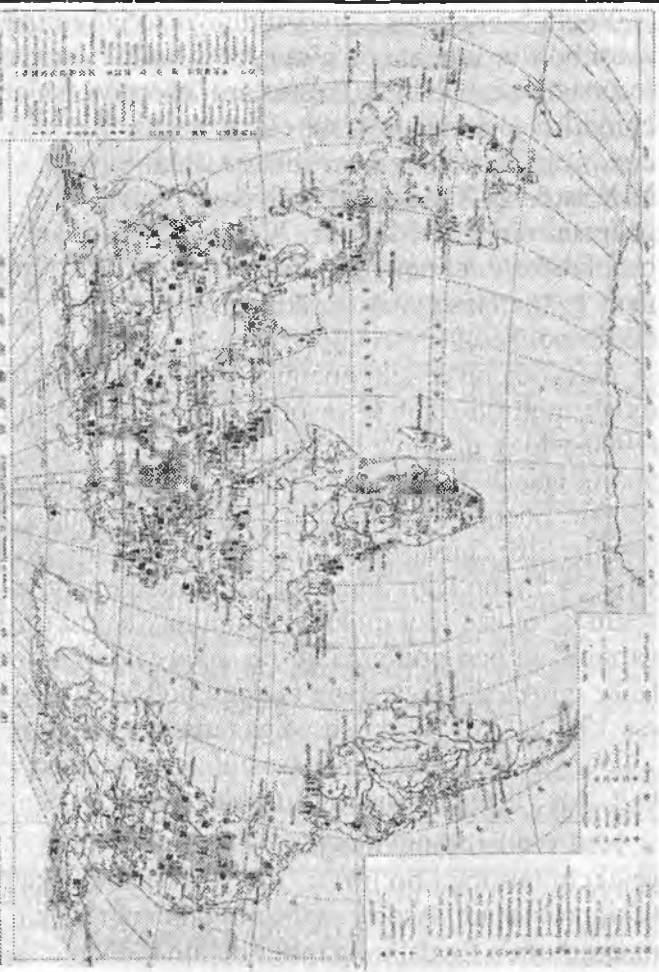
Reja:	<p>5.1. Jahon xo‘jaligining rivojlanish bosqichlari.</p> <p>5.2. Jahon sanoati rivojlanishining umumiy xususiyatlari: yoqilg‘i-energetika, elektro-energetika, metallurgiya, mashinasozlik, kimyo, o‘rmon va yog‘ochni qayta ishlash, yengil va oziq-ovqat sanoatlari.</p> <p>5.3. Jahon qishloq xo‘jaligining umumiy tavsifi: o‘simlikshunoslik, texnik ekinlar, chorvachilik, dunyoda baliq ovlash va baliqchilik.</p> <p>5.4. XXI asrda jahon moliyaviy inqirozi sabablari va oqibatlari.</p>
Tayanch iboralar:	Jahon xo‘jaligi, jahon bozori, rivojlanish modellari, markaz, poluperiferiya, periferiya, xalqaro mehnat taqsimoti, ixtisoslashuv, sanoat tarkibi, qishloq xo‘jaligi, yer fondi, chorvachilik, dehqonchilik, baliqchilik, moliyaviy inqiroz
5.1. Jahon xo‘jaligining rivojlanish bosqichlari	
Asosiy tushuncha	<ul style="list-style-type: none"> • Jahon xo‘jaligi – bu milliy xo‘jaliklarning o‘zaro bog‘langan tizimi bo‘lib, uning zaminida xalqaro mehnat taqsimoti, turli iqtisodiy va siyosiy munosabatlar yotadi. Shuningdek, tizim barcha jahon mamlakatlarini qamrab olishi, bir tomonlama bo‘lmasligi va turli tafovutlarni keltirib chiqarishi kuzatiladi. [22]
Jahon xo‘jaligining	<ul style="list-style-type: none"> • XVI–XVII asrlarda jahon savdosi. • XVII–XVIII asrlarda jahon bozori.

shakllanish bosqichlari	<ul style="list-style-type: none"> • XVIII–XIX asrlarda yirik mashina industriyalarining paydo bo‘lishi. • XIX asrda transport turlarining rivojlanishi. • XX asrdan hozirgacha postindustriallashuv davri.
Jahon xo‘jaligi rivojlanishi-ning asosiy modellari	<ol style="list-style-type: none"> 1. XVIII–XIX asrlarda jahon xo‘jaligi bir markaz – Yevropa ta’siri ostida shakllangan. 2. Jahon xo‘jaligining ikki a’zoli modeli: <ol style="list-style-type: none"> 1) Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar (Shimol); 2) Iqtisodiy rivojlanayotgan mamlakatlar (Janub). 3. Jahon xo‘jaligining uch a’zoli modeli: <p>Markaz – yaxshi rivojlangan postindustrial rivojlanish davridagi davlatlar.</p> <p>Poluperiferiya – industrial sanoat mamlakatlari.</p> <p>Periferiya – agrar iqtisodiyot bilan sust rivojlangan davlatlar.</p> 4. Jahon xo‘jaligining polisentrik (ko‘pmarkazli) modeli. 10 ta bosh markazning asta-sekinlik bilan shakllanishi.
Jahon xo‘jaligini tadqiq etishda geografik kategoriyaning uch darajasi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Jahon xo‘jaligining umumiy geografiyasi. 2. Uning tarmoqlari geografiyasi. 3. Yirik mintaqalar va subregionlar geografiyasi.
Xalqaro mehnat taqsimotida mamlakatlar ixtisoslashuviga ta’sir etuvchi uch omil:	<ol style="list-style-type: none"> 1. XMTda qatnashayotgan mamlakatning o‘zi qandaydir ustunliklarga ega bo‘lishi kerak (masalan, tabiiy resurslarga boyligi, alohida tarmoqlari rivojlanishida ustun bo‘lishi), ya’ni, ushbu mahsulotlarni ishlab chiqaruvchilarning bir qanchasidan ustun kelishi. 2. Ushbu mahsulotlarga ehtiyoji bor mamlakatlarning bo‘lishi. 3. Ishlab chiqaruvchi mamlakat o‘z mahsulotlarini yetkazib berishda afzalliklarga ega bo‘lishi kerak.

Xalqaro geografik mehnat taqsimotining asosiy shakllari	<ul style="list-style-type: none"> • ixtisoslashuv va kooperatsiya, tashqi savdo, kapital eksporti, xalqaro turizm, ilmiy-texnik bilimlarning almashuvi va hokazo.
Jahon xo'jaligida sanoatning rivojlanish bosqichlari	<ul style="list-style-type: none"> • dastlabki hunarmandchiliklar (X asrgacha); • hunarmandchilik rivojlanishi (XV asrgacha); • manufaktura (XV–XVIII asrlar); • kombinatlar (XVIII asrdan boshlab); • taylorizm, fordizm va h.k.
Jahon xo'jaligida sanoat tarmoqlari	<ul style="list-style-type: none"> • eski tarmoqlar (toshko'mir, metallurgiya, to'qimachilik, parovozsozlik va boshqalar); • yangi tarmoqlar (avtomobilsozlik, plastmassa va kimyo tolalari va boshqalar); • eng yangi tarmoqlar (mikroelektronika, mikrobiologiya, robotsozlik va boshqalar).
<p>5.2. Jahon sanoati rivojlanishining umumiy xususiyatlari: yoqilg'i-energetika, elektro-energetika, metallurgiya, mashinasozlik, kimyo, o'rmon va yog'ochni qayta ishlash, yengil va oziq-ovqat sanoatlari</p>	
Jahon xo'jaligi tarmoqlari tarkibiga quyidagilar kiradi:	<ul style="list-style-type: none"> • yoqilg'i-energetika sanoati; • elektroenergetika; • tog'-kon qazib chiqarish sanoati; • metallurgiya sanoati; mashinasozlik; • kimyo sanoati; • o'rmon va yog'ochni qayta ishlash sanoati; • to'qimachilik sanoati. <p>Jahon xo'jaligi rivojlanishining muhim ko'rsatkichlari 9-ildoda berilgan.</p>

**Jahonda foydali
qazilmalarning
joylashuvi xaritasi**

МЕСТОЖАЕНИЯ ПОЛЕЗНЫХ ИСКОПАЕМЫХ

<p>Yoqilg'i-energetika sanoati</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Yoqilg'i-energetika sanoati dunyo xo'jaligining asosi bo'lib, u uchta bo'g'indan – yoqilg'i-energetika resurslarini qazib olish, resurslarni energiya ishlab chiqarish joylariga tashish, elektr va issiqlik energiyasini ishlab chiqarishdan tashkil topgan. XIX asrda va XX asrning boshida energiya resurslarining asosi ko'mir, XX asr o'rtalaridan boshlab ko'mir, neft, gaz, 60–90-yillarda (ko'mir, neft, gazdan tashqari) – yadro va suv resurslari bo'lib qoldi. • Dunyoda birlamchi energiya resurslarini iste'mol qilish muttasil oshib borayotir. XX asrning boshida (1900-yilda) ularning hajmi 1 mlrd tonna shartli yoqilg'iga, 2000-yilda (bashorat) 14 mlrd tonnaga yetgan. Energiya iste'molining o'rtacha o'sishi XX asrning birinchi yarmida yiliga 2–3%, 1950–1975-yillarda 5% bo'lgan. Dunyoda birlamchi energiya resurslarini iste'mol qilishning umumiy hajmi turli variantdagi bashoratlarga ko'ra, 2000-yilda 14,5 va 16,8, mlrd t.sh.yo.ga, teng bo'lgan bo'lsa, 2020-yilda esa 19,7 va 26,7 mlrd t.sh.yo.ga teng bo'ladi. • Dunyo energetikasining asosini uchta tarmoq – neft, gaz, ko'mir sanoatlari tashkil etadi.
<p>Dunyo neft sanoati</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Neft sanoati dunyo yoqilg'i-energetikasining yetakchi tarmog'i bo'lib, u, dunyo xo'jaligiga katta ta'sir ko'rsatadi. Asosiy mahsulotidan energetika maqsadlarida foydalanilganligi uchun u energetika tarmoqlari guruhiga kiradi. Neft va neft mahsulotlarining bir qismi neft-kimyo sanoatida qayta ishlanadi. • Dunyoda neft qazib oluvchi mamlakatlar soni 1900-yilda – 20, 1940-yilda – 40, 1970-yilda – 60 ta bo'lgan. Har yili dunyoda 4–4,5 mlrd t neft qazib olinadi. Eng yirik neft qazib oluvchi mamlakatlar – Saudiya Arabistoni, AQSH, Rossiya, Eron, Meksika, Xitoy va Venesueladir.

	<p>Fors qo'ltig'ining 5 mamlakati dunyo neftining 25%, OPEK mamlakatlari 40%, sanoati rivojlangan mamlakatlar (AQSH ni ham qo'shib) 25%ini qazib oladi. Neftning aniqlangan zaxiralari 22,5% dengiz konlariga to'g'ri keladi. Dengizlarda qidiruv ishlari qirg'oqdan 200–500 km uzoqlikda, 800 metrgacha chuqurlikda olib borilmoqda.</p> <p>• Dunyo mamlakatlarida neft qazib olish va iste'mol qilish ko'rsatkichlari 10-ildavada berilgan.</p>
<p>Neftni eksport qiluvchi mamlakatlar tashkiloti (OPEK)</p>	<p>• OPEK – 1960-yil 10–14-sentyabr kunlari Bag'dod shahrida bo'lib o'tgan konferensiyada tuzilgan (inglizcha OPEC, The Organization of the Petroleum Exporting Countries). OPEK – kartel ko'rinishida bo'lib, neft qazib chiqaruvchi mamlakatlarda neftga bo'lgan narxning barqarorligini ta'minlash va nazorat qilish maqsadida tuzilgan. [39]</p> <p>• Tashkilotning birinchi ta'sischiylari Eron, Iroq, Quvayt, Saudiya Arabistoni va Venesuela bo'lgan. Ushbu beshta mamlakat tarkibiga yana to'qqiztasi qo'shilgan: Qatar (1961), Indoneziya (1962), Liviya (1962), BAA (1967), Jazoir (1969), Nigeriya (1971), Ekvador (1973–1992), Gabon (1975–1994), Angola (2007).</p>
<p>Dunyo gaz sanoati</p>	<p>• XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab rivojlana boshladi. Dunyo yoqilg'i iste'moli strukturasi da neft va ko'mirdan keyin uchinchi o'rinni egallaydi (20%). Gaz ekologik eng toza energiya resursidir.</p> <p>• Gazning aniqlangan zaxiralari bo'yicha, ayniqsa, MDH va Janubiy – G'arbiy Osiyo mamlakatlari (trln.m³), Rossiya (40), Eron (16), Saudiya Arabistoni (6), BAA (5,7), AQSH (5,4), Jazoir (4), Kanada (2,6), Venesuela (3,1), Meksika (2), Indoneziya (2,5), Norvegiya (2,3), Malayziya (2), Xitoy (2), Niderlandiya (1,7), Turkmaniston, O'zbekiston va boshqalar ajralib turadi.</p>

	<ul style="list-style-type: none"> • Dunyoda gaz qazib olishning umumiy hajmi 1990-yilda 2,1 trln m³, 1995-yilda 2,2 trln m³, 2000-yilda 2,5– 2,6 trln m³ bo'lgan. Gaz 60 dan ortiq mamlakatda qazib olinadi. Gaz qazib oluvchi birinchi o'nlik mamlakatlari Rossiya, AQSH, Kanada, Nidyerlandiya, Turkmaniston, Eron, O'zbekiston, Buyuk Britaniya, Indoneziya, Jazoir, Saudiya Arabistoni kiradi. • Dunyo mamlakatlarida gaz qazib olish ko'rsatkichlari 11-ilovada berilgan.
<p>Dunyo ko'mir sanoati</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Dunyoning umumiy ko'mir zaxiralari 1,2 trln t ga teng (52% toshko'mir, 48% qo'ng'ir ko'mir) Uning 66% i iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarga to'g'ri keladi. Dunyoda ko'mir zaxiralari bo'yicha quyidagi mamlakatlar yetakchi o'rin egallaydi (mlrd t): AQSH (400), MDH mamlakatlari (280), Xitoy (105), GFR (90), Buyuk Britaniya (90), Kanada (15). Bulardan tashqari, Indoneziya, Botstvana, Zimbabve, Mozambik, Kolumbiya, Venesuelava boshqalar ko'mir zaxiralari bilan ajralib turadi. • 1950–1995-yillarda ko'mir qazib olish muttasil ko'payib bordi: 1950-y. – 1,3, 1960-y. – 2,6, 1970-y. – 2,9, 1980-y. – 3,7, 1985-y. – 4,3, 1990-y. – 4,9, 1995-y. – 5,2 mlrd tonna.
<p>Elektro-energetika</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Sanoatning rivojlanishi ishlab chiqarish va turmush – uy-ro'zg'or sohasini elektrlashtirish bilan uzviy bog'liq. Dunyoda iste'mol qilinadigan energiyaning 1/3dan ko'prog'i (15 mlrd tonna sh.yo.) elektr energiyasiga aylantiriladi. 2000-yilda barcha birlamchi energiya resurslarining 40%i elektroenergiya ishlab chiqarishga sarflandi. • O'tgan asrning 50–70-yillarida u har o'n yilda ikki marta ko'payib bordi.

	<p>Masalan, dunyoda 1950-yilda – 950, 1960-yilda – 2300, 1970-yilda – 5000, 1980-yilda – 8250, 1990-yilda – 11550, 2000-yilda – 13,2 mlrd kvT: soat elektr energiyasi ishlab chiqarildi. Dunyodagi barcha elektr stansiyalarning umumiy quvvati ham tez sur'atlarda o'smoqda: u 1970-yilda 1,1 mlrd kvT ga teng bo'lsa, 1995-yilda 2,6 mlrd kvT ga yetdi.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dunyoda elektr energiya ishlab chiqarish strukturasi asosiy o'rinni issiqlik elektr stansiyalari (IES – 63%), ikkinchi o'rinni gidroelektr stansiyalari (GES – 20%), uchinchi o'rinni esa, atom elektr stansiyalari (AES – 17%) egallaydi. • Uchinchi guruhga GES larning elektr energiya ishlab chiqarishdagi salmog'i yuqori bo'lgan mamlakatlar kiradi. Bularga Norvegiya (99,5%), Braziliya (92%), Gonduras, Nepal, Shri Lanka, Paragvay (90% dan ko'proq), Efiopiya, Gabon (80%dan ortiq), Avstraliya, Kolumbiya, Peru, Keniya, Madagaskar, Yangi Zelandiya (70% dan ortiq), Kanada (62%), Shvetsiya (50%) hamda Tojikiston, Qirg'iziston misol bo'ladi. • Dunyo mamlakatlarida elektroenergiya ishlab chiqarish 12-ilovada berilgan.
<p>Metallur-giya sanoati</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Temir rudasining dunyodagi umumiy geologik zaxiralari 394 mlrd t. bo'lib, uning hajmi bo'yicha (mlrd t.) birinchi o'rinda MDH (Rossiya, Ukraina, Qozog'iston 111), ikkinchi o'rinda Xorijiy Osiyo (ayniqsa, Xitoy, Hindiston, 67,5), uchinchi Lotin Amerikasi (Braziliya, 61,7), undan keyin Afrika (JAR, Jazoir, Liviya, Mavritaniya, Liberiya, 59,4), Shimoliy Amerika (AQSH, Kanada, 50,7), Avstraliya (23,4), Xorijiy Yevropa (Fransiya, Shvetsiya, Buyuk Britaniya, GFR, 20,3) turadi.

	<ul style="list-style-type: none"> • Dunyoda temir rudasi qazib olishning 1950–1990-yillardagi dinamikasi quyidagi raqamlar bilan tavsiflanadi (mln t.): 1950-y. – 250, 1960-y. – 500, 1970-y. – 750. 1980-y. – 900, 1985-y. – 850, 1990-y. – 1000. Ikkinchi jahon urushigacha chet ellarda, deyarli, barcha temir rudasini qazib olish AQSH va G‘arbiy Yevropa mamlakatlari hissasiga to‘g‘ri kelgan. Hozirgi paytda dunyoda eng ko‘p temir ruda qazib oladigan mamlakatlar quyidagilar (mln t): MDH (236, shu jumladan, Rossiya 107, Ukraina 104, Qozog‘iston 24), Xitoy (170), Braziliya(162), Avstraliya (112), AQSH (58), Hindiston (50), Kanada (42), JAR (33), Shvetsiya(23) va b.[17] • Dunyo mamlakatlarida temir rudasini qazib olish 13-ilovada berilgan.
Rangli metallur-giya	<ul style="list-style-type: none"> • Rangli metallurgiya ham sanoatning eski tarmoqlaridan biri bo‘lib, FTI ta‘sirida uning strukturasi katta o‘zgarishlar va yangilanishlar sodir bo‘ldi. Masalan, ikkinchi jahon urushigacha og‘ir metallar – mis, qo‘rg‘oshin, ruh, qalay eritish ustun bo‘lgan bo‘lsa, 60–70-yillarda birinchi o‘ringa alyuminiy chiqdi, shuningdek, «XX asr metallari» – kobalt, titan, berilliy va boshqalarni ishlab chiqarish doirasi kengaydi. Hozirda rangli metallurgiya, taxminan, 70 ta turli metalga bo‘lgan ehtiyojni ta‘minlamoqda. Lekin ishlab chiqarishning hajmi bo‘yicha (40 mln t) u qora metallurgiya ishlab chiqarish hajmidan 30 marta kamroqdir. • Dunyo mamlakatlarida oltin va kumush ishlab chiqarish 14-ilovada berilgan.

<p>Mashinasozlik</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Mashinasozlik dunyo ishlab chiqarish sanoatining asosiy tarmog'i bo'lib, ko'p jihatdan uning tarmoq strukturasi va joylashishi xususiyatlarini belgilab beradi. «Katta yettilik» mamlakatlari, Rossiya, Xitoy («signadan samolyotgacha») – amaliy jihatdan barcha turdagi metalli buyumlar, mashina va jihozlar ishlab chiqaradi. G'arbiy va Sharqiy Yevropa mamlakatlari, ba'zi rivojlanayotgan mamlakatlar (Braziliya, Hindiston, Singapur va b.), odatda, muayyan mashinasozlik mahsulotlarini ishlab chiqarishga ixtisoslashgan. Ko'pchilik rivojlanayotgan mamlakatlarda mashinasozlik emas, to'g'rirog'i, transport, tog'-kon sanoati, qishloq xo'jaligiga xizmat ko'rsatadigan ta'mirlash ustaxonalari va oddiy inventarlarni tayyorlaydigan metallni qayta ishlash korxonalarini mavjud. • Dunyo mamlakatlarida avtomobil ishlab chiqarish sanoati 15-ildoda berilgan.
<p>Dunyoning kimyo sanoati</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Dunyoda plastmassa ishlab chiqarish 1950-yildagi 1,5 mln tonnadan 90-yillar boshida 100 mln tonnagacha ko'paydi. U regionlar bo'yicha quyidagicha taqsimlanadi: Xorijiy Yevropa – 40 mln t, Shimoliy Amerika – 30, Xorijiy Osiyo – 18, MDH – 4,5, Lotin Amerikasi – 4, Afrika va Yaqin Sharq – 2, Avstraliya – 1 mln t «birinchi o'nlik» mamlakatlari asosan, iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar, Xitoy va Koreya Respublikasi hisoblanadi. Dunyo bo'yicha aholi jon boshiga o'rtacha 19–20 kg plastmassa ishlab chiqariladi. Uning eng yuqori darajasiga Belgiya (300 kg), Nidyerlandiya (255 kg), GFR (135 kg), AQSH (120 kg) erishgan. MDH mamlakatlarida u dunyoning o'rtacha ko'rsatkichidan past (16 kg), rivojlanayotgan mamlakatlarda esa yanaham kamroqdir (2,5 kg).

<p>Dunyoning o‘rmon va yog‘ochni qayta ishlash sanoati</p>	<ul style="list-style-type: none"> • O‘rmon sanoati qurilish materiallari ishlab chiqaradigan tarmoqlar orasida eng eski tarmoqdir. U yog‘och tayyorlovchi, yog‘ochni qayta ishlaydigan, sellyuloza-qog‘oz va o‘rmon-kimyo korxonalarini birlashtiradi va yog‘och, taxta, yog‘och buyumlari, qog‘oz va o‘rmon-kimyo mahsulotlarini ishlab chiqaradi. • Yog‘och tayyorlashda «birinchi o‘nlik»ka kiradigan mamlatlarning ko‘pi shimoliy mintaqada joylashgan. «Ikkinchi o‘nlikda» shimoliy mintaqadan Fransiya, Finlyandiya, GFR, Polsha, Ruminiya, Ispaniya, janubiy mintaqadan Yaponiya, Tailand, Fillippin, Koreya bor. Tayyorlanadigan yog‘ochdan olinadigan yog‘och-taxtaning salmog‘i shimoliy mintaqada 80–100% ga (Rossiya va AQSHda 80%, Kanada – 90%, Shvetsiya – 90%), janubiy mintaqada esa 10–20% ga (Hindiston – 10%, Braziliya – 25%)ga teng.
<p>Dunyo yengil sanoati</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Yengil sanotning joylashishiga ko‘p omillar ta’sir ko‘rsatadi. Ularning eng muhimlari quyidagilar: <ol style="list-style-type: none"> 1) xomashyo omili, asosan, xomashyoni birlamchi qayta ishlaydigan korxonalarining joylashishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. 2) aholi, ya’ni iste’mol omili; 3) mehnat resurslari omili. Yengil sanoat ko‘p miqdordagi malakali mehnat resurslarini talab qiladi, uning barcha tarmoqlari ayollar mehnatidan ko‘p foydalanadi. • Dunyo mamlakatlarida paxta tolasidan gazlama ishlab chiqarish 16-ilovada berilgan.
<p>To‘qimachilik sanoati</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Yengil sanoatda yuz berayotgan geografik siljishlar uning yetakchi tarmog‘i hisoblangan to‘qimachilik sanoatida yaqqol o‘z aksini topdi. U, sanoatning tipik eski tarmog‘i bo‘lishiga qaramay, FTI davrida to‘qimachilik tolalarini ishlab

	<p>chiqarish doimiy o'sib borish tendensiyasiga ega. Lekin bir vaqtning o'zida tolalar ishlab chiqarish strukturasi tub o'zgarishlar sodir bo'lib, tabiiy (natural) tolaning salmog'i pasayib, kimyoviy tolaning salmog'i oshib bormoqda.</p>
<p align="center">5.3. Jahon qishloq xo'jaligining umumiy tavsifi: o'simlikshunoslik, texnik ekinlar, chorvachilik, dunyoda baliq ovlash va baliqchilik</p>	
<p>Jahon qishloq xo'jaligining umumiy tavsifi</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Dunyo yer fondining umumiy maydoni – 34 mln km² (13,4 mlrd ga) bo'lib uning asosiy qismi Afrika, MDH, Xorijiy Osiyo, Shimoliy va Janubiy Amerikada joylashgan. Jon boshiga oladigan bo'lsak, aholisi nisbatan kam bo'lgan Avstraliya birinchi, aholisi eng ko'p bo'lgan Xorijiy Osiyo esa oxirgi o'rinni egallagan. • Ishlov berilgan yerlar maydoni bo'yicha AQSH (190 mln ga), Hindiston (160 mln ga), Rossiya (134 mln ga), Xitoy (95 mln ga), Kanada (46 mln ga), Qozog'iston (36 mln ga), Ukraina (34 mln ga) ajralib turadi. Yevropadan tashqari jahonning barcha mintaqalarida tabiiy o'tloq va yaylovlar ishlov berilgan yerlarga nisbatan ko'proq. <p>Dunyoning yer fondi tuzilmasi 17-ildavada berilgan.</p>
<p>O'simlikshunoslik</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Donli ekinlar kishilik madaniyati tarixining barcha davrlarida bo'lgan. Arxeologik izlanishlar guvohlik beradiki, bug'doy Old Osiyoda eramizdan 5–6 ming yil, Misrda 4 ming yil, Xitoyda 3 ming yil, Bolqonda 2–3 ming yil avval ekilgan. Hozirgi vaqtda donli ekinlar uch ko'rsatkichi bo'yicha tahlil bilinishi lozim: <ol style="list-style-type: none"> 1) ekin maydoni; 2) yalpi hosili; 3) xalqaro savdosi.

	<ul style="list-style-type: none"> • Dunyo miqyosida 720 mln gektar yerga donli ekinlar ekilmoqda. Ular jami ekin maydonining Buyuk Britaniya, Fransiya, Italiyada 50–60% ini, Rossiya, Polsha, Vengriya, Rumuniya, Yaponiyada 60–65, GFRda – 70, Vyetnam va Mongoliyada – 80 foizini egallagan. Jahonda jami ekin maydonining asosiy qismini 3 ta ekin-bug‘doy (230 mln ga), sholi (140 mln ga), makkajo‘xori (180 mln ga) tashkil etadi. • Donli mahsulotlarni yetishtiruvchi asosiy mamlakatlar 18-ildavada keltirilgan.
Texnika ekinlari	<ul style="list-style-type: none"> • texnika ekinlariga paxta, tabiiy kauchuk, kanop hamda tamaki kiradi. Paxta maydonlari 35 mln ga dan iborat. Ular, asosan, shimoliy yarim sharning 20° va 40° shimoliy kengliklari oralig‘ida jamlangan. Paxta tolasi ishlab chiqarish jahonda asta-sekin o‘shib borib, 19 mln t. ga yetdi. • Jahonda paxta tolasini yetishtirish 19-ildavada ko‘rsatilgan.
Jahon chorvachiligi geografiyasi	<ul style="list-style-type: none"> • Osiyo, Afrika, Lotin Amerikasi davlatlarida chorvachilik mahsuldorligi pastligi tufayli jahonda yetishtirilgan go‘shning 25, sutning 14 foizi tayyorlanadi. • Aholi jon boshiga chorvachilik mahsulotlari iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda yuqori. Bu borada ayniqsa, chorvachilik intensiv rivojlangan Yangi Zelandiya, Nidyerlandiyaga o‘xshash mamlakatlar ustunlik qiladi. • Go‘sh ishlab chiqarish tizimida mol va buzoq go‘shni yetishtirish salmog‘i 32%, cho‘chqa go‘shni yetishtirish – 39, parranda go‘shni – 20%, ot va qo‘y go‘shni salmog‘i 9% ga to‘g‘ri keladi.
Dunyoda baliq ovlash va baliqchilik	<ul style="list-style-type: none"> • dunyoda ovlanadigan baliqning 75–80 foizi odamlar ovqatlanishi uchun sarflanadi, qolgan 20–25 foizi esa qayta ishlanib, baliq uni, qo‘shimcha ozuqaga, baliq moyiga aylantiriladi va chorva ozuqasi yoki farmasevtika sanoatida ishlatiladi.

	<p>Dengizdan ovlangan mahsulotning 87–88 foizi baliq; 7–8 foizi mollyuska, 4–5 foizi raksimlar, 0,5 foizi boshqa turlar. Ovlangan baliq strukturasi soʻnggi oʻn yilliklarda ilgari koʻp ovlangan seld va treska, angous baliqlari salmogʻi pasaydi, qiymati kamroq boʻlgan moyva, mintay, xek kabilarining salmogʻi oshdi.</p>
<p>5.4. XXI asrda jahon moliyaviy inqirozi sabablari va oqibatlari</p>	
<p>XXI asrda jahon moliyaviy inqirozining yuzaga kelishi sabablari:</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Oʻzbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov 2008-yil 5-dekabrda Oʻzbekiston Respublikasi Konstitusiyasi qabul qilinganining 16-yilligi munosabati bilan boʻlib oʻtgan yigʻilishdagi maʼruzasida: «Bu inqiroz Amerika Qoʻshma Shtatlarida ipotekali kreditlash tizimida roʻy bergan tanglik holatidan boshlandi. Soʻngra bu jarayonning miqyosi kengayib, yirik banklar va moliyaviy tuzilmalarning likvidlik, yaʼni toʻlov qobiliyati zaiflashib, moliyaviy inqirozga aylanib ketdi. Dunyoning yetakchi fond bozorlarida eng yirik kompaniyalar indekslari va aksiyalarning bozor qiymati halokatli darajada tushib ketishiga olib keldi. Bularning barchasi, oʻz navbatida, koʻplab mamlakatlarda ishlab chiqarish va iqtisodiy oʻsish surʼatlarining keskin pasayib ketishi bilan bogʻliq boshqa salbiy oqibatlarni keltirib chiqardi», deb taʼkidlagan edi. [14]
<p>Jahon moliyaviy inqirozi kelib chiqishining qoʻshimcha sabablari</p>	<ul style="list-style-type: none"> • yirik rivojlangan mamlakatlarning koʻp yillar davomida davlat byudjeti taqchilligi va salbiy tashqi savdo balansiga egaligi; • davlat tashqi qarzi miqdorining YIMga nisbatan oʻsish surʼatlarining jadallashishi;

	<ul style="list-style-type: none"> • noratsional pul-kredit siyosati, hamda qayta moliyalash stavkasining surunkali ravishda past darajada ushlab turilishi natijasida qarzga yashash odatga va kundalik holatga aylanishi; • ipoteka kreditlari berish talablarining asossiz bo'shashtirib yuborilganligi va uy-joy bozorida narxlarning qisqa muddat ichida keskin o'sishi.
Jahon moliyaviy inqirozining globallashuvi	<ul style="list-style-type: none"> • AQSH ipoteka kreditlari bozorida tanglik holati; • Investorlarning riskni qayta baholashga nisbatan ta'sirchanligi oshishi natijasida tanglikning xalqaro moliyaviy faollar bozoriga transformatsiyalanishi; • Dunyodagi yetakchi indeksning keskin tushishi, korporativ qimmatli qog'ozlar – aksiya, obligatsiyalar baholarining pasayishi oqibatida qarz jalb qilish shartlarining og'irlashishi va likvidlilik muammolarining avj olishi; • Korporatsiyalar, hatto alohida shaxslarning xarid quvvatining pasayishi tufayli xalqaro tovar va xizmatlar aylanmasining qisqarishi va oqibatda jahon iqtisodiyotida iqtisodiy o'sish sur'atlarining pasayishi.
Jahon moliyaviy inqirozi oqibatlari	<ul style="list-style-type: none"> • Moliyaviy inqirozning kengayishi global iqtisodiy o'sish sur'atlariga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Nafaqat moliyaviy sektor, balki iqtisodiyotning real sektorida ham ishlab chiqarishning pasayishi kuzatildi. 2008-yilning oktyabr oyiga kelib, GM, Ford va Toyota kabi avtomobil ishlab chiqaruvchi kompaniyalar savdo hajmida tegishincha 45%, 30% va 23% pasayish kuzatilgan [43]. • Birgina AQSHda 2008-yilning yanvar-sentyabr oylari mobaynida ish o'rinlari 760 mingtaga qisqartirilgan.

2008-yilning sentyabr oyidan buyon esa, moliyaviy sektorda, 111000 kishi, avtomobil sanoatida 95000, transport sohasida 62000, chakana savdoda — 51000, telekommunikatsiya sohasida 28 000 kishi ishsizlar safidan o‘rin olgan [44]. 2008-yil davomida 2,6 mln ish o‘mi yo‘qotilgan va ishsizlik darajasi 7,2 foizga yetgan. Bu esa, 1992-yildan buyon kuzatilgan eng yuqori ko‘rsatkichdir.

Nazorat savollari

1. *Dunyo sanoati rivojlanishi bo‘yicha qanday guruhlariga bo‘linadi?*
2. *Dunyo sanoati qanday tarmoqlardan iborat?*
3. *Qaysi davlatlarda avtomobilsozlik yaxshi rivojlangan?*
4. *Dunyoda yengil sanoat yaxshi rivojlangan mamlakatlarni ayting.*
5. *Sanoati eng kam taraqqiy etgan mamlakatlarni sanab bering va uning sabablarini ko‘rsating.*
6. *Qaysi davlatlarda tog‘-kon sanoati rivojlangan.*
7. *Yoqilgi sanoati rivojlangan mamlakatlarni sanang.*
8. *Jahon qishloq xo‘jaligining rivojlanishi va joylashishiga qanday omillar ta‘sir ko‘rsatadi?*
9. *Jahon yer fondi qanday qismlardan iborat?*
10. *Jahon qishloq xo‘jaligi muhim tarmoqlarining joylashish xususiyatlarini ta‘riflang.*
11. *Donli ekinlar joylashishini tushuntirib bering.*
12. *Texnika ekinlarining joylashish xususiyatlari nimalardan iborat?*
13. *Dunyo chorvachilik tarmoqlarining joylashishini tushuntirib bering.*
14. *Jahonda moliyaviy-iqtisodiy inqiroz sabablarini tushuntiring.*

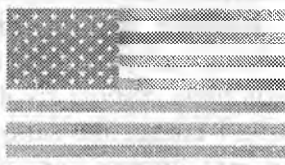

Seminar mashg‘ulotlari uchun savollar:

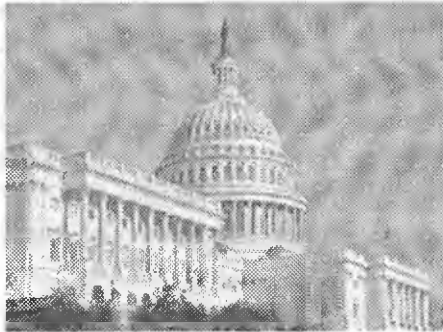
Jahon xo‘jaligi tushunchasi. Jahon xo‘jaligining rivojlanish bosqichlari. Sanoat rivojlanishining umumiy xususiyatlari: Jahon yoqilg‘i-energetika sanoati. Jahon elektr-energetika sanoati. Jahon metallurgiya sanoati. Jahon mashinasozlik sanoati. Jahonning kimyo sanoati. Jahonning o‘rmon va yog‘ochni qayta ishlash sanoati. Jahon yengil sanoati. Jahon qishloq xo‘jaligining umumiy ta‘rifi. O‘simlikshunoslik. Texnik ekinlar. Chorvachilik. Dunyoda baliq ovlash va baliqchilik. Jahonda moliyaviy-iqtisodiy inqirozning kelib chiqish sabablari va oqibatlari.

**6-BOB. DUNYONING REGIONAL TAVSIFI:
(AQSH, GERMANIYA, YAPONIYA VA XITOIY
DAVLATLARINING IQTISODIY-GEOGRAFIK TAVSIFI)**

Reja:	<p>6.1. AQSHning iqtisodiy-geografik tavsifi. 6.2. Germaniyaning iqtisodiy-geografik tavsifi. 6.3. Yaponiyaning iqtisodiy-geografik tavsifi. 6.4. Xitoyning iqtisodiy-geografik tavsifi.</p>
Tayanch iboralar:	<p>mustaqillik siymolari, davlat tuzilmasi va tuzumi, geografik joylashuvi, tabiiy resurslari, iqtisodiy-geografik o'rni, iqtisodiyot tarkibi, transporti va tashqi iqtisodiy aloqalari.</p>

6.1. AQSHning iqtisodiy-geografik tavsifi

Rasmiy nomlanishi	AMERIKA QO'SHMA SHTATLARI
Mustaqillik sanasi	1776-yil 4-iyul (Buyuk Britaniya mustamlakasi bo'lgan)
Davlat bayrog'i	<p>1960-yil 4-iyulda (50 ta yulduz) tasdiqlangan</p>
Davlat Gerbi	<p>1782-yil 20-iyulda tasdiqlangan</p>

Davlat tili	Davlat tili – ingliz (taxminan – 75 %), ispan tili (10%), qolgan foizni fransuz, xitoy, nemis va boshqalar tashkil etadi.
Poytaxti	Vashington – 1800-yildan boshlab poytaxt.
Yirik shaharlari	Nyu-York, Los-Anjeles, Chikago, Xyuston, Filadelfiya, Finiks, San-Antonio, San-Diyego, Dallas va boshqalar.
Boshqaruv shakli	Prezidentlik Respublikasi
Davlat tuzumi	Federativ davlat
Parlamenti	Ikki palatali: Kongress. Yuqori palata – Senat (100 ta o‘rin), Quyi palata – Vakillik palatasi (435 ta o‘rin)
Prezidenti	Barak Xuseyn Obama II (44-prezident)
Vitse-Prezident	Djozef Robinett Bayden
Aholi soni, kishi	321,3 mln
Aholisining o‘rtacha zichligi, 1 km² ga/kishi	32

Aholisining tarkibi, %	AQSH aholisining 82,8 % ni asli kelib chiqishi yevropaliklar, 12,6 % ni afrikaliklar, 3,6 %ini osiyoliklar, 1 %ini hindular, eskimoslar, aleuitlar tashkil etadi.
Dini	Dunyoviy davlat. Shu jumladan, dinga e'tiqodi: katoliklar – 25 %, protestantlar – 61 %, yahudiyar – 2 %, qolganlar – 5% va ateistlar – 7 %.
Dunyo xaritasida	
Maydoni, ming kv. km	9 519,4
Suvli maydon, % da	6,76
Chegaraning umumiy uzunligi, km	– 32 141 km. Shundan Kanada – AQSH chegarasi – 8893 km, Meksika– AQSH chegarasi – 3326 km, sohil bo'yi uzunligi – 19 924 km.
Chegaradosh davlatlar	3 ta davlat. Shimolda Kanada, Janubda Meksika, shimoli-g'arbda dengiz bo'ylab Rossiya Federasiyasi bilan chegaradosh.
Ma'muriy hududiy bo'linishi tarkibi	50 ta shtat, 1 okrug va 4 ta qaram ma'muriy birliklar.

Ma'muriy hududiy bo'linish tuzilishi	<p>Shtatlar: Aydaxo, Ayova, Alabama, Alyaska, Arizona, Arkanzas, Vayoming, Vashington, Vermont, Virjiniya, Viskonsin, Gavayi, Delaver, Jordjiya, G'arbiy Virjiniya, Illinoys, Indiana, Kaliforniya, Kanzas, Kentukki, Kolorado, Konnektikut, Luiziana, Massachusets, Minnesota, Missisipi, Missuri, Michigan, Montana, Men, Merilend, Nebraska, Nevada, Nyu-Djersi, Nyu-York, Nyu-Meksiko, Nyu-Gempshir, Ogayo, Oklaxoma, Oregon, Pensilvaniya, Rod-Aylend, Shimoliy Dakota, Shimoliy Karolina, Tennessi, Texas, Florida, Janubiy Dakota, Janubiy Karolina, Yuta. Kolumbiya Federal okrugi mamlakat poytaxti hisoblanadi. Shuningdek, Puerto-Riko, Guam, Sharqiy Samoa va Virgin orollarining ma'muriy birliklari jam qilingan.</p>
Geografik joylashuvi	<p>AQSHning asosiy hududi Shimoliy Amerika qit'asida joylashgan bo'lib, sharqda Atlantika okeanidan tortib, g'arbda Tinch okeaniga qadar cho'zilgandir. Undan tashqari AQSH tarkibiga yana 2 shtat qo'shiladi. Qit'aning chekka shimoli-g'arbida, bir vaqtning o'zida Kanada bilan chegaradosh bo'lgan Alyaska shtati joylashgandir. Tinch okeanida Gavayya shtati joylashgan. Mamlakat hududining 3/1 qismi tog'li hududlardan iborat bo'lib, yassi tekisliklar va Kordiler platosi kiradi. Mamlakatning eng yuqori nuqtasi bo'lib Alyaskadagi Mak-Kinli (6193 m) cho'qqisi hisoblanadi. O'rmonlar mamlakatning taxminan 30 % hududini qoplagan. Mamlakatning eng yirik ko'llari – Buyuk ko'llar (umumiy maydoni – 245,2 ming kv. km): Yuqori, Michigan, Guron, Eri va Ontario bo'lib, dunyo chuchuk suvlarining eng yirik yig'ilmasidir. AQSHning iqlimi subarktikdan tropikkacha boradi</p>

	<p>Yirik daryolari: Missisipi (uzunligi 3950 km bo'lib, uning hovuz maydoni butun mamlakatning taxminan 40%ini egallaydi), Micsuriy, Kolorado, Yukon va boshqalar.</p>
<p>Tabiiy boyliklari</p>	<p>AQSH turli mineral resurslarga boy davlat. Sharqiy tekisliklarda yoqilg'i foydali qazilmalardan toshko'mir Appalachi tog'oldi hududida va Markaziy tekisliklar (Illinoys)da ko'p uchraydi. Qo'ng'ir ko'mir Shimoliy tekisliklarda, neft va tabiiy gaz Missisipi va Janubiy tekisliklarda, oltingugurt Meksika qo'ltig'ida, fosfarit Florida yarim orolida mavjud. Buyuk ko'llar rayonida katta hajmda temir (Mesabi) va mis (Kivino) rudalari, mamlakat markaziy qismida qo'rg'oshin-qalay (Sent-Djozef) rudalari mavjud. G'arbiy tog' hududlarida rangli metall: mis (Byut, Bingem-Kanon, Ili, Morensi), qo'rg'oshin (Ker-de-Alen), alyuminiy (Split-Rok), molibden (Kalaymaks va Kuesta), volfram, surma, litiy (Bishop), kumush, oltin (Xaymstek, Kripl-Krik va Komston) va uran (Granst) mavjud. Tog'lararo hududlarda katta hajmdagi ko'mir, neft va tabiiy gaz zaxiralari shakllangan. Alyaska shtatida toshko'mir, neft (AQSHning eng yirik neft koni Pradxo-Bey) va tabiiy gaz, oltin va platina mavjud.</p> <p>Shunday qilib, mamlakat fosforit va oltingugurt bo'yicha dunyoda birinchi, ko'mir, mis rudalari va kaliy tuzlari bo'yicha ikkinchi, yarim metall rudalar bo'yicha uchinchi, temir rudalari – to'rtinchi, tabiiy gaz – oltinchi, neft bo'yicha o'ninchi o'rinni egallaydi.</p>
<p>Pul birligi</p>	<p>AQSH dollari (\$) – 1861-yildan boshlab barcha banknotlar joriy etilgan. 1971-yil 15-avgustdan boshlab AQSH dollarining oltin rezerv bilan ta'minlanganligi bekor qilingan.</p>

YMM, mlrd AQSH dollari	2013-yilda: 161889 [39]
Aholi jon boshiga, AQSH dollari	2013-yilda: 45336
YMMdagi ulushi, % da	2013-yilda: sanoat 19,7 %, qishloq xo'jaligi – 0,9%, xizmat ko'rsatish – 79,4 %ni tashkil etdi.
Sanoat tarmog'i	<p>AQSH xo'jaligi tizimi yuqori darajada ishlab chiqarishga qaratilgan. Deyarli iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida bir nechta yirik kompaniyalar faoliyat yuritadi. Ularning barchasi yuqori darajadagi vertikal va gorizontal integratsiyaga ega, ya'ni korporativ ishlab chiqarish zanjiri jahonning katta hududlari bo'yicha mujassamlangan. Jahonning 500 yirik transmilliy korporatsiyasidan 174 tasi (shu jumladan 76 tasi sanoat) AQSHnikidir.</p> <p>Mashinasozlik tarmoqlari tarkibida elektronika, avia-raketasozlik va avtomobil sanoati mavjud. AQSH elektronikasi superkompyuter va murakkab komplektatsiya (jamlash) detallarini ishlab chiqarishga ixtisoslashgan.</p> <p>Elektronika ishlab chiqarish bo'yicha texnoparklar Kaliforniya shtatida «Silekon vodiysi» va «Janubiy Kaliforniya», Arizona shtatida – «Silikon sahrosi», Kolorado shtatida – «Silikon tog'lari», Texasda – «Silikon tekisliklari» kabi yuqori texnologik zonalar tashkil etilgan.</p> <p>Ushbu hududlarda «Intel», «Eypl», «Xyulett-Pekard» va «Epson» kabi kompaniyalarning bosh markazlari joylashgan.</p> <p>Avia-kosmik sanoat AQSHning G'arbiy va Janubiy shtatlari (Kaliforniya, Vashington,</p>

Texas, Dzorjiya va Florida)da rivojlangan. «NASA» milliy kosmik agentligi shtab-kvartirasi va Konoveral – kosmodromi Orlando shtatida, «Boing» aviaishlab chiqarish kompaniyasi shtab-kvartirasi Chikagoda joylashgan. Avtomobil sanoatida har yettinchi amerikalik band hisoblanadi. Mamlakatda uchta yirik avtomobil ishlab chiqaruvchi kompaniya «Djeneral Motors», «Ford Motors» shuningdek Germaniya-Amerika qo'shma «Daymler-Kraysler» kompaniyalari mavjud. Avtomobillarning 4/5 qismi Michigan shtatida ishlab chiqariladi.

AQSH qora metall ishlab chiqarish bo'yicha yetakchi o'rinda turadi. Yoqilg'i-energetika kompleksida mamlakatning muhim tarmog'i hisoblanadi.

AQSHning neftni qazib olishdagi ulushi 9,3 %ni tashkil etishiga, tabiiy gazning – 22,7 %, ko'mirning – 22,2 %ini ishlab chiqarishiga qaramasdan, Amerika bu borada yirik importchi bo'lib ham hisoblanadi.

Elektr energiyasi ishlab chiqarish bo'yicha AQSH boshqa davlatlardan sezilarli darajada oldinda (3800 mlrd kVt s., yoki jahondagi ulushi 26,6 %ni tashkil qiladi). Bu universal energiyaga katta talab borligini bildiradi. Elektr energiya-ning 70 % IES, 21 % ga yaqini AES va 9,6 % GESlarda ishlab chiqariladi. Metallurgiya, neftni qayta ishlash, kimyo, atom sanoati, telekommunikatsiya, elektronika, axborot texnologiyalari, yengil va to'qimachilik, oziq-ovqat va tamaki ishlab chiqarish tarmoqlari yaxshi rivojlangan.

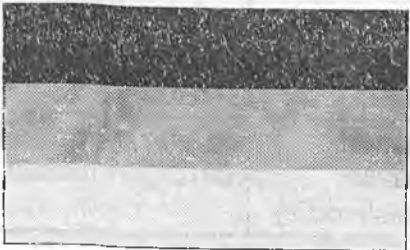

<p>Qishloq xo'jaligi</p>	<p>Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining hajmiga ko'ra AQSH jahonda faqat Xitoydan keyingi o'rinda turadi. Lekin ularni qayta ishlash bo'yicha unga teng keladigan mamlakat hozircha yo'q. AQSH makkajo'xori, soya, paxta, mol go'shti va parranda go'shtini yetishtirish bo'yicha jahonda birinchi o'rinni, bug'doy, yeryong'oq, tamaki, sabzavot va mevalar etishtirish bo'yicha ikkinchi-uchinchi o'rinlarni egallaydi. AQSH qishloq xo'jaligida 1,9 mln fermer xo'jaliklari hisobga olingan. Agrosanoat kompleksi mamlakatda katta ahamiyatga ega bo'lib, qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportidagi ulushi ko'rsatkichlari tobora o'sib bormoqda. Har yili dunyo bo'yicha bug'doy eksportining taxminan yarmi AQSH hisobiga to'g'ri keladi.</p>
<p>Transporti</p>	<p>AQSH – yuksak darajada rivojlangan transport mamlakatidir. Barcha turdagi transport rivojlanishiga qaramasdan, asosiy transport avtomobil bo'lib, uning yuk tashishdagi ulushi 30%, yo'lovchi tashishda esa 80% ni tashkil etadi. Avtomobil tarmog'ining umumiy uzunligi 7,3 mln km bo'lib, shundan 6,3 mln km ga yaqini qattiq qoplamaga ega. Avtomobil parki mamlakatda 207,5 mln dona avtomobildan iborat bo'lib, shundan 138 mln tasi yengil avtomobillarga to'g'ri keladi.</p> <p>Temiryo'llar transport tizimida muhim vazifani bajaradi. Mazkur transportning yuk tashishdagi hissasi 40 % ga yaqin. XIX asrda temiryo'l shiddat bilan rivojlandi, lekin avtomobilda tashish raqobatda ustun kelgani uchun temiryo'l transporti XX asrda bir muncha qisqardi. Neft va gaz quvurlarining uzunligi bo'yicha mamlakat jahonda birinchi o'rinni egallaydi.</p>

	Dengiz transporti tashqi aloqalarni ta'minlashga, aviatsiya esa tashqi va ichki yo'lovchilarni tashishga xizmat qiladi. AQSH nafaqat eng yaxshi samolyotlarga, balki yirik samolyot parkiga ham ega. Mamlakat hududida jahonning eng yirik aeroportlari mavjud — Atlanta, Chikago va Los-Anjeles.
Xalqaro iqtisodiy aloqalar	AQSH — yuqori rivojlangan mamlakat va jahon iqtisodiyotining bosh «markazi» hisoblanadi. Ikkinchi jihati hozirgi zamon AQSH iqtisodiyotining jahon xo'jaligiga chuqur integrasiyalashganligidadir. Eksportda sanoat uskunalari, samolyotlar, avtomobillar, elektron uskunalar, harbiy texnika, kimyoviy vositalar, jo'xori, soya loviyasi yetkazib beriladi. Asosiy savdo hamkorlari: Kanada, Meksika, Yaponiya, Xitoy, Germaniya.
Xalqaro tashkilotlar-ga a'zoli-gi	BMT Xavfsizlik kengashining doimiy a'zosi, NATO, NAFTA, BST, BBT, XVF, JB, OTB va boshqalarga ham a'zo.
Internet domenti	.us, .mil, .gov
Telefon kodi	+1
Soat millari	—5...—10

Nazorat savollari

1. AQSH geografik o'rining qulayligi nimadan iborat?
2. AQSH qanday tabiiy resurslarga boy?
3. AQSHda davlat tuzumi qanday?
4. AQSH aholisi o'sishi va joylashishining o'ziga xos xususiyatlari nimada?
5. AQSH sanoatining yetakchi tarmoqlari nimalardan iborat?
6. AQSHning asosiy qishloq xo'jalig tarmoqlari geografiyasi-chi?
7. AQSHning transport tarmoqlari rivojlanish va joylashishiga ko'ra qanday xususiyatlarga ega?
8. AQSH tashqi iqtisodiy aloqalari rivojlanishi bo'yicha qaysi xususiyatlari bilan ajralib turadi?

6.2. Germaniyaning iqtisodiy-geografik tavsifi

Rasmiy nomlanishi	GERMANIYA FEDERATIV RESPUBLIKASI (nemischa – Deutschland)
Mustaqillik sanasi	1949-yil 23-may (GFR va GDR 1990-yil 3-oktyabrda birlashgan)
Davlat bayrog'i	1949-yil 23-mayda tasdiqlangan
Davlat Gerbi	1950-yil 20-yanvarda tasdiqlangan
Davlat tili	Nemis tili
Poytaxti	Berlin

Yirik shaharlari	Berlin, Gamburg, Myunxen, Kyoln , Frankfurt-na-Mayne, Shtutgar
Boshqaruv shakh	Parlament Respublikasi
Davlat tuzumi	Federativ davlat
Parlamenti	Ikki palatali: Yuqori palata – Bundesrat (federal yerlar vakillik organi), Quyi palata – Bundestag (parlament)
Prezidenti	Yoaxim Gauk
Federal Kansler (Bosh vazir)	Angela Doroteya Merkel
Aholi soni, kishi	80.8 mln
Aholisining o'rtacha zichligi, 1 km² ga/kishi	229
Aholisining tarkibi, %	Nemislar – 93 %, qolgan foizni avstriyaliklar, chexlar, polyaklar, turklar va ruslar tashkil etadi.
Dini	Dunyoviy davlat. Shu jumladan, diniy e'tiqodiga ko'ra: katoliklar – 25 %, protestantlar – 61 %, yahudiylar – 2 %, qolganlar – 5% va ateistlar – 7 %ni tashkil etadi.
Dunyo xaritasida	

Maydoni, ming km²	357, 0
Suvli maydon, % da	2,42
Chegaraning umumiy uzunligi, km	3758
Chegaradosh davlatlar	9 ta: Shimolda— Daniya, sharqda— Polshava Chexiya, janubda— Avstriya va Shvetsariya, g'arbda — Fransiya, Lyuksemburg, Belgiyai, Niderlandiya.
Ma'muriy hududiy bo'linishi tarkibi	16 ta mustaqil federal yer, 1 okrug.
Ma'muriy hududiy bo'linish tuzilishi	5 ta yangi: Brandenburg, Meklenburg-Pomeraniya, Saksoniya, Saksoniya-Angalt, Tyuringiya — va 11 ta eski: Bavariya, Baden-Vyurtemberg, Berlin, Bremen, Gamburg, Gessen Janubiy Saksoniya, Shimoliy Reyn — Vestfaliya. Reinland-Pfals, Saar. Shlezvig-Golshteyn.
Geografik joylashuvi	GFR — Markaziy Yevropada joylashgan. Shimolda Shimoliy va Boltiq dengizlari bilan chegaralanadi. Mamlakat janubi-g'arbining katta qismining Yura va Shvarsvald tog'lari, g'arbda — uncha katta bo'lmagan — Eyfel va Gensryuk, mamlakat markazida— Taunus va Shpessart, sharqda esa — Fixtelgerberg tog'lari egallagan. Yirik daryolari: Reyn, Dunay, Elba, Vezer va Oder hisoblanadi. Mamlakat iqlimi dengizlidan kontinentalga o'tadigan mo'tadildir.
Tabiiy boyliklari	Germaniyaning katta qismida tabiiy sharoit qishloq xo'jaligi uchun qulay.

	<p>Mamlakat hududining 33 foiziga yaqini Shimoliy Germaniya pastligida, deyarli yarmi yer yuzasi tekis bo'lgan o'rta Germaniya quyi tog'laridadir. Tuproqlari, asosan, o'rtacha unumdor. Ammo ishlanadigan yerlarining tuproqlari doim o'g'itlanganidan tabiiy tuproqlariga qaraganda ancha unumli. Sanoatining rivojlanishiga imkon beruvchi tabiiy sharoit va resurslar ko'p jihatdan mamlakatda mavjud foydali qazilmalar tufaylidir. Boltiq bo'yi bilan bog'liq rudali foydali qazilmalar, gersin burmalanishi bilan bog'liq yoqilg'ili foydali qazilmalar shular jumlasidandir. Germaniya toshko'mir qazib chiqarishda Yevropada oldingi o'rinlarda, ko'mir zaxiralari bo'yicha jahonda 5 inchi, ko'mir ishlab chiqarish va undan foydalanish bo'yicha esa 4-o'rinda turadi.</p>
Pul birligi	Yevro (2002-yilgacha nemis markasi amal qilgan)
YIM, AQSH dollarida	2013-yilda: 3,634,822,579,319 [39]
Aholi jon boshiga, AQSH dollarida	2013-yilda: 38291,62 dollar
YIMdagi ulushi, % da	2013-yilda: qishloq xo'jaligi – 0,8 %, qazib olish va qaytaishlash sanoati – 28,1 %, xizmat ko'rsatish – 71,1 %.
Sanoat tarmog'i	<p>Germaniya sanoati yuqori darajada rivojlangan davlat hisoblanadi. Uning jahon sanoat ishlab chiqarishidagi ulushi 5 % ni tashkil etadi. Mashinasozlik – Germaniyaning xalqaro ixtisoslashuvida bosh tarmoq rolini o'ynaydi. Jami sanoat tarkibidagi hissasi 40 % ga, eksportdagi hissasi esa yarmidan ko'prog'iga to'g'ri keladi.</p>

	<p>Mashinasozlik tarmog'ida 20 mingdan ortiq mahsulot turlari ishlab chiqariladi.</p> <p>Ko'ptarmoqli mashinasozlik kompleksiga quyidagi tarmoqlar kiradi: Elektrotexnika, energetik mashinasozlik, ishlab chiqarish boshqaruvining avtomatlash tirilgan tizimi, shuningdek, elektronika («Simens», «Bosh», «Mile» va boshqalar);</p> <p>Avtomobilsozlik bo'yicha mamlakat Yevropada birinchi, jahonda uchinchi o'rinni egallaydi. Unda «Folksvagen», «Daymler Kraysler», «Mercedes-bens», «BMV», «Opel» va boshqa kompaniyalar mavjud. Ushbu kompaniyalarning filiallari jahonning o'nlab mamlakatlarida qurilgan.</p> <p>Optika-mexanika sanoati. Tarmoq korxonalari yuqori sifatli fototexnika, linzalar, binokllar va teleskoplar («Karl Seys» kompaniyasi) ishlab chiqaradi;</p> <p>Kemasozlik mamlakatning shimoliy qismida rivojlangan.</p> <p>Kimyo sanoati yuksak darajaga erishgan. Deyarli barcha federal yerlarda tarmoqni rivojlantirishga katta e'tibor berilgan. Germaniyaning yirik kimyo konsernlariga «Bayer», «BASF», «Xenkel» va boshqalar kiradi.</p>
<p>Qishloq xo'jaligi</p>	<p>Tabiiy sharoit Germaniyada qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanish uchun borishga qulay hisoblanadi. Mamlakatning yarmini qishloq xo'jaligi hududlari tashkil qiladi. Yer xususiy mulk ko'rinishida, asosan, fermer xo'jaliklari sifatida ishlanadi. Mulkchilik shakli asta-sekin o'zgarib, qishloq xo'jaligi birlashmalari (kooperativlar) va aksionyerlik jamiyatlariga aylantirilmoqda. Qishloq xo'jaligi tarkibida yilqichilik ulushining ko'pligi yaqqol kuzatiladi. Qoramol, cho'chqachilik deyarli barcha hududlarda uchraydi. Boshqali ekinlarda bug'doy 47 % ni tashkil etmoqda.</p>

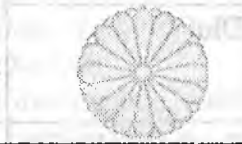

Transporti	Germaniyada zich aloqa yo'llari mavjud. Germaniya temir yo'llarda yuk tashish hajmi jihatidan Fransiyadan keyin, biroq Buyuk Britaniyadan uch barobar, Italiyadan to'rt barobar oldinda turadi. Avtomobil transporti hozir yuk va yo'lovchilarni temir yo'lga qaraganda ko'proq tashimoqda. Daryo transporti xorijiy Yevropada Gollandiyadan boshqa birorta mamlakatda Germaniyadek katta ahamiyat kasb etmaydi. Mamlakat ichkarisidagi yukning 20 foizi daryo va kanallar tizimi orqali tashiladi. Quruqlikdagi yo'llar kesishgan joylarda eng muhim transport uzeli (tugunlari) Gamburg, Myunxen, Leypsig va boshqa shaharlarda qad ko'targan.
Xalqaro iqtisodiy aloqalari	Eksportda: mashina va uskunalari, kimyo mahsulotlari, optika va oziq-ovqat yetkazib beradi. Import: neft va neft mahsulotlari, tabiiy gaz va xomashyo mahsulotlari olib kiriladi. Asosiy savdo hamkorlari: Yevropa Ittifoqi mamlakatlari, AQSH va Yaponiya
Xalqaro tashkilotlarga a'zoligi	EI, BMT, NATO, BST, BBT, XVF, JB, YXHT, YTB, OTB va boshqalar
Internet domenti	.de
Telefon kodi	+49
Soat millari	CET (UTC+1, UTC+2)

Nazorat savollari

1. GFR qachon tashkil topgan, jahon xo'jaligida qanday o'rin tutadi?
2. Tabiiy sharoiti va resurslarining xo'jaligi rivojlanishiga qay darajada ta'sir ko'rsatadi?
3. Aholisi tabiiy va mexanik o'sishining o'ziga xos xususiyatlari nimada?
4. Aholi va mehnat resurslari

5. Asosiy sanoat tarmoqlari qanday joylashgan?
6. Qishloq xo'jaligi yuksak darajada rivojlanganligining sabablari nimada?
7. Transporti.
8. Tashqi iqtisodiy aloqalari.

6.3. Yaponiyaning iqtisodiy-geografik tavsifi

Rasmiy nomlanishi	YAPONIYA (yaponcha – Nippon, Nixon)	
Mustaqillik sanasi	III–IV asrda vujudga kelgan	
Davlat bayrog'i	1870-yil 27-fevralda tasdiqlangan	
Davlat Gerbi	1969-yilda tasdiqlangan	
Davlat tili	yapon tili	
Poytaxti	Tokio	
Yirik shaharlari	Tokio, Iokogama, Osaka, Sapporo, Kioto, Kobe	
Boshqaruv shakli	Konstitusion monarxiya	
Davlat tuzumi	Federativ davlat	

Parlamenti	Ikki palatali: Yuqori palata– Maslahatchilar palatasi (242 o‘rin), Quyi palata– Vakillik Palatasi (480 o‘rin)
Imperator	Akixito (1933-yil 23-dekabda Tokio shahrida tug‘ilgan)
Hukumat Raisi (Bosh vazir)	Sindzo Abe
Aholi soni, kishi	127, 1 mln
Aholisining o‘rtacha zichligi, 1 km² ga/kishi	336,3
Aholisining tarkibi, %	Aholining taxminan 98 % yaponlar, shuningdek, tub aholi hisoblangan ryukyular, ayinlar, burakuminlar va boshqa millatlar kamchilikni tashkil etadi.
Dini	Dunyoviy davlat. Diniy e‘tiqod bo‘yicha sintoizm, buddizm va xristian dinlari tarqalgan.
Dunyo xaritasida	
Maydoni, ming km²	377, 9
Suvli maydon, % da	0,8
Chegaradosh davlatlar	Yaponiya orollardan iborat bo‘lgani uchun bevosita chegaradosh davlat yo‘q. Dengiz orqali Koreya Respublikasi, Rossiya Federatsiyasi va Xitoy Xalq Respublikasi bilan chegaradosh.

Ma'muriy hududiy bo'linishi tarkibi	46 ta prefektura va 1 ta gubernatorlik.
Ma'muriy hududiy bo'linish tuzilishi	Prefekturalar: Ayti, Akita, Aomori, Vakayama, Gifu, Gumma, Ibaraki, Ivate, Isikava, Kagava, Kagosima, Kanagava, Kioto, Koti, Kumamoto, Mie, Miyagi, Miyadzaki, Nagano, Nagasaki, Nara, Niigata, Oita, Okayama, Okinava, Osaka, Saga, Saytama, Siga, Sidzuoka, Simane, Tiba, Tokio, Tokusima, Totigi, Tottori, Toyama, Fukui, Fukuoka, Fukusima, Xyogo, Xirosima, Exime, Yamagata, Yamaguti, Yamanasi. Xokkaydo gubernatorligi.
Geografik joylashuvi	Yaponiya – Sharqiy Osiyodagi davlat bo'lib, Tinch okeanning g'arbiy qismidagi orollarda joylashgan. Eng yirik orollari: Xonsyu, Xokkaydo, Sikoku va Kyusyu. Shuningdek, 4000 dan ortiq mayda orolchalardan tashkil topgan Ryukyu orolidir. Mamlakat shimolidagi qirg'oqlarini – Oxotsk dengizi, sharqda – Tinch okeani, janubda – Tinch okeani va Janubiy Xitoy dengizi, g'arbda esa Koreys bo'g'ozini va Yapon dengizi suvlari yuvib turadi. Relef ko'p hollarda tog'lidir. Mamlakatda yer silkinishi juda ko'p bo'lib turadi. Harakatdagi va so'ngan vulqonlar soni ham ko'p, shu jumladan – eng yuqori nuqta Fudziyama vulqoni (Xonsyu orolida 3776 m. balandlikda joylashgan). Xonsyu orolining eng uzun daryosi – Sinao daryosidir. Mayda ko'llar ko'p. Yaponiyadagi eng katta ko'l Biva (maydoni 716 km ²). Mamlakat hududining 2/3 qismi o'rmonlar va o'simliklardan iborat.

Tabiiy boyliklari	Yaponiya hududi kuchli seysmik zonada joylashgan (1855, 1891, 1897 va 1923-yillarda falokatli zilzilalar bo'lgan). Yaponiyadagi 150 ta vulqondan 40 tachasi so'nmagan. Vulqonli rayonlarda mineral va termal buloqlar ko'p. Foydali qazilmalardan ko'mir, temir rudasi, oltingugurt, marganes, qo'rg'oshin, rux, mis rudalari, neft, xromit, oltin, kumush va simob konlari bor. Yaponiyaning yoqilg'i xomashyo bazasi juda cheklangan. Ko'mir zaxiralari mamlakat ehtiyojining yarmiga yaqinini ta'minlaydi, kokslanuvchi sifatli ko'mir juda oz. Yaponiya bir yilda qazib oladigan neftni AQSH yarim kunda qazib chiqaradi, temir va marganes rudalari kam, boksit va ko'pgina boshqa mineral xomashyolar butunlay yo'q.
Pul birligi	yapon yenasi
YIM, AQSH dollarida	2014-yilda: 4,601 trln [39]
Aboli jon boshiga, AQSH dollarida	2014-yilda: 36156 [39]
YIMdagi ulushi, % da	2013-yilda: qishloq xo'jaligi, o'rmon va baliqchilik ulushi – 1,2 %, sanoat – 25,8 %, xizmat ko'rsatish – 71,4 %ni tashkil etadi.
Sanoat tarmoqlari	Yaponiya og'ir sanoatining yetakchi tarmog'i mashinasozlikdir. Transport mashinasozligi, stanoksozlik, elektrotexnika buyumlari, elektron mashinalar, tibbiyot apparaturalari hamda to'qimachilik va oziq-ovqat sanoatlari uchun jihozlar ishlab chiqarish keng rivojlangan.

	<p>Avtomobil ishlab chiqarish bo'yicha «Toyota Motor», «Nissan Motor», «Xonda Motor», «Misubisi Motor», «Mazda Motor» va «Suzuki Motor» kabi yirik kompaniyalar mavjud. Yaponiya kemasozligi juda xilma-xil: Iokogama, Osaka, Kobe, Nagasaki va boshqa ko'p mo'l-jallangan kemasozlik korxonalarida dunyoda eng yirik supertankyerlar, yuk tashish uchun belgilangan kichik kemalar ishlab chiqariladi. Yaponiya jahon elektronika sanoatining 1/5 qismini nazorat qiladi. Kompyuter, optiktola, yarim o'tkazgichlar va integral sxemalarni ishlab chiqarish bo'yicha AQSHdan keyingi o'rinni egallaydi. So'ngi paytlarda Yaponiya iqtisodiyoti pasayish tendensiyasiga ega. Buning asosiy sababi – Xitoy, Janubiy Koreya va boshqa raqobatchi davlatlar tomonidan Yaponiyaning jahon bozoridagi ulushini qisqartirishga qaratilgan harakatlaridir.</p>
<p>Qishloq xo'jaligi</p>	<p>Iqtisodiyotda qishloq xo'jaligining pasayish tendensiyasi kuzatilmoqda. Bunga qishloq xo'jaligi yerlarining cheklanganligi (1,4 ga), mahsulotlar tannarxining yuqoriligi, mehnat unumdorligining rivojlangan davlatlarga qaraganda pastligini asosiy sabab tarzida keltirish mumkin. Yaponiya qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan o'z ehtiyojining 40 %ini ta'minlaydi. Shunga qaramasdan, sholi, sabzavot va tuxum bo'yicha o'z ehtiyojini to'liq qondiradi. Yaponlarning ratsionida baliq va dengiz mahsulotlari katta ko'rsatkichni tashkil etadi. Aholi jon boshiga baliq iste'moli bo'yicha Islandiyadan keyingi o'rinni egallab, jahondabaliq tutish bo'yicha esa faqat Xitoydan keyingi o'rinda turaladi.</p>

Transporti	Yaponiya dunyoda eng rivojlangan transport tizimiga ega bo'lgan davlatlardan biri hisoblanadi. Transport tizimida quvurlar va daryo transporti turlarining yo'qlig'i ko'zga tashlanadi. Eng muhim transport – avtomobil bo'lib, uning yuk tashishdagi hissasi 55 %ni, yo'lovchi tashishdagi hissasi esa, 67 %ni tashkil etadi. Dengiz transporti mamlakatning tashqi savdosida yetakchilik qiladi. Temir yo'l transporti yuksak darajada rivojlangan. Tezyurar «Shinkansen», «Xikari» poyezdlari dunyoga mashhur. Aviatransport ham yuqori darajada taraqqiy etgan tarmoq. Mamlakatning bosh «havo darvozasi» Tokio xalqaro aeroporti – Xaneda–dunyoda eng qimmat aeroport sifatida e'tirof etilgan.
Xalqaro iqtisodiy aloqalar	Eksport uchun: avtomobil, temir va po'lat, elektronika va radioelektronika tovarlari, mashina va uskunalar, foto va videokameralar yetkazib beradi. Xomashyo va yoqilg'i, neft va mashinasozlik tovarlari, temir, mis, sink, marganes rudalari, boksit, yog'och, paxta, jun, ko'mir va oziq-ovqat mahsulotlari import qilinadi. Savdo hamkorlari: AQSH, Yevropa ittifoqi, Xitoy, Koreya Respublikasi, Tayvan, Indoneziya va Saudiya Arabistoni.
Xalqaro tashkilotlarga a'zoligi	BMT, OTB, BST, ETTB, ATES, «Katta yigirmalik», «Katta sakkizlik», Avstraliya guruhi va boshqalar
Internet domenti	.jp
Telefon kodi	+81
Soat millari	JST (UTC+9)

Nazorat savollari

1. Yaponiyaning geografik o'rniga baho bering.
2. Qanday tabiiy resurslarga boy?
3. Davlat tuzumi qanday?
4. Aholisining o'sish va joylashish xususiyatlarini tushuntirib bering.
5. Mehnat resurslari hamda ulardan foydalanish muammolari.
6. Yaponiya jahonda qanday o'rin tutadi?
7. Sanoatining yetakchi tarmoqlari geografiyasi qanday?
8. Asosiy qishloq xo'jaligi tarmoqlari geografiyasi.
9. Transport tarmoqlarining rivojlanish va joylashish xususiyatlari qanday?
10. Tashqi iqtisodiy aloqalarining rivojlanish xususiyatlarini tavsiflang.

6.4. Xitoyning iqtisodiy-geografik tavsifi

Rasmiy nomlanishi	XITOIY XALQ RESPUBLIKASI
Mustaqillik sanasi	1949-yil 1-oktyabr
Davlat bayrog'i	1949-yil 1-oktyabrda tasdiqlangan
Davlat Gerbi	1950-yil 20-sentyabrda tasdiqlangan

Davlat tili	xitoy tili, Makaoda esa – portugaliya va xitoy tillari. Gonkongda – xitoy va ingliz
Poytaxti	Pekin
Yirik shaharlari	Chunsin, Shanxay, Pekin, Tyanszin, Guanchjou
Boshqaruv shakli	Sotsialistik respublika
Davlat tuzumi	Unitar davlat
Parlamenti	Bir palatali: Butunxitoy xalq vakillarining yig'ilishi (2979 deputat)
Rais	Si Szinpin
Hukumat Raisi (Bosh vazir)	Li Kesyan
Aholi soni, kishi	2014-yilda: 1 366,5 mln
Aholisining o'rtacha zichligi, 1 km² ga/kishi	139,6
Aholisining tarkibi, %	Aholining etnik tarkibi – xitoyliklar (xan) – 93 %, chjuanlar, uyg'urlar, mo'g'ullar, tibetliklar. Xuey, myao va h.k. (turli til va irq guruhlariga mansub 50 ga yaqin xalq)dan iborat

Dini	Dunyoviy davlat. Shu jumladan, diniy e'tiqodiga ko'ra: sintoizm, buddizm va xristian dinlari tarqalgan.
Dunyo xaritasida	
Maydoni, ming kv km	9 596,9
Svli maydon, % da	3,8
Chegaraning umumiy uzunligi, km	Quruqlikda– 22 ming km ² dan, qirg'oq bo'yicha 18 ming km dan ziyod.
Chegaradosh davlatlar	13 ta. Rossiya (40 km shimoli-g'arbda va 3605 km shimoli-sharqda), Mongoliya (4677 km), Shimoliy Koreya (1416 km), Vetnam (1281 km), Laos (423 km), Myanma (2185km), Hindiston (3903km), Butan (470 km), Nepal (1236km), Afg'oniston (76km), Tojikiston (414 km), Qirg'iziston (858 km) va Qozog'iston (1533 km).
Ma'muriy hududiy bo'linishi tarkibi	22 ta provinsiya, 5 ta avtonom rayon, 4 ta munitspal shahar va 2 ta maxsus ma'muriy rayon
Ma'muriy hududiy bo'linish tuzilishii	Provinsiyalar: Anxoy, Fuszyan, Gansu, Guandun, Guychjou, Xaynan, Xebey, Xeylunshyan, Xenan, Xubey, Xunan, Szyansu, Szyansi, Girin, Lyaonin, Sinxay, Shansi,

	<p>Shandun, Shensi, Sichuan, Yunnan, Chjeszyan, Tayvan (23-provinsiya, status to'liq belgilanmagan).</p> <p>Avtonom rayonlar: Guansi-Chjuan avtonom rayoni, Ichki Mongoliya, Ninsya-Xuey, Sinszyan-Uyg'ur, Tibet.</p> <p>Munitsipal shaharlar: Pekin, Chunsin, Shanxay, Tyanszin.</p> <p>Maxsus ma'muriy rayonlar: Gonkong (Syangan), Makao (Aomin)</p>
Geografik joylashuvi	<p>XXR – hududining asosiy qismi Sharqiy Osiyoda, g'arbiy qismi esa, Markaziy Osiyoda joylashgan. Janubi g'arbda – Tibet tog'lari, janubda Himolay va Qoraqurum, shimolda va sharqda Kunlun, Nanshan va Sino Tibet tog'lari bilan o'ralgan. Xitoy iqlimi keskin farqlanadi shimol sovuq, janubi subtropik va tropik hududlarga to'g'ri keladi. Asosiy daryolari – Yanszi, Xuanxe, Siszyan. Ko'zga ko'ringan ko'llari – Kukunor, Duntinxu, Poyanxu. Mamlakatning sharqiy qismi asosan adirlardir. Tog'larda o'rmonlar saqlanib qolgan. Mamlakatning g'arbi va shimoli-g'arbida cho'llar (Takla Makan, Gobi va h.k.), yarim cho'llar va dashtlar mavjud.</p>
Tabiiy boyliklari	<p>Xitoy foydali qazilma boyliklarning, deyarli, barchasiga ega. Ko'mirning turlari hamma hududlarda uchraydi. Dunyoda o'nta yirik ko'mir konlaridan ikkitasi Datun va Kayluan Xitoyda joylashgan. Katta hajmdagi temir va marganes mamlakatning qora metallga bo'lgan ehtiyojini to'liq qondiradi. Janubiy rayonlarda ko'plab rangli metall rudalari topilgan. Volfraam, pyx, qalay, titan, litiy zaxiralari bo'yicha Xitoy birinchi o'rinni, mis bo'yicha</p>

	uchinchi o'rinni, boshqa qazilma boyliklar, jumladan, uran, oltingugurt va kaolin bo'yicha ham yetakchi o'rinni egallaydi. Mamlakat katta neft zaxiralarga ega bo'lishga qaramay, uning ushbu yoqilg'i turiga bo'lgan ehtiyoji qisman import hisobidan qondiriladi. Tabiiy gaz zaxiralari deyarli yo'q.
Pul birligi	Xitoy yuani
YIM, AQSH dollar	2013-yilda: 7,318 trln [39]
Aholi jon boshiga, AQSH dollarida	2013-yilda: 6569 [39]
YIMdagi ulushi, % da	2013-yilda: sanoat – 46,6 %, qishloq xo'jaligi – 9,7 % va xizmat ko'rsatish – 43,7 %
Sanoat tarmoqlari	Xitoyda qazib chiqarish sanoatining yuqori darajada rivojlanishini uning boy tabiiy resurslari ta'minlaydi. Dunyoda ko'mir qazib chiqarish hajmi bo'yicha birinchi o'rinni, neft qazib olish hajmi bo'yicha yettinchi o'rinni egallaydi. Elektr energiyasi ishlab chiqarish bo'yicha Xitoy faqat AQSHdan keyingi o'rindaturadi. Elektr stansiyalarining asosiy turi issiqlik elektr stansiyalari bo'lib, ular ko'mirda ishlaydi. Lekin GESlar ahamiyati ham tobora ortib bormoqda. Yirik «Gechjouba» GESi 2700 MVt quvvatga ega. Xitoy cho'yan va po'lat quyish bo'yicha dunyoda birinchi o'rinni egallaydi. Mashinasozlik katta sur'atlarda rivojlanmoqda. Iqtisodiy islohotlar natijasida elektronika, stanoksozlik va kemasozlik bosh tarmoqlarga aylanib bormoqda.

	<p>Hozirda Xitoy televizor, tikuv mashinalar va velosipedlar ishlab chiqarish bo'yicha ham dunyoda birinchi o'rinni egallab kelayotir. Elektronika va elektrotexnika uskunalari ishlab chiqaruvchi korxonalar, asosan, dengiz bo'yi viloyatlari va erkin iqtisodiy hududlarda joylashtirilgan. Xitoy mineral o'g'itlar, ip-gazlamalar, kiyimlar, poyafzal va bolalar o'yinchoqlarini ishlab chiqarishda dunyoda birinchi o'rinni, kimyoviy tola ishlab chiqarishda – ikkinchi, plastmassa bo'yicha oltinchi o'rinni egallaydi.</p>
Qishloq xo'jaligi	<p>Xitoy qishloq xo'jaligida o'simlikchilik yetakchi tarmoq hisoblanadi. Mamlakat shimolida bug'doy, makkajo'xori ko'plab ekiladi. O'sha yerlarda jahonning yirik tamakichilikka ixtisoslashgan hududi mavjud. Janubda va janubi-sharqda sholi yetishtirish avj olgan. Texnik ekinlardan shakarqamish va choy ekilishi keng tarqalgan.</p> <p>Xitoy dunyoda jami sholi, bug'doy, kartoshka, sabzavot, tamaki, soya, shuningdek cho'chqa, qo'y go'shti yetishtirish bo'yicha birinchi o'rinni egallaydi.</p>
Transporti	<p>Transport tizimida temiryo'l yetakchilik qiladi. Temiryo'l tarmog'ining uzunligi bo'yicha jahonda uchinchi o'rinni egallaydi. Tashqi savdoda dengiz transporti katta ahamiyatga ega. Daryo transportida yuk tashish hajmi bo'yicha faqat AQSHdan keyingi o'rinda turadi.</p>
Xalqaro iqtisodiy aloqalar	<p>Xitoy so'nggi yillarda muhim moliyaviy markazga aylanmoqda. Oltin-valyuta zaxirasi bo'yicha dunyoda ikkinchi o'rinni egallayotir.</p> <p>Xitoy tashqi savdo aylanmasining yillik o'sish sura'ti 10–15 %ni tashkil etayotir.</p>

	<p>Tashqi savdoda doimiy profitsit amal qilmoqda. Eksportning asosiy tarkibi yengil sanoat (gazlama, kiyim, poyafzal) va mashinasozlik (maishiy texnika, o'yinchoqlar va h.k.)dan iborat. Xomashyo va yarim fabrikatlar ulushi 15 % dan oshmaydi.</p> <p>Xitoy importning asosini mashina va qurilmalar, xomashyo va yarim fabrikatlar tashkil etadi. Xitoy eksportida AQSHning hissasi 25 %ni, importida esa 10 %ni tashkil etadi.</p> <p>Yaponiyaning bu boradagi tegishincha 17 va 18% ni tashkil etadi. Boshqa savdo hamkorlariga Janubiy Koreya, Tayvan va Yevropa Ittifoqi mamlakatlari kiradi.</p>
Xalqaro tashkilotlarga a'zoliigi	BMT, uning Xavfsizlik kengashi doimiy a'zosi, SHHT, BST, XVF, JB, OTB va boshqalar.
Internet domeni	.cn
Telefon kodi	+86
Soat millari	+8
<p>Nazorat savollari</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>XXR qachon tashkil topgan, jahon xo'jaligida qanday o'rin tutadi?</i> 2. <i>Tabiiy sharoiti va resurslari mamlakat iqtisodi rivojlanishiga qay darajada ta'sir ko'rsatadi?</i> 3. <i>Aholisi tabiiy va mexanik o'sishining o'ziga xos xususiyatlari nimada?</i> 4. <i>Aholi va mehnat resurslari</i> 5. <i>Asosiy sanoat tarmoqlari qanday joylashgan?</i> 6. <i>Qishloq xo'jaligi yuksak darajada rivojlanganligining sabablari nimada?</i> 7. <i>Transporti.</i> 8. <i>Tashqi iqtisodiy aloqalari.</i> 	

Seminar mashg'ulotlari uchun savollar:

1-mashg'ulot:

AQSHning iqtisodiy-geografik tavsifi. Geografik joylashuvi. Davlat tuzumi. Xo'jaligining umumiy tavsifi. Ichki tafovutlari. Tashqi iqtisodiy aloqalari.

Germaniyaning iqtisodiy-geografik tavsifi. Geografik joylashuvi. Davlat tuzumi. Xo'jaligining umumiy tavsifi. Ichki tafovutlari. Tashqi iqtisodiy aloqalari.

2-mashg'ulot:

Yaponiyaning iqtisodiy-geografik tavsifi. Rivojlanish xususiyatlari. Geografik joylashuvi. Davlat tuzumi. Xo'jaligining umumiy tavsifi. Ichki tafovutlari. Tashqi iqtisodiy aloqalari.

Xitoyning iqtisodiy-geografik tavsifi. Geografik joylashuvi. Davlat tuzumi. Xo'jaligining umumiy tavsifi. Ichki tafovutlari. Tashqi iqtisodiy aloqalari.

7-BOB. MUSTAQIL DAVLATLAR HAMDO'STLIGI

Reja:	<p>7.1. MDHning tashkil etilishi va maqsadi.</p> <p>7.2. MDHning Yevropa qismidagi (Rossiya, Ukraina, Belorussiya va Moldaviya) davlatlari iqtisodiy-geografik tavsifi.</p> <p>7.3. MDHning Kavkazorti (Armaniston, Gruzuya va Ozarbayjon) davlatlari iqtisodiy-geografik tavsifi.</p> <p>7.4. MDHning Markaziy Osiyo (Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston) davlatlari iqtisodiy-geografik tavsifi.</p>
Tayanch iboralar:	MDH davlatlari, mustaqillik ramzlari, davlat tuzilmasi, geografik joylashuvi, tabiiy resurslari, iqtisodiy-geografik o'rni, iqtisodiyoti tarkibi, transporti va tashqi iqtisodiy aloqalari.

7.1. MDHning tashkil etilishi va maqsadi

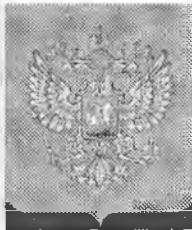

Racmiy nomlanishi	MUSTAQIL DAVLATLAR HAMDO'STLIGI
Tashkil etilgan sanasi	1991-yil 8-dekabr
Tashkilot bayrog'i	<p>1996-yil 19-yanvarda tasdiqlangan</p> <div style="text-align: center;"> </div>

Tashkilot gerbi	1996-yil 18-yanvarda tasdiqlangan
Shtab-kvartirasi (Qarorgohi)	<ul style="list-style-type: none"> • Belorussiya, Minsk, Kirov ko'chasi, 17-uy; • Rossiya, Moskva, Varvarka ko'chasi, 7-uy; • Rossiya, Sankt-Peterburg, Shpalernaya ko'chasi, 47-uy, Tavriya saroyi [35].
A'zo davlatlar	Hozirgi paytda MDH davlatlariga 11 ta sobiq Ittifoq davlatlari kiradi (Boltiq bo'yi respublikalaridan tashqari): Rossiya Federatsiyasi, Belorussiya, Ukraina, Moldova, Gruziya (1993–2009-y. tashkilot tarkibida bo'lgan), Armaniston, Ozarbajon, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O'zbekiston.
Ishchi tili	Rus tili
Dunyo xaritasida	
Maydoni, ming km²	22,1 mln km ²
Aholi soni, kishi	2013-yilda: 282,2 mln MDH mamlakatlarining aholisi soni 21-ilovada berilgan.

Aholisining o'rtacha zichligi, 1 km² ga/kishi	2013-yilda: 13 kishi
Rasmiy sayti	www.cis.minsk.by
Tashkil etishdan maqsad	Rossiya, Ukraina, Belorussiya respublikalari taklifi bilan 1991-yilda MDH vujudga keldi. MDHning asosiy maqsadi yagona iqtisodiy makonni yaratish, o'zaro manfaatli aloqalarni o'rnatish, strategik mudofaani hamkorlikda boshqarish va yagona transport tizimini barpo etishdan iborat edi.
Rivojlanishi-ning asosiy xususiyatlari	Har bir mustaqil davlat bozor iqtisodiyoti munosabatlariga har xil «start» darajasiga ega bo'lgan holda, iqtisodiyotida o'ziga xos tarmoqlar tarkibining shakllanganligi, asosiy ishlab chiqarish fondlariga egaligi, demografik xususiyatlari va boshqa jihatlari bilan kirib keldi. Albatta, siyosiy va iqtisodiy jihatdan to'la erkinlik, iqtisodiyotning yangi munosabatlarga o'tishi, an'anaviy yagona integratsiyaning barbod bo'lishi, har bir davlatda o'z milliy valyutasining kiritilishi, o'z navbatida, har bir mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy hayotiga ta'sir ko'rsatmasdan qolmadi.
<p>Nazorat savollari</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. MDH vujudga kelishi sabablari, mazmuni va mohiyatini ochib bering. 2. MDHga a'zo mamlakatlarning qisqacha tavsifini bering. 3. MDH mamlakatlarining iqtisodiy geografik o'rniga oid o'ziga xos xususiyatlarni ta'riflab bering. 	

**7.2. MDHning Yevropa qismidagi
(Rossiya, Ukraina, Belorussiya va Moldaviya)
mamlakatlari iqtisodiy-geografik tavsifi**

ROSSIYA

Rasmiy nomlanishi	ROSSIYA FEDERATSIYASI
Mustaqillik sanasi	1990-yil 12-iyun
Davlat bayrog'i	1993-yil 11-dekabrda tasdiqlangan
Davlat Gerbi	1993-yil 30-noyabrda tasdiqlangan
Davlat tili	Rus tili
Poytaxti	Moskva

Yirik shaharlari	Moskva, Sankt-Peterburg, Novosibirsk, Yekaterinburg, Nijniy-Novgorod va boshqalar
Boshqaruv shakli	Prezidentlik-Parlamentlik Respublikasi
Davlat tizimi	Federativ davlat
Parlamenti	Ikki palatali: Yuqori palata – Federatsiya Kengashi (178), Quyi palata – Davlat Dumasi (450)
Prezidenti	Vladimir Vladimirovich Putin
Hukumat Raisi (Bosh vazir)	Dmitriy Anatoliyevich Medvedev
Aholi soni, kishi	143666,9 ming (2013)
Aholisining o'rtacha zichligi, 1 km² ga/kishi	11,9 (2013)
Aholisining tarkibi, %	ruslar – 80,9, tatarlar – 3,9, boshqirlar – 1,2, ukrainlar 1,4, chuvashlar – 1,0, chechenlar – 1,0, armanlar – 0,9, avarlar – 0,7, mordvalar – 0,5, qozoqlar – 0,5, ozarbayjonlar – 0,4, darginlar – 0,4, udmurtlar – 0,4, mariylar – 0,4, osetinlar – 0,4, beloruslar – 0,4, kabardinlar – 0,4, qumiqlar – 0,4, yakutlar – 0,4, lezginlar – 0,3, buryatlar – 0,3, ingushlar – 0,3, boshqalar – 3,5.
Dini	Dunyoviy davlat. Shu jumladan, dinga e'tiqodi: xristianlik – aksariyat pravoslav, islom, buddizm, yahudiyluk dinlariga e'tiqod qilinadi.

Dunyo xaritasida	
Maydoni, ming km²	17124,4
Suvli maydon, % da	4,23
Chegaraning umumiy uzunligi, km	60900
Chegaradosh davlatlar	18 ta (Norvegiya – 195,8, Finlyandiya – 1340, Estoniya – 294, Latviya – 217, Litva – 280,5, Polsha – 232, Belorussiya – 959, Ukraina – 1974,04 (dengiz bo'yicha – 321 km), Abxaziya – 255,4, Gruzviya – 365, Janubiy Osetiya – 70, Ozarbayjon – 390,3, Qozog'iston – 7 512,8, Xitoy – 4209,3, Mongoliya – 3485, Shimoliy Koreya (KXDR) – 39, dengiz bo'ylab Yaponiya va AQSH).
Ma'muriy hududiy bo'linishi tarkibi	85 ta subyekt (respublikalar – 22, o'lkalar – 9, viloyatlar – 46, federal ahamiyatga ega shaharlar – 3, avtonom oblast – 1, avtonom okrug – 4).
Ma'muriy hududiy bo'linish tuzilishi	Respublikalar: Adigeya, Oltoy, Boshqirdiston, Buryatiya, Dog'iston, Ingushetiya, Kabardino-Balkariya, Kalmikiya, Karachayevo-Cherkesiya, Kareliya, Komi, Qrim, Mariy El, Mordoviya, Saxa (Yakutiya), Shimoliy Osetiya,

	<p>Tatariston, Tuva, Udmurtiya, Xakasiya, Checheniston, Chuvashiya, O'lkalar: Oltoy, Zabaykale, Kamchatka, Krasnodar, Krasnoyar, Perm, Primor, Stavropol, Xabarovsk, Oblastlar: Amur, Arxangelsk, Astraxan, Belgorod, Bryansk, Vladimirsk, Volgograd, Vologod, Voronej, Ivanov, Irkutsk, Kaliningrad, Kaluga, Kemerov, Kirov, Kostroma, Kurgan, Kursk, Leningrad, Lipesk, Magadan, Moskva, Murmansk, Nijegorod, Novgorod, Novosibirsk, Omsk, Orenburg, Orlov, Penza, Pskov, Rostov, Ryazan, Samara, Saratov, Saxalin, Sverdlov, Smolensk, Tambov, Tver, Tomsk, Tula, Tyumen, Ulyanov, Chelyabinsk, Yaroslav, Federal ahamiyatga ega shaharlar: Moskva, Sankt-Peterburg, Sevastopol, Avtonom viloyat: Yahudiy muxtor viloyati, Avtonom okrugar: Nenes, Xanti-Mansiy – Yugra, Chukotka, Yamal-Nenes.</p>
<p>Geografik joylashuvi</p>	<p>Rossiya Yevroosiyo materigining shimolida joylashgan. Tinch va Shimoliy muz okeanlari, shuningdek Boltiq, Qora, Azov va Kaspiy dengizlari bilan o'ralgan. Dunyoda eng uzun sohilga ega (37 653 km). Rossiyani Yevropa va Osiyo qismlariga bo'luvchi Ural tog'lari, Kumonich botig'i (vpadina) tashkil etadi. Rossiyaning yuqori nuqtasi Kavkazdagi Elbrus tog'idir (5642 m). Yirik daryolari (ming km): Lena – 4400, Ob – 3,7, Yenisey – 3,5, Volga – 3,5, Amur – 2,8 va boshqalar. Ko'llardan: Baykal, Ladoga, Onega, Taymir va boshqalar.</p>

Tabiiy boyliklari	Rossiyada 20 mingdan ortiq foydali qazilmalar aniqlangan, jahon zaxirasida RFning ulushi: neft – 10–12 %, gaz – 32 %, ko‘mir – 11 %, temir – 25 %, nikel – 33 %; qo‘rg‘oshin – 10 %, rux – 15 %, kaliy tuzi – 31 %. 2001–yilda RFning jami mineral zaxiralar qiymati 28 000 mlrd AQSH doll.ga baholangan bo‘lib, ulardan gaz ulushi 32,2 %; ko‘mir va slanets – 23,3 %, neft – 15,7 %; rudasiz foydali qazilmalar – 14,7 % ga to‘g‘ri kelgan. Zaxiralarning ekspluatatsiyadagi ulushi past bo‘lganlari: boksitlar – 32,6 %; nefelin rudalar – 55,4 %; mis – 49 %; rux – 16,6 %; qalay – 42,1 %; molibden – 31,5 %; qo‘rg‘oshin – 8,8 %; titan – 1,3 %; simob – 5,9 %ni tashkil etadi.
Pul birligi	Rossiya rubli
YIM, mlrd AQSH dollarida	2014–yilda: 1869,2 (70976 mlrd rubl) [35]
Aholi jon boshiga, AQSH dollarida	2014–yilda:13011,1 (2013–yil – 14818) [39]
YIMdagi ulushi, % da	2013–yilda: qishloq va o‘rmon xo‘jaligi – 3,8 %, foydali qazilmalarni qazib chiqarish – 10,9 %, Qayta ishlash sanoati – 14,9 %, elektroenergiya, gaz, suv va boshqa kommunal xizmatlar – 3,4 %, qurilish – 6,5 %, savdo – 18,3 %, transport va aloqa – 8,6 %, moliya va xizmatlar – 17,1 %, davlat boshqaruvi, ta‘lim, sog‘liqni saqlash, mudofaa va xavfsizlik – 13,5 %
Sanoat tarmog‘i	Rossiya – rivojlangan industrial-agrar mamlakat hisoblanadi.

	<p>Rossiya iqtisodiyotida og‘ir sanoat, ayniqsa, mashinasozlik, metallurgiya, kimyo sanoati va energetika katta ahamiyatga ega. Qayta ishlash, harbiy – sanoat kompleksi, kemasozlik, avtomobilsozlik, aviakosmik, mikroelektronika, neftni qayta ishlash, oziq-oqat sanoati, qishloq xo‘jaligi mashinasozligi, temiryo‘l, yengil sanoat rivojlangan. Rossiyaning to‘qimachilik sanoati asosan, mamlakatning Yevropa qismida joylashgan.</p>
<p>Qishloq xo‘jaligi</p>	<p>Boshqoli don ekinlari, bog‘dorchilik, uzumchilik, chorcachilik sut-go‘sh t chorcachiligi, sabzavotchilik, parrandachilik bilan shug‘ullaniladi. Chekka Shimolda – bug‘ular boqiladi. Janubiy qismlarda – uzumchilik va bog‘dorchilik rivojlangan. Baliqni sanoat uchun ovlash yo‘lga qo‘yilgan. Umumiy hududda qishloq xo‘jaligi yerlari – 22,6 %, o‘rmon – 65,6, suv fondi – 1,6 va boshqalar – 10,2 % ni tashkil etadi.</p>
<p>Transporti</p>	<p>Rossiya Federatsiyasida barcha – suv, avtomobil, quvur, temiryo‘l va havo transporti turlari rivojlangan. Bu transport turlari bir-biri bilan tutashib, transport tizimini vujudga keltiradi. Yuk va yo‘lovchi aylanmasi bo‘yicha Rossiyada temiryo‘l transporti birinchi o‘rinda turadi. Jahonda AQSHdan keyin 2-o‘rinda turuvchi temiryo‘l uzunligi 87 ming km ga, yuk aylanmasi 196,7 mlrd tn/kmga, yo‘lovchi aylanmasi 253,2 mlrd pas./km gatengdir (2005-yilgi ma‘lumotlar). Yuk tashishda temiryo‘l (41%) va quvurlar (55%) yetakchilik qiladi. Quvurlar magistrallarning umumiy uzunligi 213 km bo‘lib, unda gaz quvurlari katta salmoqqa ega. Yuk tashishning umumiy hajmida avtomobil transporti ham yetakchi o‘rin egallaydi. Avtomobil yo‘llarining umumiy uzunligi bo‘yicha dunyoda (AQSH, Hindiston, Fransiya, Yaponiyadan keyin) 4-o‘rinda bo‘lib, 755 ming km ni tashkil etadi.</p>

Xalqaro iqtisodiy aloqalar	<p>Eksport uchun: neft va neft mahsulotlari, gaz, o'rmon-yog'och, metall, kimyo sanoati mahsulotlari, keng diapazonli fuqarolik va harbiy-texnika mahsulotlari yetkazib beriladi.</p> <p>Import orqali: mashina va uskunalar, paxta, iste'mol tovarlari, dori vositalari, go'sht, shakar va bug'doy olib kiriladi.</p> <p>Asosiy savdo hamkorlari: Yevropa Ittifoqi mamlakatlari, Germaniya, Ukraina, Belorussiya, Qozog'iston, Yaponiya va AQSH.</p>
Xalqaro tashkilotlarga a'zoligi	BMT, uning Xavfsizlik kengashi doimiy a'zosi, MDH, ATES, SHHT, Katta sakkizlik, Katta yigirmalik, EvrAzES, BRIKS, BST va boshqalar.
Internet domeni	www.ru, www.su
Telefon kodi	+7
Soat millari	UTC +2...+12
<p><i>Nazorat savollari</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Rossiyaning tabiiy sharoiti va resurslari iqtisodiyot rivojlanishiga qay darajada ta'sir ko'rsatadi? 2. Davlat tuzumi qanday tashkil etilgan? 3. Aholi va mehnat resurslari. 4. Asosiy sanoat tarmoqlari qanday joylashgan? 5. Qishloq xo'jaligiga tavsif bering. 6. Transporti. 7. Tashqi iqtisodiy aloqalari. 	

UKRAINA	
Rasmiy nomlanishi	UKRAINA RESPUBLIKASI
Mustaqillik sanasi	1991-yil 24-avgust

Davlat bayrog'i	1992-yil 28-yanvarda tasdiqlangan	
Davlat Gerbi	1992-yil 19-fevralda tasdiqlangan	
Davlat tili	Ukrain tili	
Poytaxti	Kiyev	
Yirik shaharlari	Kiyev, Xarkov, Odessa, Dnepropetrovsk, Zaporozhe, Lvov, Krivoy Rog va boshqalar	
Boshqaruv shakli	Parlament-Prezident respublikasi	
Davlat tuzumi	Respublika	
Parlamenti Oliy	Rada (450 ta deputat)	
Prezidenti	Pyotr Alekseevich Poroshenko	
Hukumat raisi		

(Bosh vazir)	Vladimir Borisovich Groysman
Aholi soni, kishi	2013-yilda: 45245,9 mln [35]
Aholisining o'rtacha zichligi, 1 km² ga/kishi	2013-yilda: 78,4
Aholisining tarkibi, %	ukrainlar – 77,8, ruslar – 17,3, beloruslar – 0,6, moldavanlar – 0,5, qrim tatarlari – 0,5, bolgarlar – 0,4, vengerlar – 0,3, ruminlar – 0,3, polyaklar – 0,3, yahudiylar – 0,2, armanlar – 0,2, greklar – 0,2, tatarlar – 0,2, boshqalar – 1,2
Dini	Dunyoviy davlat. Shu jumladan, aholisi xristian pravoslavlar (88 %) va boshqa dinlarga e'tiqod qiladi.
Dunyo xaritasida	
Maydoni, km²	576 604 (47 o'rin)
Suvli maydon, % da	7
Chegaraning umumiy uzunligi, km	Dengiz sohilining uzunligi: 1355 km (Qora dengiz bo'yicha – 1056,5 km; Azov dengizi bo'yicha – 249,5 km, Kerch bo'g'ozini bo'yicha esa – yana 49 km).

Chegaraning umumiy uzunligi, km	Dengiz sohilining uzunligi: 1355 km (Qora dengiz bo'yicha – 1056,5 km; Azov dengizi bo'yicha – 249,5 km, Kerch bo'g'ozini bo'yicha esa – yana 49 km).
Ma'muriy hududiy bo'linishi tarkibi	24 oblast, 1 tarespublika ahamiyatiga egashahar
Ma'muriy hududiy bo'linish tuzilishi	Oblastlar: Vinnitsa, Volin, Dnepropetrovsk, Donetsk (DXR), Jitomir, Zakarpatiya, Zaporozh, Ivano-Frankov, Kiyev, Kirovograd, Lugansk (LXR), Lvov, Nikolayev, Odessa, Poltava, Rovno, Sumsk, Ternopol, Xarkov, Xerson, Xmel'nitskiy, Cherkassiya, Chernigov, Chernoviskaya. Alohida maqomga ega bo'lgan shahar – Kiyev.
Geografik joylashuvi	Yevropaning Sharqida joylashgan bo'lib, hududining g'arbdan sharqqacha bo'lgan masofa 1316 km, shimoldan janubgacha esa 740 km ni tashkil etadi. Janubdagi chegaralarining Qora va Azov dengizlari yuvib turadi. Mamlakat hududining asosiy qismi adirlardan iborat bo'lib, faqat 5% i tog'lardan iborat. G'arbda – Karpat tog'lari mavjud. Mamlakatdagi yuqori nuqta – Govyerla cho'qqisi – 2061m. Mamlakat iqlimi mo'tadil kontinental. Asosiy daryolari (km): Dnepr – 1121, Dnestr – 925 va boshqalar.
Tabiiy boyliklari	Ukraina Respublikasining tabiiy resurslari orasida tabiiy gaz, neft, ko'mir, temir va marganets rudalari, rangli metall rudalari mavjud. Neft va gaz konlari Prikarpatye va Dnepr bo'yida joylashgan bo'lib, miqdorining kamligi tufayli kimyo sanoati xomashyo sifatida ishlatiladi. Ichki iste'mol chetdan – Rossiya va Turkmanistondan keltiriladigan neft va gaz hisobiga qondirilmoqda.

	MDH miqyosidagi yirik toshko'mir koni Donbassda va temir rudakoni Krivoy Rogda joylashgan. Shuningdek, Ukrainada alyuminiy, titan, nikel, kam uchraydigan metallarning ham konlari mavjud.
Pul birligi	Grivna – 1996-yil 2-sentyabrdan joriy qilingan
YIM, mlrd AQSH dollarida	2014-yilda: 135,256 (1605,5 mlrd grivna) [35]
Aholi jon boshiga, AQSH dollarida	2014-yilda: 2989,3 [35]
YIMdagi ulushi, % da	2013-yilda: Sanoat – 25 %, qishloq xo'jaligi – 22 %, xizmat ko'rsatish – 53 %.
Sanoat tarmoqlari	<p>Ukraina industrial-agrar toifaga mansub mamlakat. Milliy raqobatbardoshlik darajasi bo'yicha 2013-yilda jahonda 84-o'rinni egallagan. Mamlakatda ko'mir qazib olish, qora va rangli metallurgiya, yoqilg'i sanoati, elektroenergetika, mashinasozlik, elektrostansiyalar uchun uskunalar ishlab chiqarish, kimyo, neft-kimyo va oziq-ovqat sanoatlari rivojlangan.</p> <p>Eng katta ko'mir konlari Donesk, Lvov-Volinsk va Dnepr bo'yida joylashgan. Qazib olinadigan ko'mirkokslanuvchi ko'mirdir.</p> <p>Mamlakatda ishlab chiqariladigan elektroenergiyaning 95% i issiqlik elektrostansiyalari hissasiga to'g'ri keladi. Ukraina hududida katta temir rudasi konlarining mavjudligi, bu yerda rivojlangan qora metallurgiya tarmog'ini vujudga keltirdi. MDHda ishlab chiqariladigan temir rudasining katta qismi, koks va cho'yanning, po'lat va prokatning 40% i shu davlat hissasiga to'g'ri keladi.</p>

Asosiy markazlari Dnepr bo'yi, Donbass, Azov bo'yida joylashgan. Rangli metallurgiya sanoati — alyuminiy, magniy, titan, nikel, rux va simob ishlab chiqarishga ixtisoslashgan.

Mamlakatning mashinasozlik tarmog'ida — og'ir mashinasozlik (metallurgiya zavodlari uchun uskunalar ishlab chiqarish), transport mashinasozligi (teplovosozlik), kemasozlik va avtomobilsozlik yaxshi yo'lga qo'yilgan.

Kramatorsk, Krivoy Rog, Mariupolda og'ir mashinasozlik, Nikolayevda — kemasozlik, Lvov va Kremenchugda avtomobilsozlik korxonalari joylashtirilgan.

Qishloq xo'jaligi

Ukraina Respublikasining qishloq xo'jaligi yuqori intensivligi va mahsuldorligi bilan ajralib turadi. Bunday holat, avvalo, unumdor qora tuproqning mavjudligi va qishloq xo'jaligining mexanizatsiyalashtirilganligi bilan bog'liqdir. Qishloq xo'jaligida yalpi tovar mahsulot qiymati bo'yicha chorvachilik ustun turadi.

Ukraina dehqonchiligining asosini donchilik tashkil qiladi. Don ekinlari bilan ekin maydonlarining yarmidan ko'pi band. Mamlakatning tabiiy-iqlim sharoitlari bu yerda kuzgi bug'doyga qaraganda, bahorgi bug'doy yetishtirish uchun katta imkoniyatlar tug'diradi. Shuning uchun ham qishloq xo'jaligida, asosan bahorgi bug'doy yetishtiriladi.

Don ekinlaridan yana makkajo'xori, jo'xori, dukkakli ekinlar yetishtiriladi.

Ekin maydonlarining juda katta qismi texnika ekinlari — qand lavlagi, kungaboqar, kanop va tamaki bilan band qilingan.

Umumiy hududda qishloq xo'jaligi yerlari — 70,8 %, o'rmon — 17,6, suv fondi — 4,0 va boshqa hududlar — 7,6 % ni tashkil etadi.

Transporti	Ukraina Respublikasida transport va aloqada 7,5% aholi band bo'lib, asosiy transport turlari temiryo'l, dengiz va daryo transporti, avtomobil, havo transportlari va quvurlardir. Daryo transportining asosiy arteriyasi – Dnepr daryosidir. Eng yirik porti Qora dengiz bo'yidagi Odessa shahridir. Hozirgi paytda bu port MDH davlatlariga, jumladan, O'zbekistonga ham xizmat ko'rsatmoqda.
Xalqaro iqtisodiy aloqalari	Eksport uchun: qora va rangli metall, energiya tashuvchilar, to'qimachilik, taxta, mashina va qurilmalar, kimyo va neft sanoati mahsulotlari, qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetkazib beradi. Import orqali: elektroenergiya va elektr-manbalar, mashinasozlik mahsulotlari va transport uskunalari olib kiriladi. Asosiy savdo hamkorlari bo'lib: Rossiya, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari, AQSH, Xitoy va Turkiya hisoblanadi.
Xalqaro tashkilotlarga a'zoligi	BMT, BST, MDH, BBT, XVF, YTTB va boshqalar
Internet domeni	.ua, .ukr
Telefon kodi	+380
Soat millari	UTC+2
<p><i>Nazorat savollari</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ukrainaning tabiiy sharoiti va resurslari iqtisodiyoti rivojlanishiga qay darajada ta'sir ko'rsatadi? 2. Davlat tuzumi qanday tashkil etilgan? 3. Aholi va mehnat resurslari. 4. Asosiy sanoat tarmoqlari qanday joylashgan? 5. Qishloq xo'jaligiga tavsif bering. 6. Transporti. 7. Tashqi iqtisodiy aloqalari. 	

BELORUSSIYA	
Rasmiy nomlanishi	BELORUS RESPUBLIKASI
Mustaqillik sanasi	1991-yil 25-avgust
Davlat bayrog'i	1995-yil 7-iyunda qabul qilingan
Davlat Gerbi	1995-yil 7-iyunda qabul qilingan.
Davlat tili	Belorus va rus tillari
Poytaxti	Minsk
Yirik shaharlari	Minsk, Gomel, Vitebsk, Mogilyov, Bobryusk, Grodno, Brest
Boshqaruv shakli	Prezidentlik Respublikasi
Davlat tuzumi	Unitar davlat

Parlamenti	Ikki palatali: Yuqori palata – Respublika Kengashi (64), Quyi palata – Millat majlisi (110)
Prezidenti	Aleksandr Grigorevich Lukashenko
Hukumat Raisi (Bosh vazir)	Andrey Vladimirovich Kobyakov
Aholisi soni, kishi	2013-yilda: 9468,1 ming [35]
Aholisining o'rtacha zichligi, 1 km² ga/kishi	2013-yilda: 45,6
Aholisining tarkibi, %	Beloruslar – 83,7, ruslar – 8,2, yahudiylar – 0,14 ukrainlar – 1,67, polyaklar – 3,10 va boshqalar
Dini	Dunyoviy davlat. Jumladan, xristian pravoslavlar – 80%, katoliklar – 10% va 10% boshqa dinlarga e'tiqod qiladi.
Dunyo xaritasida	
Maydoni, km²	207 599
Suvli maydon, % da	2,26
Chegaradosh davlatlar	Shimoli-g'arbda – Litva, shimolda – Latviya, shimoli-sharqda va sharqda Rossiya, janubda Ukraina, g'arbda Polsha bilan chegaradosh.
Ma'muriy hududiy bo'linishi tarkibi	6 oblast, 118 rayon, 102 shahar, 109 shaharchalardan iborat.

Ma'muriy hududiy bo'linish tuzilishi	Oblastlar: Brest, Vitebsk, Gomel, Grodno, Mogilyov, Minsk
Geografik joylashuvi	Sharqiy Yevropaning markaziy qismida joylashgan. Mamlakatni dengizga olib chiqadigan yo'llar yo'q. O'rmonlar mamlakatning taxminan 40% ini egallaydi. Mamlakatdagi yuqori nuqta Dzerjinsk tog'i – 345 m. Daryolari (km): Dnepr – 700, Berezina – 561, Pripyat – 495 va boshqalar
Tabiiy boyliklari	Foydali qazilmalardan kaliy tuz konlari (Starobin va Petrikov konlari) bir necha milliard tonna zaxiraga ega, janub va janubi-sharqda tuz toshi, Pripyat botig'ida neft, ko'mir bor. Shuningdek, respublikada torf konlari ham mavjud.
Pul birligi	Belorus rubli – 1993-yil 26-iyulda joriy etilgan
YIM, mlrd AQSH dollarida	2014-yilda: 75,867 (778455,5 mlrd bel. rubli)
Aholi jon boshiga, AQSH dollarida	2014-yilda: 8012,98
YIMdagi ulushi, % da	2012-yilda: Sanoat – 54 %, qishloq xo'jaligi – 17 %, xizmat ko'rsatish – 29 %
Sanoat tarmoqlari	Sanoatda elektr energetikasi, yoqilg'i energetikasi, metallurgiya, mashinasozlik va metalga ishlov berish, kimyo va neft kimyosi, yog'ochsozlik, sellyuloza-qog'oz, qurilish materiallari, shisha va chinni fayans, yengil, oziq-ovqat, un-yorma, farmatsevtika sanoati, mikrobiologiya va matbaachilik eng yirik tarmoqlar hisoblanadi.

	<p>Belorus Respublikasi sanoat tarmoqlari orasida, asosan, qayta ishlash sanoati ustun turadi. Ularga mashinasozlik, kimyo, yog'ochni qayta ishlash, yengil sanoat kabilar kiradi. Elektr energetika kompleksi avval torf asosida ishlagan bo'lsa, ayni davrda Ukrainadan keltiriladigan ko'mir asosida ishlamoqda. Eng yirik elektr stansiyalari – Belorus, Berezovsk va Smolevichesk GRESlaridir.</p> <p>Belorus mashinasozligida yuqori quvvatli samosvallar ishlab chiqarish, stanoksozlik, qishloq xo'jaligi mashinasozligi rivoj topgan. Minskda ulkan-samosvallar ishlab chiqaradigan korxonalar joylashgan (MAZ), Vitebsk shahri esa stanoksozlik markazi hisoblanadi.</p>
<p>Qishloq xo'jaligi</p>	<p>Kartoshka va zig'ir tolasini yetishtirish, qoramolchilik, cho'chqachilik, parrandachilik rivojlangan. Umumiy hududda qishloq xo'jaligi yerlari – 42,0%, o'rmonlar – 41,6, suv fondi – 6,4 va boshqalar – 10,0% ni tashkil etadi.</p>
<p>Transporti</p>	<p>Temiryo'l va avtomobil transporti – mamlakatning asosiy transport vositalari hisoblanadi. Temiryo'l tarmog'ining bosh magistrali sifatida Orsha, Minsk va Brest yo'llari Belorussiyani sharqda Moskva va g'arbda Varshava bilan bog'lab turadi. Temiryo'lning umumiy uzunligi – 5512 km dan iborat.</p> <p>Belorussiyada avtomobil yo'llarining umumiy uzunligi 83 ming km ni tashkil etadi. Daryo floti vositasida 1500 km gacha masofaga kemalarda (asosan Dnepr daryo basseynida) yuk tashiladi. Havo transporti Minsk shahrida o'rtacha rivojlangan.</p> <p>Mamlakatda 7 ta xalqaro aeroport mavjud.</p>

Xalqaro iqtisodiy aloqalari	<p>2001–2006-yillarda Belorussiya ichki bozorda milliy ishlab chiqaruvchilar manfaatlarini himoya qilish yo‘lidan bordi. Tashqi iqtisodiy aloqalarda Belorussiya va Rossiya o‘rtasida yagona Ittifoq davlatini qurish siyosati amalga oshirildi.</p> <p>Ekspart uchun: yuk avtomobillari, traktorlar, televizorlar, muzlatkichlar, kimyo tolalari, kaliy o‘g‘iti, tekstil va yengil sanoat mahsulotlari yetkazib beriladi.</p> <p>Import orqali: neft, tabiiy gaz, ko‘mir, mashina va uskunalar, qora va rangli metallurgiya, kimyo sanoati mahsulotlari olib kiriladi.</p> <p>Ekspordagi ulushi bo‘yicha: Rossiyaga – 66,8 %, Latviya – 7,3%, Ukraina – 6,3%, Germaniya– 4,0%, Litvaga – 4,1% to‘g‘ri kelsa</p> <p>Importda Rossiyaning hissasi – 62,8 %, Germaniya – 9,4 %, Ukraina– 3,2 % ga teng bo‘lmoqda.</p>
Xalqaro tashkilotlarga a‘zoligi	BMT, MDH, Kollektiv xavfsizlik shartnomasi, XVF, JB, YevrAzeS va boshqalar.
Internet domeni	.by
Telefon kodi	+375
Soat millari	UTC+3
<p>Nazorat savollari</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Belorussiyaning tabiiy sharoiti va resurslari iqtisodiyoti rivojlanishiga qay darajada ta’sir ko‘rsatadi? 2. Davlat tuzilishi qanday tashkil etilgan? 3. Aholisi va mehnat resurslari. 4. Asosiy sanoat tarmoqlari qanday joylashgan? 5. Qishloq xo‘jaligini tavsiflab bering. 6. Transporti. 7. Tashqi iqtisodiy aloqalari. 	

MOLDAVIYA	
Rasmiy nomlanishi	MOLDAVIYA RESPUBLIKASI
Mustaqillik sanasi	1991-yil 27-avgust
Davlat bayrogʻi	1990-yil 27-aprelda tasdiqlangan
Davlat Gerbi	1990-yil 2-noyabrda tasdiqlangan
Davlat tili	Moldavan tili
Poytaxti	Kishinev
Yirik shaharlari	Kishinev, Tiraspol, Belsi, Benderi, Ribnisa
Boshqaruv shakli	Parlament Respublikasi
Davlat tuzumi	Unitar davlat

Parlamenti	Bir palatali (101 ta deputat)
Prezidenti	Nikolay Vasilevich Timofti
Hukumat Raisi (Bosh vazir)	Yuriye Grigorevich Lyanke
Aholi soni, kishi	2013-yilda: 3557,6 ming
Aholisining o'rtacha zichligi, 1 km² ga/kishi	2013-yilda: 105,2
Aholisining tarkibi, %	moldavanlar – 75,8, ukrainlar – 8,4 %, ruslar – 5,9 %, gagauzlar – 4,4 %, ruminlar – 2,2 %, bolgarlar – 1,9 % va boshqalar
Dini	Dunyoviy davlat. Shu jumladan, dinga e'tiqodi: xristian – aksariyat pravoslavlilik – 93,3 %, qolgan qismini musulmonlar, yahudiylar va boshqalar.
Dunyo xaritasida	
Maydoni, ming km²	33, 8
Suvli maydon, %	1,4
Chegaradosh davlatlar	2 ta (Ukrainava Ruminiya)
Ma'muriy hududiy bo'linishi tarkibi	32 rayon, 5 munisipiyev (oblast), 1 avtonom hudud va ma'muriy-hududiy birlik (levobereje). Shuningdek tarkibida tan olinmagan Pridnestroviye Respublikasi mavjud

Ma'muriy hududiy bo'linish tuzilishi	Munisipiy (oblast): Kishinyov, Belsi, Benderi, Komrat, Tiraspol. Avtonom hudud: Gagauziya.
Geografik joylashuvi	Mamlakat – Yevropaning janubi-sharqida joylashgan bo'lib, Dnestr (660 km) va Pruta (695) daryolarining o'rtasidagi katta qismni egallab turadi. Dengizga olib chiqadigan yo'llari yo'q. Mamlakat vodiylarga bo'linib ketgan tepalik adirlardan iboratdir. Yuqori nuqtasi 429 metrni tashkil etadi. Iqlimi – mo'tadil kontinental.
Tabiiy boyliklari	Moldaviya Respublikasining tabiiy resurslari orasida temir va marganets rudalari, rangli metall rudalari mavjud. Neft va gaz konlari miqdorining kamligi tufayli ular kimyo sanoatida xomashyo sifatida ishlatiladi.
Pul birligi	Moldavan leysi – 1993-yil 29-noyabrda joriy etilgan
YIM, mlrd AQSH dollarida	2014-yilda: 7,6 (112510 mln ley)[35]
Aholi jon boshiga, AQSH dollarida	2014-yilda: 2130,5
YIMdagi ulushi, % da	2013-yilda: Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi YIM tarkibida– 24 % ni, sanoat va qurilish – 22% va xizmat ko'rsatish – 54% ni tashkil etdi.
Sanoat tarmog'i	Moldaviya agrar-industrial mamlakat. Iqtisodiyotining o'zagi bo'lib agrosanoat kompleksi hisoblanadi. Sanoatining asosiy tarmoqlari: oziq ovqat, yengil, elektronika, elektron, kimyo va yog'ochni qayta ishlash va boshqalardan iborat. To'qimachilik, kiyim-kechak va poyafzal ishlab chiqarilishi yaxshi yo'lga qo'yilgan.

Qishloq xo'jaligi	Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining uchdan ikki qismini dehqonchilik tashkil etadi. Mamlakatda uzum, tamaki, bug'doy, jo'xori, qand lavlagi, kungaboqar, mevalar, kartoshka va sabzavotlar yetishtiriladi. Umumiy hududda qishloq xo'jaligi yerlari – 59,8 %, o'rmon – 13,3%, suv fondi – 2,5 % va boshqalar – 24,4 %ni tashkil etadi.
Fransporti	Transport tizimi tranzit geografik joylashuvga asoslangan. Temir yo'llarning umumiy uzunligi 1300 km, avtomobil yo'llari 12,6 ming km (shundan 11 ming km qattiq qoplamali yo'llar)ni tashkil etadi. Mamlakat orqali temir yo'l, avtomagistral, gaz va neft quvurlari va elektr aloqa liniyalari o'tadi.
Xalqaro iqtisodiy aloqalar	Eksport uchun vino, konyak, tamaki va boshqalarni yetkazib beradi. Import orqali tabiiy gaz, neft mahsulotlari, transport vositalari va uskunalari olib kiradi. Moldaviyaning asosiy savdo hamkorlari Ruminiya, Rossiya, AQSH, Germaniya va Yaponiya hisoblanadi.
Xalqar tashkilotlar-ga a'zoligi	BMT, YXHT, MDH, ETTB, XVF, Yevropa Kengashi, BST va Yevroosiyo iqtisodiy hamkorligi (YOIH) tashkiloti kuzatuvchisi va boshqalar
Internet domeni	.md
Telefon kodi	+373
Soat millari	UTC+2, yozda UTC+3

Nazorat savollari

1. Moldaviya davlat tuzumi qanday tashkil etilgan?
2. Mamlakatning tabiiy sharoiti.
3. Aholisi va mehnat resurslari.
4. Asosiy sanoat tarmoqlari qanday joylashgan?
5. Qishloq xo'jaligiga tavsif bering.
6. Transporti.
7. Tashqi iqtisodiy aloqalari.

**7.3. MDHning Kavkazorti
(Armaniston, Gruziya (sobiq a'zosi) va
Ozarbayjon) davlatlari iqtisodiy-geografik tavsifi**

ARMANISTON

Rasmiy nomlanishi	ARMANISTON RESPUBLIKASI
Mustaqillik sanasi	1991-yil 21-sentyabr
Davlat bayrog'i	1990-yil 24-avgustda tasdiqlangan
Davlat Gerbi	1992-yil 19-aprelda tasdiqlangan
Davlat tili	Arman tili
Poytaxti	Yerevan
Yirik shaharlari	Yerevan, Gyumri, Vanadzor

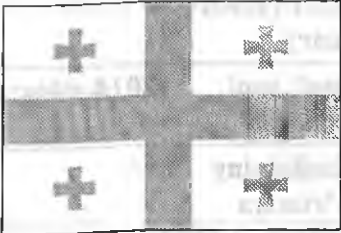

Boshqaruv shakli	Prezident Respublikasi
Davlat tizimi	Armaniston Demokratik Respublikasi. Davlat boshlig'i – Prezident. Qonun chiqaruvchi oliy organ – Millat Majlisi (1995-yildan). Oliy ijroiya va farmoyish beruvchi organi – Vazirlar Kengashi
Parlamenti	Ikki palatali: Yuqori palata – Mlliy Kengashi, Quyi palata– Milliy assambleya
Prezidenti	Serj Azatovich Sargsyan
Hukumat Raisi (Bosh vazir)	Ovik Argamovich Abraamyan
Aholi soni, kishi	2013-yilda: 3 017,4 ming
Aholisining o'rtacha zichligi, 1 km² ga/kishi	2013-yilda: 101,4
Aholisining tarkibi, %	Aholisining deyarli 97% ini armanlar, qolganlarini ruslar, kurdlar, ukrainlar, gruzinlar, yunonlar, yahudiylar va boshqalar tashkil qiladi.
Dini	Dunyoviy davlat. Diniy munosabatda aholining katta qismi (94 %) – Arman apostol cherkovining xristian-monofistlaridir. Shuningdek, rus pravoslav cherkoviga ibodat qiluvchilar, musulmonlar va boshqa konfessiya vakillari jamlangan.
Dunyo xaritasida	

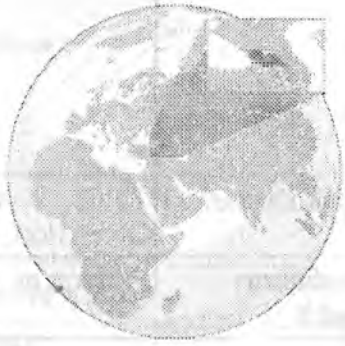
Maydoni, ming km²	29,7
Suvli maydon, % da	4,71
Chegaradosh davlatlar	Shimolda Gruziya, sharqda Ozarbayjon (Naxichevan Avtonom Respublikasi), janubda Eron, g'arbda Turkiya
Ma'muriy hududiy bo'linishi tarkibi	10 ta viloyat va 1 ta shahar
Ma'muriy hududiy bo'linish tuzilishi	Viloyatlar: Aragasotn, Ararat, Armavir, Vayosdzor, Gexarkunik, Kotayk, Loriy, Syunik, Tavush, Shirak. Shahar – Yerevan
Geografik joylashuvi	Qadimgi vulqonli Armaniston tog'ining shimoli-sharqiy qismida joylashgan Kavkaz ortidagi davlat. Dengizga chiqadigan yo'llari yo'q. Armaniston yerlarining katta qismi dengiz sathidan o'rtacha 1500 m dan balanddir. Mamlakatning janubi-g'arbiy qismini aholi yashaydigan yirik hududlar yig'ilgan Ararat vodiysi egallaydi. Eng yuqori nuqta – Aragas tog'i – 4090 m. Eng katta ko'li – Sevan. Iqlimi kontinental – tog'lidir.
Tabiiy boyliklari	Armaniston yer osti rudali foydali qazilmalarga boy. Rangli va qorametall, tuzli toshlar, bentonit va olovga chidamli tuproq, pyerlit, diatomit, ohak tosh, granit, marmar va boshqa konlar sanoat uchun katta ahamiyatga ega. Yarim qimmatli va o'rinbosar toshlardan agata, ametista, obsidiana konlari aniqlangan. Metall rudalaridan 20 ta kon joylari aniqlangan: uchta – mis, oltita – molibden, beshta yarim metall (qo'rg'oshin, sink va boshqalar), to'rtta – oltin, ikkita – temir va boshqalar.

Pul birligi	Arman dram – 1993-yil 22-noyabrdan boshlab joriy etilgan
YIM, mlrd AQSH dollarida	2014-yilda: 10,3 (4272,9 mlrd. dram) [35]
Aholi jon boshiga, AQSH dollarida	2014-yilda: 3404,5
Sanoat tarmoqlari	Armanistonda rafinantlangan mis, birlamchi alyumin, molibden, rux, qo‘rg‘oshin, konsentratlashgan barit, oltin, kumush, tellur, oltingugurt kislotasi va boshqalar ishlab chiqariladi. Qayta ishlash sanoatida mashina va asbob-uskuna, elektrotexnika, kimyo sanoati yetakchilik qiladi. Lekin ularning xomashyosi tashqaridan keltirilganligi sababli mavqeyi tushib borgan. Oziq-ovqat (ichki vinochilik) va yengil sanoat, shuningdek, yuqori qiymatga ega bo‘ladigan olmos, yuvelir buyumlar, mikroelektronika, kompyuter dasturlarini ishlab chiqarish yaxshi yo‘lga qo‘yilgan. Oltin va boksitlarni ishlab chiqarish cheklangan.
Qishloq xo‘jaligi	Qishloq xo‘jaligi ekin maydonlari juda kam. Asosan, Araksa vodiysidan foydalaniladi. Paxta, uzum, zaytun, donli va sabzavotlar yetishtiriladi. Jami hududdan 28% i atrofiga chorvachilik bilan shug‘ulanishadi. Umumiy hududda qishloq xo‘jaligi yerlari – 68,9%, o‘rmon – 11,2%, suv fondi – 0,9% va boshqalar – 19,0% ni tashkil etadi.
Transporti	Armaniston transport kompleksi (852 km temir yo‘l, 8 ming km avtomobil yo‘llari, 2 ming km gaz quvurlari) muhim vazifani

	bajaradi, lekin uning samaradorligi qo'shni bo'lgan (Ozarbayjon va Turkiya) davlatlari tomonidan transport to'sig'i bo'lganligi sababli past.
Xalqaro iqtisodiy aloqalari	Brilliant, metall mahsulotlari, mashinlar alohida turlari, konyak, mis rudasi va boshqalar eksport qilinadi. Tabiiy gazi neft mahsulotlar, tamaki, oziq-ovqat mahsulotlari va boshqalar import qilinadi.
Xalqaro tashkilotlar-ga a'zoligi	BMT, MDH, Yevropa Kengashi, YXHT, JB, XVF, YTTB va boshqalar
Internet domeni	.am
Telefon kodi	+374
Soat millari	UTC+4
<p><i>Nazorat savollari</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Armanistonning davlat tuzumi qanday tashkil etilgan? 2. Mamlakatning tabiiy sharoiti. 3. Aholisi va mehnat resurslari. 4. Asosiy sanoat tarmoqlari qanday joylashgan? 5. Qishloq xo'jaligiga tavsif bering. 6. Transporti. 7. Tashqi iqtisodiy aloqalari. 	

GRUZIYA (MDHning sobiq a'zosi)	
Rasmiy nomlanishi	GRUZIYA RESPUBLIKASI
Mustaqil-lik sanasi	1991-yil 9-aprel

Davlat bayrog'i	2004-yilda tasdiqlangan (hozirgi ko'rinishi)	
Davlat Gerbi	2004-yil 1-oktyabrda tasdiqlangan (hozirgi ko'rinishi)	
Davlat tili	Gruzin tili	
Poytaxti	Tbilisi	
Yirik shaharlari	Tbilisi, Kutaisi, Batumi, Rustavi, Zugdidi, Gori, Poti, Suxumi	
Boshqaruv shakli	Parlament Respublikasi	
Davlat tuzumi	Unitar davlat	
Parlamenti	Ikki palatali: Yuqori palata – Milliy Kengash, Quyi palata – Milliy assambleya	
Prezidenti	Georgiy Teymurazovich Margvelashvili	

Hukumat Raisi (Bosh vazir)	Irakliy Tariyelovich Garibashvili
Aholi soni, kishi	2014-yilda: 4 490 500
Aholisining o'rtacha zichligi, 1 km² ga/kishi	68
Aholisining tarkibi, %	gruzinlar – 83,7%, ozarbayjonlar – 6,5, armanlar – 5,7, ruslar – 1,5, osetinlar – 0,9, ezidlar – 0,5, greklar – 0,3, chechen va kistinlar – 0,2, ukrainlar – 0,2 %, assiriyaliklar, avarlar, abxazlar va boshqalar
Dini	Dunyoviy davlat. Pravoslav-xristianlar – 84 %, musulmon sunniylar (asosan, Ozarbayjon chegaralarida – 9,9, arman-grigoryan cherkovi (armanlar) – 3,9, katoliklar (gruzin va armanlarning uncha katta bo'lmagan qismi) – 0,8 % va boshqalar.
Dunyo xaritasida	
Maydoni, ming km²	69,7
Suvli maydon, % da	0,3

Chegaradosh davlatlar	Janubda Armaniston va Turkiya, janubi-sharqda Ozarbayjon, sharqda va shimolda Rossiya bilan chegaradosh
Ma'muriy hududiy bo'linishi tarkibi	55 ta ma'muriy tuzilmaga ega.
Ma'muriy hududiy bo'linish tuzilishi	Gruziya ma'muriy tuzilishi bo'yicha de-yure 2 ta avtonom respublika: Abxaziya va Adjariya, 10 ta o'lkaga bo'linadi. Abxaziya va Janubiy Osetiya respublikalari de-fakto o'z o'zini mustaqil boshqarayotgan mamlakatlar hisoblanadi. O'z navbatida o'lka va avtonom respublikalar 55 ta ma'muriy tuzilmaga bo'linadi.
Geografik joylashuvi	Gruziya (Sakartvelo) respublikasi Kavkazor-tining markaziy va g'arbiy qismidagi, shimolda Katta Kavkaz va janubda Kichik Kavkaz o'rtalarida joylashgan davlatdir. G'arbda Qora dengizga tutash. Gruziya iqlimi g'arbda – subtropik, sharqda esa subtropikdan mo'tadilga o'tadigan iqlimdir.
Tabiiy boyliklari	Gruziya turli tuman foydali qazilmalarga ega bo'lgan mamlakat. Uning mineral resurs salohiyati 27 turdagi foydali qazilmalar mavjud bo'lgan 450 ta joyni o'z ichiga oladi. Ularning katta qismini yuqori sifatli marganets rudalari tashkil etadi. Mamlakatda mineral va termal buloqlar ko'plab topilgan aynan ushbu buloqlar negizida 50 ga yaqin sog'lomlashtirish sihatgohlari yaratilgan.
Pul birligi	Lari – 1993-yil 5-apreldan boshlab joriy etilgan.

YIM, mlrd AQSH dollarida	2012-yilda: 16626 [39]
Aholi jon boshiga, AQSH dollarida	2012-yilda: 5 000
Sanoat tarmoqlari	Gruziya – rivojlanayotgan industrial-agrar mamlakatdir. Mineral xomashyoning barcha turlari: neft, tabiiy gaz, oltin, marganets rudasi va hokazolar qazib olinadi. Sanoatning yetakchi tarmoqlariga marganets rudasini qazib olish, po‘lat trubalar, elektr quvvatlantiruvchi, elektr tashuvchi, metall kesuvchi uskunalar, qishloq xo‘jaligi mashinalari va mineral o‘g‘itlarni ishlab chiqarish kiradi. Shuningdek, oziq-ovqat sanoati, yengil sanoat, qora va rangli metallurgiya sanoati ham o‘ziga xos o‘ringa ega.
Qishloq xo‘jaligi	Mamlakat umumiy maydonining 16 % hududi qishloq xo‘jaligi uchun yaroqli. Gruziyada bug‘doy, makkajo‘xori, loviya, kungaboqar, soyalar, kartoshka, tamaki, choy, sabzavotlar, qovun, meva va sitrusli o‘simliklar yetishtiriladi.
Transporti	Transport kommunikatsiyasi ancha keng tizimga ega. Temiryo‘l 1,6 ming km, avtomobil yo‘llari – 20 ming km uzunlikka ega, 37 ta dengiz kemasi, portlar, aeroportlar, neft quvurlari (1 ming km) va gaz quvurlari (1,3 ming km)ni tashkil etadi (2006-y.). Transport xo‘jaligi qayta ta‘mirlanishga muhtoj, chunki Gruziya xalqaro transport koridori maqomiga da‘vogar sifatida qo‘shni davlatlarga neft, gaz, elektr va boshqa tovarlarni eksport qilishda yordam bermoqda.

Xalqaro iqtisodiy aloqalari	Eksport uchun: vino va mineral suvlar, foydali qazilmalar, oziq-ovqatlar va iste'mol mahsulotlari yetkazib beriladi. Import orqali: quvvat tuzatgichlar, mashina va uskunalar, iste'mol tovarlari olib kiriladi. Davlat byudjetining 47% ini tovarlar tranziti orqali tushgan mablag'lar tashkil etadi.
Xalqaro tashkilotlarga a'zoligi	BMT, YXHT, JB, XVF, BST va boshqalar.
Internet domeni	.ge
Telefon kodi	+995
Soat millari	+4
<p>Nazorat savollari</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Gruzziya davlat tuzumi qanday tashkil etilgan? 2. Mamlakatning tabiiy sharoiti. 3. Aholisi va mehnat resurslari. 4. Asosiy sanoat tarmoqlari qanday joylashgan? 5. Qishloq xo'jaligini tavsiflab bering. 6. Transporti. 7. Tashqi iqtisodiy aloqalari. 	

OZARBAYJON	
Rasmiy nomlanishi	OZARBAYJON RESPUBLIKASI
Mustaqillik sanasi	1991-yil 30-avgust
Davlat bayrog'i	1991-yil 5-fevralda tasdiqlangan
Davlat Gerbi	1993-yil 5-yanvarda tasdiqlangan
Davlat tili	Ozərbayjon tili
Poytaxti	Boku
Yirik shaharlari	Boku, Ganja, Sumgait, Mingeçaur, Xirdalan, Lenkoran, Naxichevan, Shirvan, Xankendi
Boshqaruv shakli	Prezidentlik Respublikasi

Davlat tuzumi	Unitar davlat
Parlamenti	Ikki palatali: Yuqori palata – Milliy Kengashi, Quyi palata – Milliy assambleya
Prezidenti	Aliyev Ilhom Geydar o'g'li
Hukumat Raisi (Bosh vazir)	Rasizade Artur Tair o'g'li
Aholi soni, kishi	2013-yilda: 9 477 00
Aholisining o'rtacha zichligi, 1 km² ga/kishi	2013-yilda: 109,4
Aholisining tarkibi, %	2009-yildagi etnik tarkibi: ozarbayjonlar – 91,60, lezginlar – 2,02, armanlar – 1,35, ruslar – 1,34, talishlar – 1,26, boshqa xalqlar – 2,43.
Dini	Ozarbayjon Konstitusiyasining 48-moddasiga ko'ra davlat dunyoviy va diniy erkinliklarni ta'minlaydi. Aholisining qariyb 95% musulmonlardir. Musulmonlarning 85% shialar va 15% sunniy musulmonlar. Pravoslav, katolik va boshqa dinlar ham mavjud.
Dunyo xaritasida	
Maydoni, ming kv km	86, 6
Suvli maydon, % da	1,6

Chegaradosh davlatlar	Kaspiy dengizi sharq tomondan sohilni egallaydi. Quruqlikda Rossiya, Gruziya, Armaniston va Eron bilan chegaradosh. Naxichevan avtonom respublikasi — Ozarbayjon ekslavi — Armaniston bilan shimoli-sharqda, Eron bilan janubi-g'arbda, Turkiya bilan shimoli-g'arbda chegaradosh. Ma'muriy hududiy bo'linishi tarkibi 66 ta rayon, 11 ta shahar va 1 ta avtonom respublika
Ma'muriy hududiy bo'linish tuzilishi	<p>Rayonlar: Axsuy, Astarin, Belokan, Bardin, Beylagan, Bilyasuvlar, Djebrail, Djalilabad, Dashkesan, Shabran, Fizulin, Kedabek, Geranboy, Geokchay, Adjigabul, Imishlin, Ismailin, Kelbadjar, Kyurdamir, Lachin, Lenkoran, Lerik, Masallin, Neftchalin, Gabalin, Kax, Kazax, Gobustan, Gubin, Kubatlin, Kusar, Oguz, Saatlin, Sabirabad, Shekin, Salyan, Shemaxin, Shamkir, Samux, Siazan, Shushin, Terter, Tovuz, Udjar, Xachmaz, Xan.</p> <p>Shaharlar: Baku, Shirvan, Gyandja, Lenkoran, Mingechaur, Naftalan, Sheki, Sumgait, Shusha, Xankendi, Evlax.</p> <p>Avtonom respublika — Naxichevan.</p>
Geografik joylashuvi	Kavkazortining janubi-sharqiy qismida joylashgan mamlakat. Sharqda Kaspiy dengizi yjoylashgan (qirg'oq chizig'ining uzunligi, taxminan, 800 km.ga cho'ziladi. Mamlakat Kichik Kavkaz va janubda Talish tog'lari oralig'ida joylashgan). Eng baland nuqta — Bozordyuzyu — 4466 m. Ozarbayjon hududlarining taxminan yarmi tog'lar va Lenkoran pasttekisliklaridan iborat. Asosiy daryolari — Kura va Araksdir. Iqlimi o'zgaruvchan, subtropik.
Tabiiy boyliklari	Ozarbayjon yer osti qa'ri qimmatli foydali qazilmalarga ega: neft va tabiiy gaz, alunit, mis, oltin, molibden konlari, shuningdek, marmar, kaolin, tuf, dalomit kabi qurilish xomashyolari mavjud.

	Kaspiy tabiiy resurslari bilan neft qazib olish, baliqchilik sanoati, dengiz transporti va kema sozlash xo'jalik tarmoqlari bog'liq.
Pul birligi	ozarbayjon manati – 1994-yil 1-yanvardan joriy etilgan
YIM, mird AQSH dollarida	2014-yilda: 75,226 (58977,8 mln manat) [35]
Aholi jon boshiga, AQSH dollarida	2014-yilda: 7937,74
Sanoat tarmoqlari	Ozarbayjon – industrial-agrar mamlakat. Iqtisodiyotida neft va tabiiy gazni qazib olish, neftni qayta ishlash, mashinasozlik, kimyo, tog'-kon sanoati (temir rudasini qazib olish) va rangli metallurgiya muhim rol o'ynaydi, shuningdek, oziq-ovqat sanoati (konserva, choy, tamaki, vinochilik) va yengil sanoat (paxtani qaytaishlash, to'qimachilik, shoyichilik, gilamchilik) ham rivojlangan.
Qishloq xo'jaligi	Uzumchilik, bog'dorchilik, tamaki etishtirish, sabzavot o'stirish, qoramol boqish va ipakchilik bilan shug'ullanishadi. Umumiy hududda qishloq xo'jaligi yerlari – 55,1%, o'rmon – 12,0, suv fondi – 1,7 va boshqalar – 31,2% ni tashkil etadi.
Transporti	Ozarbayjonda avtomobil transporti nisbatan katta ahamiyatga ega. Avtomobil yo'llarining umumiy uzunligi 59141 km, shundan 29210 km qattiq kopishmaga ega. Yirik avtomobil magistrallari temir yo'l bilan parallel o'tkazilgan. Kaspiy dengizi bo'ylab Rossiyadan Eronga boradigan avtomobil yo'li Boku orqali o'tadi.

	<p>Temiryo‘l asosiy transport turlaridan biri bo‘lib, yuk tashishning 40%, yo‘lovchi tashishning 25 % uning hissasiga to‘g‘ri keladi.</p> <p>Temiryo‘lning umumiy uzunligi – 2195 km.</p> <p>1962-yildan boshlab Boku xalqaro portidan parom vositasida Turkmanboshiga boradigan dengiz transporti ishga tushgan. Oxirgi paytlarda Qozog‘istondan tankerlarda neft tashish ko‘paydi.</p>
Xalqaro iqtisodiy aloqalari	<p>Eksport uchun: kimyo va yoqilg‘i sanoati, rangli va qora metallurgiya, mashinasozlik va metallni qayta ishlash, yengil sanoat va boshqa tovarlarni yetkazib beradi.</p> <p>Import orqali: uskunalar, turli qishloq xo‘jaligi mashinalari, avtomobillar, kiyim-kechak va oziq-ovqat mahsulotlari olib kiriladi.</p>
Xalqaro tashkilotlarga a‘zoliqi	BMT, MDH, XVF, JB, OTB va boshqalar
Internet domeni	.az
Telefon kodi	+994
Soat millari	+4, ...+5

Nazorat savollari

1. Ozarbayjonning davlat tuzumi qanday tashkil etilgan?
2. Mamlakatning tabiiy sharoiti.
3. Aholisi va mehnat resurslari.
4. Asosiy sanoat tarmoqlari qanday joylashgan?
5. Qishloq xo‘jaligiga tavsif bering.
6. Transporti.
7. Tashqi iqtisodiy aloqalari.

**7.4. MDHning Markaziy Osiyo
(Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston)
davlatlari iqtisodiy-geografik tavsifi**

QOZOG'ISTON

Rasniy nomlanishi	QOZOG'ISTON RESPUBLIKASI
Mustaqillik sanasi	1991-yil 16-dekabr
Davlat bayrog'i	1992-yil 4-iyunda tasdiqlangan
Davlat Gerbi	1992-yil 4-iyunda tasdiqlangan
Davlat tili	Qozoq va rus tillari
Poytaxti	Ostona sh. -- 1998 yil 6-maydan boshlab poytaxt

Yirik shaharlari	Olma-ota, Ostona, Chimkent, Qarag'anda
Boshqaruv shakli	Prezidentlik Respublikasi
Davlat tuzumi	Unitar davlat
Parlamenti	Ikki palatali: Yuqori palata – Milliy Kengash, Quyi palata – Milliy assambleya
Prezidenti	Nursulton Abishevich Nazarboyev
Hukumat Raisi (Bosh vazir)	Karim Kajimkanovich Masimov
Aholi soni, kishi	2013-yilda: 17160,8 ming
Aholisining o'r- tacha zichligi, 1 km² ga/kishi	2013-yilda: 6,3
Aholisining tarkibi, %	2012-yilda: qozoqlar – 65, ruslar – 22, o'zbeklar – 5, ukrainlar – 4, uyg'urlar – 3, tatarlar – 2,5 va boshqalar
Dini	Dunyoviy davlat. Qozog'istonda 70,2% musulmonlar, 26% xristian (pravoslav) va boshqa din vakillari ham bor. Davlatda din erkinligi mavjud, ya'ni dinga chek qo'yilmagan, biroq diniy erkinlikni cheklaydigan qonunlar ham mavjud.
Dunyo xaritasida	
Maydoni, ming km²	2 724, 9

Suvli maydon, % da	1,5
Chegaraning umumiy uzunligi, km	– 13392,6 km. Gʻarbiy tarafda Kaspiy dengizi va janubda Orol dengizi joylashgan.
Chegaradosh davlatlar	5 ta , Shimolda Rossiya bilan (6 467 km), janubi-gʻarbda – Turkmaniston (380 km), Oʻzbekiston (2300 km) va Qirgʻiziston (980 km), Sharqda – Xitoy bilan (1460 km) chegaradosh.
Maʼmuriy hududiy boʻ- linishi tarkibi	14 taviyoyat va 2 tarespublika ahamiyatiga ega shahardan iborat
Maʼmuriy hududiy boʻlinish tuzilishi	Ostona va Olma-ota shaharlari respublika ahamiyatiga ega. Viloyatlar: Akmola, Aktyubinsk, Olma-ota, Atiraus, Sharqiy-Qozogʻiston, Jambul, Gʻarbiy-Qozogʻiston, Qaragʻanda, Kustanoy, Qiziloʻrda, Mangistau, Pavlodar, Shimoliy-Qozogʻiston, Janubiy-Qozogʻiston
Geografik joylashuvi	Mamlakat Markaziy Osiyoda joylashgan boʻlib, hududining katta qismi choʻl – 36%, yarim choʻl – 18%, dasht va adirlar – 35 % va oʻrmonlar – 5,9%ni tashkil etadi. Mamlakatdagi eng yuqori nuqta janubi-gʻarbdagi Xontangri chuqqisi – 6995 m. Ichki mintaqaviy Kaspiy va Orol dengizlarining suvlari qirgʻoqlarini yuvib turadi. Iqlimi keskin kontinental. Yirik daryolari (km) – Irtish – 1700, Sirdaryo – 1400, Ishim – 1400, Ural – 1082. Yirik koʻllari – Orol, Balxash va boshqalar.

Tabiiy boyliklari	Qozog‘iston turli foydali qazilmalarga boy mamlakat. Mendeleyev jadvalidagi 116 elementdan 99 tasining borligi aniqlangan, 70 tasining zaxirasi topilgan, 60 tasidan ishlab chiqarishda foydalanilmoqda. Hozirgi paytda 493 ta joyda 1225 turdagi mineral xomashyo aniqlangan. Qozog‘iston rux, volfram va barit zaxiralari bo‘yicha dunyoda birinchi o‘rinda, kumush, qo‘rg‘oshin va xromit bo‘yicha ikkinchi o‘rinda, mis va flyuorit – uchinchi o‘rinda, molibden – to‘rtinchi, oltin bo‘yicha oltinchi o‘rinni egallaydi. Foydali qazilma zaxiralari hajmi xrom va qo‘rg‘oshin rudalari bo‘yicha MDHda birinchi o‘rinda, neft, kumush, mis, marganes, sink, nikel va fosforit xomashyosi bo‘yicha ikkinchi o‘rinda, tabiiy gaz, ko‘mir, oltin bo‘yicha uchinchi o‘rinda turadi.
Pul birligi	Qozoq tangasi – 1993-yil 15-noyabrdan boshlab joriy etilgan.
YIM, mlrd AQSH dollarida	2014-yilda: 213,6 (40275,2 mlrd. tanga) [35]
Aholi jon boshiga, AQSH dollarida	2014-yilda: 12447,0
YIMdagi ulushi, % da	2012-yilda: sanoat – 37,9 %, qishloq xo‘jaligi – 5,2 %, xizmat ko‘rsatish – 56,9 %ni tashkil etgan.
Sanoat tarmoqlari	Mamlakatning asosiy sanoat bazasini neft, ko‘mir, nikel, fosforit, oltin, kumush, boksitlarni qazib chiqarish va xomashyoni birlamchi qayta ishlash tashkil etadi. 2005-yilda Qozog‘iston sanoatining ulushida qazib olish 50,9 foizga teng bo‘lgan.

	<p>Sanoatning yetakchi tarmoqlari: rangli va qora metallurgiya, kimyo, mashinasozlik, yengil, oziq-ovqat sanoati, shuningdek neftni qayta ishlash, qurilish materiallarini ishlab chiqarish va h.k.lardir.</p> <p>Qozog'iston chet el kompaniyalari sarmoyalari yordamida neft va gazni quruqlikda (Tengez yirik koni) qazib olish bilan birga Kaspiy dengizi shelfida ham qazib olish ishlari olib boryapti.</p>
Qishloq xo'jaligi	<p>Qishloq xo'jaligi mamlakat iqtisodiyotida muhim tarmoq hisoblanadi. Don yetishtirish bo'yicha. Qozog'iston MDHda Rossiya va Ukrainadan keyin uchinchi o'rinni egallaydi. Qozog'iston o'zini non bilan to'liq ta'minlaydi va hatto kam hosil olingan yillarda ham uning 70% ini eksport qiladi. 2011-yilda 25 million tonna don yetishtirilgan.</p> <p>Qozog'iston shimolida bug'doy va boshqa boshqali donlar bilan birga kungaboqar ham boshqalar yetishtiriladi.</p> <p>Qozog'istonning tabiiy sharoiti yilqichilik rivojlanishi uchun imkon beradi.</p> <p>Mamlakatda an'anaga ko'ra qo'y, ot, tuya, yirik shoxli qoramol ko'paytirish bilan shug'ullanilmoqda.</p> <p>Umumiy hududda qishloq xo'jaligi yerlari – 36,9%, o'rmon – 8,8, suv fondi – 1,6 va boshqalar – 52,7% ni tashkil etadi.</p>
Transporti	<p>Transportida temiryo'llar (uzunligi 13,5 ming km), qattiq qoplamali avtomobil yo'llari (uzunligi 87,4 ming km katta ahamiyat kasb etadi.</p>

	<p>Kaspiy va Orol dengizlari, Balxash, Irish, Ural, Sirdaryo daryolarida kema qatnaydi. Quvur transporti rivojlangan.</p> <p>«Air Kazakhstan» havo yo'llari kompaniyasi mavjud.</p>
Xalqaro iqtisodiy aloqalari	<p>Eksport uchun: neft, tabiiy gaz, toshko'mir, temir rudasi, metall mahsulotlari (ferroeritmalar va rafinadlangan mis), qishloq xo'jaligi va kimyo sanoati mahsulotlari yetkazib beriladi.</p> <p>Import orqali: neft mahsulotlari, transport vositalari, selyuloza, iste'mol mollari, mashinalar va uskunalar olib kiriladi.</p> <p>Tashqi savdoda Rossiya, Ukraina, Qirg'iziston, Germaniya, Xitoy bilan hamkorlik qiladi.</p>
Xalqaro tashkilotlarga a'zoli	BMT, MDH, JTTB (MBRR), Yevroosiyo iqtisodiy hamkorligi, SHHT, XVF, OTB, ITB va boshqalar
Internet domeni	.kz
Telefon kodi	+76, +77 i +7
Soat millari	UTC+5 i UTC+6
<p><i>Nazorat savollari</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Qozog'istonning davlat tuzumi qanday tashkil etilgan? 2. Mamlakatning tabiiy sharoiti va resurslari. 3. Aholisi va mehnat resurslari. 4. Asosiy sanoat tarmoqlari qanday joylashgan? 5. Qishloq xo'jaligiga tavsif bering. 6. Transporti. 7. Tashqi iqtisodiy aloqalari. 	

QIRG'IZISTON

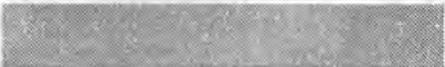

Rasmiy nomlanishi	QIRG'IZISTON RESPUBLIKASI
Mustaqillik sanasi	1991-yil 3- avgust
Davlat bayrog'i	1992-yil 3-martda tasdiqlangan
Davlat Gerbi	1994-yil 14-yanvarda tasdiqlangan
Davlat tili	Qirg'iz va rus tillari
Poytaxti	Bishkek
Yirik shaharlari	Jalolobod, O'sh, Botken, Talas, Norin
Boshqaruv shakli	Parlament – Prezidentlik Respublikasi

Davlat tuzumi	Unitar davlat
Parlamenti	Bir palatali: Jogorku Kenesh – 120 deputat
Prezidenti	Almazbek Sharshenovich Atambayev
Hukumat Raisi (Bosh vazir)	Temir Argembayevich Sariyev
Aholi soni, kishi	2013-yilda: 5 776 600
Aholisining o'rtacha zichligi, 1 km² ga/kishi	2013-yilda: 29
Aholisining tarkibi, %	2012-yilda: qirg'izlar – 66,9, o'zbeklar – 14,14, ruslar – 10,65 va boshqa turli millat vakillari 8,31%ni tashkil qiladi. Umuman, mamlakatda 80 dan ortiq millat va elat vakillari istiqomat qiladilar.
Dini	Dunyoviy davlat. Aksariyat, musulmonlar. Nasroniy diniga e'tiqod qiluvchilar ham bor. Ular asosan: pravoslav, katolik va protestantlar (lyuteranlar, baptistlar, adventistlar)dan iborat.
Dunyo xaritasida	
Maydoni, ming km²	198,5
Suvli maydon, % da	3,6
Chegaraning umu- miy uzunligi, km	Quruqlikdagi chegaraning umumiy uzunligi – 4503 km.

Chegaradosh davlatlar	4 ta davlat: shimolda Qozog‘iston (1113 km), g‘arbda O‘zbekiston (1374 km), Janubi-g‘arbda Tojikiston (972 km), Janubi-sharqda Xitoy Xalq Respublikasi (1048 km) bilan chegaradosh.
Ma‘muriy hududiy bo‘linishi tarkibi	7 viloyatga bo‘linadi va 2 ta respublika ahamiyatiga molik shahar mavjud.
Ma‘muriy hududiy bo‘linish tuzilishi	Viloyatlar: Jalolobod, O‘sh, Botken, Talas, Norin, Issiqko‘l va Chuy.
Geografik joylashuvi	Qirg‘iziston – shimoli-sharqiy O‘rta Osiyoda joylashgan davlat. Dengizga olib chiqadigan yo‘li mavjud emas. Qirg‘iziston Tyan-Shan (eng yuqori nuqta Pobeda cho‘qqisi – 7439 m) va Pomir-Oloy tog‘ tizmalarida joylashgandir. Mamlakat hududining 90% dan ortig‘i dengiz sathidan 1500 m balandlikda joylashgan. Asosiy daryolari – Norin, Chu, Talas. Yirik va mayda ko‘llari juda ko‘p (3000 dan ortiq), ularning ichida eng mashhuri Issiq ko‘ldir. Iqlimi kontinental.
Tabiiy boyliklari	Neft, gaz, qo‘ng‘ir ko‘mir, toshko‘mir, oltin, temir, qo‘rg‘oshin, rux, mis, qalay, simob, volfram, surma ruda konlari mavjud
Pul birligi	qirg‘iz somi – 1993-yil 10-maydan joriy etilgan
YIM, mlrd AQSH dollarda	2014-yilda: 7,405 (397,3 mlrd som) [35]
Aholi jon boshiga, AQSH dollarida	2014-yilda: 1281,9
Sanoat tarmoqlari	Qirg‘iziston – industrial-agrar mamlakat hisoblanadi.

	Mamlakat sanoatining yetakchi tarmoqlari – mashinasozlik, rangli metallurgiya, yengil sanoat va oziq-ovqat sanoatlaridan iborat.
Qishloq xo'jaligi	Qishloq xo'jaligi asosini – qoramolchilik tashkil etadi. Ipakchilik, uzumchilik, urug'chilik va mevachilik rivojlangan. Umumiy hududda qishloq xo'jaligi yerlari – 32,5%, o'rmon – 13,1, suv fondi – 3,8 va boshqalar – 50,6% ni tashkil etadi.
Transporti	Relefning tog'lik xarakteri tufayli Qirg'izistonda temir yo'l transporti yaxshi rivojlanmagan. Shu sababli eng yirik tarmoq avtomobil transportidir.
Xalqaro iqtisodiy aloqalari	Go'sht, paxta, jun, oltin, simob, uran, elektroenergiya, tamaki, ichimliklar va oziq-ovqat mahsulotlari eksport qilinadi. Neft, tabiiy gaz, mashina va qurilmalar, kimyoviy mahsulotlar, oziq-ovqat mahsulotlari import qilinadi. Asosiy tashqi savdo hamkorlari: eksportda: Shveysariya – 27,2%, Rossiya – 19,2%, O'zbekiston – 14,3%, Qozog'iston – 11,4%, Fransiya – 6,7%. Importda: Rossiya – 36,6%, Xitoy – 17,9%, Qozog'iston – 9,2%, Germaniya 8,2% va h.k.
Xalqaro tashkilotlarga a'zoligi	BMT, MDH, SHHT, XVF, JB, BST, OTB va boshqalar
Internet domeni	.kg
Telefon kodi	+996
Soat millari	UTC+6
<p><i>Nazorat savollari</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Qirg'izistonning davlat tuzumi qanday tashkil etilgan? 2. Mamlakatning tabiiy sharoiti va resurslari. 3. Aholisi va mehnat resurslari. 4. Asosiy sanoat tarmoqlari qanday joylashgan? 5. Qishloq xo'jaligini tavsiflab bering. 6. Transporti. 7. Tashqi iqtisodiy aloqalari. 	

TOJIKISTON

Rasmiy nomlanishi	TOJIKISTON RESPUBLIKASI
Mustaqillik sanasi	1991-yil 9-sentyabr
Davlat bayrog'i	1992-yil 24-noyabrda tasdiqlangan
Davlat Gerbi	1993-yil 28-dekabrda tasdiqlangan
Davlat tili	Tojik tili
Poytaxti	Dushanbe
Yirik shaharlari	Dushanbe, Xo'jand, Kulob, Qo'rg'ontepa, Xorog.
Boshqaruv shakli	Prezidentlik Respublikasi

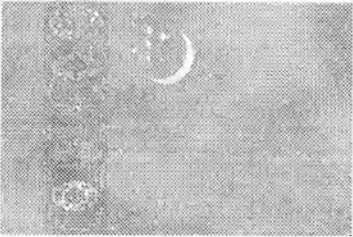

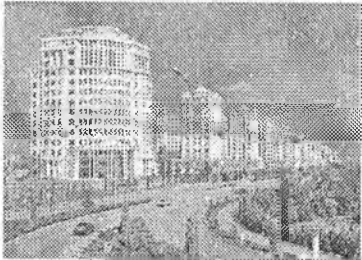
Davlat tizimi	Unitar davlat
Parlamenti	Tojikiston Parlamenti Yuqori palata– Majlisi (33), Quyi palata– Majlisi namoyondagon (63)
Prezidenti	Emomali Raxmon
Hukumat Raisi (Bosh vazir)	Koxir Rasulzada
Aholi soni, kishi	2013-yilda: 8 161,1 ming
Aholisining o‘rtacha zichligi, 1 km² ga/kishi	2013-yilda: 57,4
Aholisining tarkibi, %	Tojikiston aholisi milliy tarkibi 2010-yildagi ma’lumotlarga ko‘ra: tojiklar – 83,4, o‘zbeklar – 12,2, qirg‘izlar 0,8 va boshqa turli millat vakillari 3,6% ni tashkil qiladi.
Dini	Dunyoviy davlat. Aholining aksariyat qismi musulmonlar. Xristian diniga e’tiqod qiluvchilar ham bor. Ular, asosan, pravoslav, katolik va protestantlar (baptistlar)dir.
Dunyo xaritasida	
Maydoni, ming km²	142,1 (93-o‘rin)
Suvli maydon, % da	0,3

Chegaraning umumiy uzunligi, km	Quruqlikdagi chegaraning umumiy uzunligi – 4503 km.
Chegaradosh davlatlar	O'rta Osiyoda eng kichik hududga ega bo'lgan davlat. Sharqda – Xitoy, shimol va g'arbda – Qirg'iziston va O'zbekiston, janubda esa – Afg'oniston bilan chegaradosh.
Ma'muriy hududiy bo'linishi tarkibi	4 ta: 2 ta viloyat, 1 ta avtonom viloyat va 1 ta poytaxt-shahar.
Ma'muriy hududiy bo'linishining tuzilishi	Dushanbe shahri, viloyatlar: So'g'd, Xatlon va Tog'li Badaxshon avtonom viloyati
Geografik joylashuvi	Markaziy Osiyoda joylashgan. Dengizga olib chiqadigan yo'li mavjud emas. Mamlakat hududining 93 % ini dunyoning eng yirik tog' tizmalari qatoriga kirgan Tyanshan, Hisor, Oloy va Pomir tog'lari egallab turadi. Yuqori nuqta – I.Somoni – 7495 m. Iqlimi keskin kontinental. Asosiy daryolari: Sirdaryo, Amudaryo va Zarafshon. Yirik ko'llari: Qorako'l, Iskandarko'l, Qayraqqum suv ombori.
Tabiiy boyliklari	Katta gidroenergetik salohiyatga ega. Mineral resurslarga boy mamlakat. Tojikistonning shimoldagi So'g'd viloyatida dunyoning eng yirik kumush konlaridan biri bo'lgan – Katta Konimansur joylashgan. Shuningdek, Tojikiston qimmatbaho toshlar, uran (ayrim ma'lumotlarga qaraganda jahon zaxrasining 16%), oltin, ko'mir, alyumin va yarim metall rudalarga boy.

Pul birligi	Somoni – 2000-yil 30-oktyabrdan boshlab joriy etilgan.
YIM, mlrd AQSH dollarida	2014-yilda: 9,25 (45605,2 mln somoni) [35]
Aholi jon boshiga, AQSH dollarida	2014-yilda: 1133,48
YIMdagi ulushi, % da	2014-yilda: YIM qishloq xo‘jaligiga 18,9%, sanoatga – 21,9%, xizmat ko‘rsatishga – 59,2% to‘g‘ri keladi.
Sanoat tarmoqlari	Tojikiston industrial-agrar mamlakat sanaladi. Tog‘-kon, rangli metallurgiya, kimyo, mashinasozlik va metalni qayta ishlash va yengil sanoat. Yengil sanoat poytaxtda rivojlangan sanoat tarmoqlaridan biri. Bunga asosiy sabab paxta, ipak, jun va boshqa mahsulotlar mamlakatning o‘zida yetishtiriladi.
Qishloq xo‘jaligi	Qishloq xo‘jaligining asosiy mahsulotlari: paxta, ipak, don, tamaki, sabzavot, mevalar va quruq mevalardan iborat. Umumiy hududda qishloq xo‘jaligi yerlari – 50,3%, o‘rmon – 26,7, suv fondi – 0,3 va boshqalar – 22,7% ni tashkil etadi.
Transporti	Tojikiston iqtisodiyotiga transport katta ta‘sir ko‘rsatadi. Temiryo‘l – 680 km, avtomobil yo‘llari – 27 ming km.dan ortiq, 549 km uzunlikdagi quvurlar mamlakatni O‘zbekiston gazi bilan ta‘minlaydi. Transport tizimida avtomobil asosiy o‘rinni egallaydi. Dushanbe – Termiz, Dushanbe – Qo‘rg‘ontepa, Dushanbe – Kulob, Dushanbe – Xo‘jand, Xorog – O‘sh avtomagistrallari mavjud. Havo yo‘llari ham samarali hisoblanadi.

Xalqaro iqtisodiy aloqalari	<p>Eksportga alyuminiy, rangli va noyob metallar rudasi, elektroenergiya, oltin, paxta, mevalar, o'simlikmoyi, tekstil mahsulotlari chiqariladi.</p> <p>Import orqali: qorametall, neft mahsulotlari, yengil sanoat mollari, avtomobillar, qishloq xo'jaligi texnikasi, farmatsevtika vositalari, tibbiy uskunalar olib kiriladi.</p> <p>Asosiy tashqi savdo hamkorlari, eksportda: Nidyerlandiya— 36,7%, Turkiya— 26,5%, Rossiya— 8,6%, Eron — 6,6%, Xitoy — 5,7%.</p> <p>Importda: Rossiya 32,3 %, Xitoy — 11,9%, Qozog'iston — 8,8%, O'zbekiston — 4,7%.</p>
Xalqaro tashkilotlarga a'zoligi	BMT, MDH, SHHT, JB, XVF, OTB, ITB va boshqalar
Internet domeni	.tj
Telefon kodi	+992
Soat millari	UTC+5
<p>Nazorat savollari</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Tojikistonning davlat tuzumi qanday tashkil etilgan? 2. Mamlakatning tabiiy sharoiti va resurslari. 3. Aholisi va mehnat resurslari. 4. Asosiy sanoat tarmoqlari qanday joylashgan? 5. Qishloq xo'jaligini tavsiflab bering. 6. Transporti. 7. Tashqi iqtisodiy aloqalari. 	

TURKMANISTON

Rasmiy nomlanishi	TURKMANISTON RESPUBLIKASI
Mustaqillik sanasi	1991-yil 27-oktyabr
Davlat bayrog‘i	1992-yil 19-fevralda tasdiqlangan
Davlat Gerbi	1992-yil 19-fevralda tasdiqlangan
Davlat tili	Turkman tili
Poytaxti	Ashxobod
Yirik shaharlari	Ashxobod, Turkmanobod, Toshhovuz, Turkmanboshi, Mariy
Boshqaruv shakli	Prezidentlik Respublikasi

Davlat tuzumi	Unitar davlat
Parlamenti	Bir palatali: Majlis (125 a'zo)
Prezidenti	Gurbanguli Myalikgulyevich Berdimuxamedov
Hukumat Raisi (Bosh vazir)	Akya Nuberdiyeva
Aholi soni, kishi	5 240 502
Aholisining o'rtacha zichligi, 1 km² ga/kishi	10
Aholisining tarkibi, %	Turkmanlar — 81%, o'zbeklar — 9, ruslar — 3,5, qozoqlar — 1,9, ozarbayjonlar, tatarlar va armanlar — 0,7% ni tashkil etadi.
Dini	Dunyoviy davlat. Turkmaniston aholisining aksariyat qismi musulmonlar (asosan sunniylar) — 89%. Xristianlar 9% va qolgan boshqa konfessiyalar — 2 dan iborat.
Dunyo xaritasida	
Maydoni, ming km²	491, 2
Suvli maydon, % da	4,9

Chegaraning umumiy uzunligi, km	3736 km
Chegaradosh davlatlar	Shimol va sharqda O‘zbekiston (1621 km), shimolda Qozog‘iston (379 km), sharqda va janubda Afg‘oniston (744 km), janubda Eron (922 km)ni tashkil etadi.
Ma‘muriy hududiy bo‘linishi tarkibi	6 ta
Ma‘muriy hududiy bo‘linishining tuzilishi	Ashxobod shahri, viloyatlar: Axal, Balqon, Toshhovuz, Lebop va Mariy
Geografik joylashuvi	Markaziy Osiyoda joylashgan davlat. Qirg‘oqlarini G‘arbda Kaspiy dengizi suvlari yuvib turadi. Mamlakat hududining katta qismi – Qoraqum cho‘li bilan qoplangan dashtlardan iborat. Janubi va janubi g‘arbda – Kopetdag va Paropamiza tog‘lari joylashgan. Yuqori nuqta – Ayrbobo – 3139 m. Iqlimi keskin kontinental. Asosiy daryolari – Amudaryo, Tajan.
Tabiiy boyliklari	Turkmaniston yerlari qimmatli foydali qazilmalarga ega: neft va tabiiy gaz, oltin-gugurt, qo‘rg‘oshin, mirabilit, yod, brom. Mamlakatda sanoatni rivojlantirish uchun kerak bo‘ladigan xomashyolar: ohaktosh, mergel, dolomit, granit, gips, olovga chidamli loy, kvarsli qum, graviy va boshqalar mavjud. Kaspiy dengizidan neft qazib olinadi, baliqchilik sanoati ham ancha rivojlangan.
Pul birligi	turkman manati – 1993-yil 1-noyabrdan boshlab joriy etilgan

YIM, mlrd AQSH dollarida	2013-yilda: 40,16 [39]
Aholi jon boshiga, AQSH dollarida	2013-yilda: 9700 [39]
YIMdagi ulushi, % da	2013-yilda: sanoat 34%, qishloq xo'jaligi – 10%, xizmat ko'rsatish – 56%.
Sanoat tarmoqlari	Neft va tabiiy gaz qazib olish – mamlakat iqtisodiyotining asosini tashkil etadi. To'qimachilik sanoati, neftkimyo va metallni qayta ishlash, elektrotexnika sanoati kabi tarmoqlar rivojlangan.
Qishloq xo'jaligi	Paxtachilik – qishloq xo'jaligida asosiy o'rinni egallab keladi. Polizchilik, sabzavotchilik, uzumchilik, qoramolchilik (qorako'l, qo'y qo'zi, tuya, ot boqiladi) bilan shug'ullanishadi. Umumiy hududda qishloq xo'jaligi yerlari – 69%, o'rmon – 25 va boshqalar – 6% ni tashkil etadi.
Xalqaro iqtisodiy aloqalari	Eksportda: gaz, neft, koks va boshqa neft mahsulotlari, elektroenergiya, kimyo mahsulotlari, paxta matolari, gilam va gilam buyumlari, teri va teri buyumlari, shoyi, sabzavotlar, mevalar, baliq va qora ikra hamda zotdor otlar yetkazib beriladi. Import orqali: mashina va uskunalar, transport vositalari, metall va metall qurilmalari, qora va rangli metall buyumlari, ko'mir, yog'och, kimyo vositalari, dorilar, sanoat iste'mol mollari, sanoat va qishloq xo'jaligi texnikalari, avtotransport, metall buyumlar va mineral o'g'itlar olib kiriladi. Tashqi savdo hamkorlari, eksportda: Ukraina – 51,6%, Polsha – 10%, Vengriya – 8%.

	importda: Rossiya – 16,8%, Xitoy – 16,7%, Turkiya – 13,8%, Ukraina – 7,8%, Germaniya – 5,5%.
Xalqaro tashkilotlarga a'zoligi	BMT, MDH, OTB va boshqalar. 1995-yil 12-dekabrda BMTning Bosh assambleyasida Turkmanistonning «doimiy neytraliteti» qabul qilingan.
Internet domeni	.tm
Telefon kodi	+993
Soat millari TMT	(UTC+5)

Nazorat savollari

1. Turkmanistonning davlat tuzumi qanday tashkil etilgan?
2. Mamlakatning tabiiy sharoiti va resurslari.
3. Aholisi va mehnat resurslari.
4. Asosiy sanoat tarmoqlari qanday joylashgan?
5. Qishloq xo'jaligini tavsiflab bering.
6. Tashqi iqtisodiy aloqalari.

Seminar mashg'ulotlari uchun savollar:

1-mashg'ulot: MDH davlatlarining iqtisodiy geografik o'rniga ta'rif. MDH davlatlarinig tabiiy sharoiti va resurslari. Rossiya Federasiyasining aholisi va mehnat resurlari, xo'jaligiga baho. Ichki tafovutlari.

2-mashg'ulot: MDH davlatlarining iqtisodiy geografik o'rniga ta'rif. MDH davlatlarinig tabiiy sharoiti va resurslari. Ukraina, Belorussiya, Moldova, Ozarbayjon, Armaniston va Gruziya aholisi va mehnat resurlari, xo'jaligiga baho. Ichki tafovutlari.

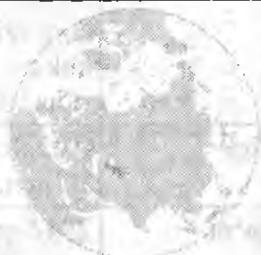
3-mashg'ulot: Markaziy Osiyo (Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston) davlatlarining iqtisodiy geografik o'rniga ta'rif: tabiiy sharoiti va resurslari tavsifi, aholisi va uning joylashuvi, xo'jaligining rivojlanish xususiyatlari. Markaziy Osiyo davlatlarining ichki tafovutlari.

II BO'LIM. O'ZBEKISTONNING IQTISODIY GEOGRAFIYASI

8-BOB. O'ZBEKISTONNING JAHON XO'JALIGI TIZIMIDAGI O'RNI

Reja:	8.1. O'zbekistonning jahonda tutgan o'rni 8.2. O'zbekistonning hududiy bo'linishi.
Tayanch iboralar:	Mustaqillik siymolari, geografik joylashuv, iqtisodiy-geografik o'rin, hukumat, ma'muriy-hududiy bo'linishi, ixtisoslashuv
8.1. O'zbekistonning jahonda tutgan o'rni	
Rasmiy nomlanishi	O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
Mustaqillik sanasi	1991-yil 31-avgustda e'lon qilingan
Davlat bayrog'i	1991-yil 18-noyabrda tasdiqlangan
Davlat Gerbi	1992-yil 2-iyulda tasdiqlangan
Davlat tili	O'zbek tiliga davlat tili ma'qomi 1989-yil 21-oktbrda berilgan

Poytaxti	Toshkent shahri
Yirik shaharlari	Toshkent, Samarqand, Buxoro, Namangan, Farg'ona, Andijon, Qarshi, Nukus, Urganch, Qo'qon
Boshqaruv shakli	Prezidentlik Respublikasi
Davlat tuzumi	Unitar davlat
Parlamenti	Ikki palatali: Oliy Majlis. Yuqori palata – Senat (100), Quyi qonunchilik palatasi (150)
Prezidenti	Islom Abdug'aniyevich Karimov (Birinchi Prezident – 1990–2016-yillar)
Bosh vazir	Shavkat Miromonovich Mirziyoyev (2016-yil sentyabr oyidan Prezident vazifasini bajaruvchi)
Aholi soni, kishi	2015-yilda: 31,2 mln
Aholisining o'rtacha zichligi, 1 km² ga/kishi	2015-yilda: 75,8
Aholisining tarkibi, %	Aholining 83,8%ini o'zbeklar, 10%ini boshqa Osiyo qit'asi vakillari (4,5% tojiklar, 2,3% qozoqlar, 2,2% qoraqalpoqlar, 1% qirg'izlar va turkmanlar) tashkil qiladi.

	Qolgan 5% ini ruslar va boshqa slavyan xalqlari vakillaridan, yana 1,2%i turii (tatar, uyg'ur, ozarbayjon, turk, arab, koreys va h.k.) millatlaridan iborat.
Dini	Dunyoviy davlat. Shu jumladan, diniy e'tiqodiga ko'ra: islom – sunniylar, xristian – pravoslav va boshqa diniy konfessiyalar mavjud.
Dunyo xaritasida	
Maydoni, ming km²	448,97
Suvli maydon, %	4,9
Chegaraning umumiy uzunligi, km	6221
Chegaradosh davlatlar	5 ta qo'shni davlatlar: sharqda – Qirg'iziston (1099 km); shimoli-sharqda, shimolda va shimoli-g'arbda – Qozog'iston (2203 km); janubi-g'arbda va janubda – Turkmaniston (1621 km); janubda – Afg'oniston (137 km) va janubi-sharqda–Tojikiston (1161 km) bilan chegaradosh.
Geografik joylashuvi	O'zbekiston O'rta Osiyoning markaziy qismida joylashgan. O'zbekistonning kenglik bo'yicha shimoldagi chekka nuqtasi Ustyurt platosi (45° 36' shim. kenglik)da, eng janubiy nuqtasi Termiz shahri yonida

	(37° 11' shim. kenglikda) joylashgan. Uzoqlik bo'yicha esa chekka nuqtalari 56° 00' dan 73° 10' sharqiy uzoqlikkacha boradi. Ana shu geografik nuqtalar bo'yicha mamlakat hududi g'arbdan sharqqa 1400 km, shimoldan janubga 925 km masofaga cho'zilgan. Yuqori nuqta – Hisor tog'i – 4643 m. Farg'ona vodiysiga tegishli bo'lgan O'zbekistonning 4 ta anklav hududi Qirg'izistonda joylashgan. O'zbekistonda 2 ta anklav hududning biri Tojikistonga va yana biri Qirg'izistonga tegishli.
Pul birligi	O'zbek so'mi – 1994-yil 1-iyuldan joriy etilgan.
YIM, so'm	2014-yilda: 144867,9 mlrd so'mni tashkil etib, 2013-yilning yanvar-dekabr oylariga nisbatan 108,1 foizni ta'minladi. Asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar dinamikasi 35-ildavada keltirilgan.
Aholi jon boshiga	2014-yilda: 4625,4 ming so'mni tashkil etdi.
YIMdagi ulushi, % da	2013-yilda: sanoat – 24,2; qishloq xo'jaligi – 17,6; qurilish – 6,0; transport va aloqa – 12,0; savdo – 8,5; boshqalar – 23,8; mahsulotlarga sof soliqlar – 8,0
Internet domeni	.uz
Telefon kodi	+998
Soat millari	+5
8.2. O'zbekistonning ma'muriy-hududiy bo'linishi	
Ma'muriy hududiy bo'linishi tarkibi	14 ta subyekt (respublika – 1, viloyatlar – 12, respublika ahamiyatiga ega shahar – 1. Jami 193 ta tuman va shahardan tashkil topgan.

**Ma'muriy hududiy
bo'linishi tuzilishi**

Qoraqalpog'iston Respublikasi. Viloyatlar: Andijon, Buxoro, Jizzax, Qashqadaryo, Namangan, Navoiy, Samarqand, Surxondaryo, Sirdaryo, Toshkent, Farg'ona, Xorazm. **Poytaxi:** Toshkent shahri.
O'zbekiston Respublikasi ma'muriy-hududiy bo'linishi to'g'risidagi ma'lumot 22-ilovada berilgan.

<p>Qoraqol-pog'iston Respublikasi</p>	<p>poytaxti – Nukus sh., hududi – 166,6 ming km², aholisi – 1692,8 ming kishi, 14 ta tuman: Amudaryo, Beruniy, Konliko'l, Qorao'zak, Kegeyli, Qo'ng'iro't, Mo'ynoq, Nukus, Taxtako'pir, To'rtko'l, Xo'jayli, Chimboy, Shumanay, Ellikqal'a.</p> <p>Qishloq xo'jaligi: paxtachilik, sholichilik, qorako'ichilik, sabzavot va poliz mahsulotlarini yetishtirish.</p> <p>Sanoati: metallni qaytaishlash, elektroenergetika, to'qimachilik, oziq-ovqat va boshqa tarmoqlar.</p>
<p>Andijon viloyati</p>	<p>markazi – Andijon sh., hududi – 4,3 ming km², aholisi – 2714,2 ming kishi, 14 ta tuman: Andijon, Oqoltin, Asaka, Baliqchi, Bo'z, Buloq-boshi, Jalolquduq, Izboskan, Qo'rg'ontepa, Marhamat, Paxtaobod, Ulug'nor, Xo'jaobod, Shahrixon.</p> <p>Qishloq xo'jaligi: donchilik, paxtachilik, ipakchilik, meva va uzum mahsulotlarini yetishtirish.</p> <p>Sanoati: foydali qazilmalar, neft va tabiiy gazni qazib olish va qayta ishlash, qurilish sanoati, to'qimachilik sanoati va h.k.</p>
<p>Buxoro viloyati</p>	<p>markazi – Buxoro sh., hududi – 40,32 ming km², aholisi – 1707,4 ming kishi, 11 ta tuman: Olot, Buxoro, Vobkent, G'ijduvon, Jondor, Kogon, Qorako'l, Qorovulbozor, Peshku, Romiton, Shofirkon.</p> <p>Qishloq xo'jaligi: donchilik, paxtachilik, chorvachilik, ipakchilik, meva va sabzavot mahsulotlarini yetishtirish.</p> <p>Sanoati: to'qimachilik, neft va tabiiy gaz, qimmatbaho metallarni qazib olish va qayta ishlash.</p>
<p>Jizzax viloyati</p>	<p>markazi – Jizzax sh., hududi – 21,21 ming km², aholisi – 1186,6 ming kishi, 12 ta tuman: Arnasoy, Baxmal, G'allaorol, Jizzax, Do'stlik, Zomin, Zarbdor, Mirzacho'l, Paxtakor, Forish, Yangiobod.</p>

Qishloq xo'jaligi: donchilik, paxtachilik, chorvachilik mahsulotlarini etishtirish.
Sanoati: elektroenergetika, qora va rangli metallurgiya, kimyo va oziq-ovqat, mashinasozlik, yog'ochni qayta ishlash, qurilish materiallarini ishlab chiqarish.

**lashqada-
yo viloyati**

markazi – Qarshi sh., hududi – 28,57 ming km²; aholisi – 2777,8 ming kishi, 13 ta tuman: G'uzor, Dehqonobod, Qamashi, Qarshi, Koson, Kasbi, Kitob, Mirishkor, Muborak, Nishon, Chiroqchi, Shahrisabz, Yakkabog'.

Qishloq xo'jaligi: donchilik, paxtachilik, chorvachilik, sabzavot-meva, ipakchilik mahsulotlarini yetishtirish.

Sanoati: neft, tabiiy gaz, oltingugurt, sink, marmar va tuzni qazib olish va qayta ishlash, to'qimachilik va oziq-ovqat tarmoqlari.

**Navoiy
viloyati**

markazi – Navoiy sh., hududi – 110,99 ming km², aholisi – 881,2 ming kishi, 8 ta tuman: Konimex, Karmana, Qiziltepa, Navbahor, Nurota, Tomdi, Uchquduq, Xatirchi.

Qishloq xo'jaligi: donchilik, paxtachilik, bog'dorchilik, chorvachilik, qorako'l, ipakchilik mahsulotlarini yetishtirish.

Sanoati: energetika, tog'-kon sanoati, qurilish materiallari, oltin qazib olish.

**Namangan
viloyati**

markazi – Namangan sh., hududi – 7,44 ming km², aholisi – 2420,6 ming kishi, 11 ta tuman: Kosonsoy, Mingbuloq, Namangan, Norin, Pop, To'raqo'rg'on, Uychi, Uchqo'rg'on, Chortoq, Chust, Yangiqo'rg'on.

Qishloq xo'jaligi: paxtachilik, bog'dorchilik, uzumchilik, ipakchilik, sabzavotchilik va chorvachilik mahsulotlarini yetishtirish.

	<p>Sanoati: elektrotexnika, kimyo mahsulotlari, to'qimachilik, vinochilik va konserva mahsulotlarni ishlab chiqarish</p>
Samarqand viloyati	<p>markazi – Samarqand sh., hududi – 16,77 ming km², aholisi – 3326,2 ming kishi, 14 ta tuman: Oqdaryo, Bulung'ur, Jomboy, Ishtixon, Katta - qo'rg'on, Qo'shraobod, Narpay, Nurobod, Poyariq, Pasdarg'om, Paxtachi, Samarqand, Toyloq, Urgut.</p> <p>Qishloq xo'jaligi: paxtachilik, bog'dorchilik, uzumchilik, ipakchilik, tamaki mahsulotlarini yetishtirish.</p> <p>Sanoati: mashinasozlik, oziq-ovqat, elektr qurilmalar, lift, qurilish materiallari, tikuvchilik va chinni buyumlari ishlab chiqarish.</p>
Sirdaryo viloyati	<p>markazi – Guliston sh., hududi – 4,28 ming km², aholisi – 739,5 ming kishi, 8 ta tuman: Oqoltin, Boyovut, Guliston, Mirzaobod, Sardoba, Sayxunobod, Sirdaryo, Xovos.</p> <p>Qishloq xo'jaligi: donchilik, paxtachilik, bog'dorchilik, chorvachilik, ipakchilik mahsulotlarini yetishtirish.</p> <p>Sanoati: mashinasozlik, qurilish materiallari, yengil sanoat, un mahsulotlari ishlab chiqarish.</p>
Surxon-daryo viloyati	<p>markazi – Termiz sh., hududi – 20,1 ming km², aholisi – 2218,9 ming kishi, 14 ta tuman: Oltinsoy, Angor, Boysun, Bandixon, Denov, Jarqo'rg'on, Qumqo'rg'on, Qiziriq, Muzrabod, Sariosiyo, Termiz, Uzun, Sherobod, Sho'rchi.</p> <p>Qishloq xo'jaligi: paxtachilik, polizchilik, subtropik mevalar, chorvachilik, qorako'chilik mahsulotlarini yetishtirish.</p> <p>Sanoati: oziq-ovqat, yengil, neft va tabiiy gaz, ko'mir, rudalar, fosfat, qimmatbaho va rangli metallar, tuz qazib olish va qayta ishlash.</p>

<p>Fargʻona viloyati</p>	<p>markazi – Fargʻona sh., hududi – 6,76 ming km², aholisi – 3280,8 ming kishi, 14 ta tuman: Oltiariq, Oxunboboyev, Bagʻdod, Beshariq, Buvayda, Dangʻara, Quva, Rishton, Soʻx, Toshloq, Oʻzbekiston, Uchkoʻpir, Fargʻona, Furqat, Yozyovon.</p> <p>Qishloq xoʻjaligi: don mahsulotlari, paxtachilik, sabzavot, kartoshka, tuxum, sut, asal, chorvachilik va ipakchilik mahsulotlarini yetishtirish.</p> <p>Sanoati: neftni qazib olish va qayta ishlash, mineral oʻgʻitlar, qurilish materiallari, xalq isteʼmol tovarlari, oziq-ovqat, toʻqimachilik va kimyo mahsulotlarini ishlab chiqarish</p>
<p>Xorazm viloyati</p>	<p>markazi – Urganch sh., hududi – 6,05 ming km², aholisi – 1629,1 ming kishi, 10 ta tuman: Bogʻot, Gurlan, Qoʻshkoʻpir, Urganch, Xazorasp, Xonqa, Xiva, Shovot, Yangiariq, Yangibozor.</p> <p>Qishloq xoʻjaligi: sholi, bugʻdoy, paxta, uzum, kartoshka, chorvachilik, qorakoʻl mahsulotlarini yetishtirish.</p> <p>Sanoati: yengil, oziq-ovqat, mashinasozlik, paxtani qaytaishlash, un mahsulotlarini ishlab chiqarish</p>
<p>Toshkent viloyati</p>	<p>markazi – Toshkent sh., hududi – 15,25 ming km², aholisi – 2671,0 ming kishi, 14 ta tuman: Oqqoʻrgʻon, Ohangaron, Bekobod, Boʻstonliq, Boʻka, Zangiota, Qibray, Quyichirchiq, Parkent, Oʻrtachirchiq, Chinoz, Yuqorichirchiq, Yangiyoʻl.</p> <p>Qishloq xoʻjaligi: paxtachilik, donchilik, bogʻdorchilik, uzumchilik, ipakchilik, parranda va chorvachilik mahsulotlarini yetishtirish.</p> <p>Sanoati: metallurgiya, mashinasozlik, elektr energetika, kimyo, toʻqimachilik, oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish</p>

Toshkent shahri	hududi – 260 km ² , aholisi – 2,3 mln kishi, 11 ta tuman: Bektemir, Mirzo Ulug‘bek, Mirobod, Olmazor, Sirg‘ali, Uchtepa, Chilonzor, Shayxontohur, Yunusobod, Yashnobod, Yakkasaroy. Sanoati: mashinasozlik, elektr qurilmalari, yengil sanoat, shuningdek, oziq-ovqat, xalq iste‘moli tovarlari ishlab chiqariladi.
------------------------	---

Nazorat savollari

1. O‘zbekistonning jahonda tutgan o‘rnini tushuntiring.
2. O‘zbekiston qanday qilib mustaqillikka erishdi?
3. O‘zbekistonda ma‘muriy-hududiy bo‘linish prinsipi haqida gapirib bering.
4. Ma‘muriy-hududiy bo‘linishdagi afzalliklar nimalardan iborat?

Seminar mashg‘uloti uchun savollar:

O‘zbekiston Respublikasining tashkil topishi, yangilanish va taraqqiyotning o‘zbek modeli. O‘zbekistonning geografik o‘rni, ma‘muriy-hududiy bo‘linishi. Iqtisodiy-geografik o‘rni, maydoni va chegaralari. O‘zbekistonning dunyo miqyosidagi (global) – makro o‘rnini baholash. O‘zbekistonning ma‘muriy – hududiy bo‘linishi.

9-BOB. O‘ZBEKISTONNING TABIIY RESURS SALOHİYATI

Reja:	<p>9.1. O‘zbekistonning tabiiy sharoiti va resurslari. O‘zbekistonning tabiiy resurslar bilan ta‘minlanganligi va ularni baholash.</p> <p>9.2. Tabiiy resurslarning joylashuvi. Tabiatdan oqilona foydalanish va tabiat muhofazasi muammolari.</p>
Tayanch iboralar:	Tabiiy resurslar, foydali qazilmalar, minerallar
<p>9.1. O‘zbekistonning tabiiy sharoiti va resurslari. O‘zbekistonning tabiiy resurslar bilan ta‘minlanganligi va ularni baholash</p>	
O‘zbekistonning tabiiy resurs salohiyati	<p>• Foydali qazilmalar mamlakatning turli hududlarida keng tarqalgan. «O‘zbekiston, — degan edi Birinchi Prezident Islom Karimov, — o‘z yer osti boyliklari bilan haqli suratda faxrlanadi — bu yerda Mendeleyev davriy sistemasining deyarli barcha elementlari topilgan. Hozirga qadar 2,7 mingdan ziyod turli foydali qazilma konlari va ma‘danlar bo‘lgan istiqbolli joylar aniqlangan. Ular 100 ga yaqin mineral xomashyo turlarini o‘z ichiga oladi. Ularning tasdiqlangan zaxiralari qiymati 970 milliard AQSH dollarini tashkil etadi. Shu bilan birga, umumiy mineral-xomashyo potentsiali 3,3 trillion AQSH dollaridan ortiqroq baholanayotganini ham aytib o‘tish kerak».</p>

**Ўзбекистон
Respublikasi
foydali
qazilmalari
xaritasi**

FOYDALI QAZILMALAR XARITASI

<p>Foydali qazilma topilmalaridan foydalalanishda turkumlantirish</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Yoqilg'i-energetika (neft, tabiiy gaz, ko'mir, uran rudasi, torf); • rudalar (qora, rangli, nodir va qimmatbaho metallar); • Kimyoviy xomashyo (fosforit, apatit, kaliy, tuz, oltingugurt va h.k); • Tabiiy qurilish materiallari va rudasiz foydali qazilmalar (ohaktosh, sement, qimmatbaxo toshlar, mineral suvlar va h.k.)
<p>Yoqilg'i-energetika resurslariga (ko'mir, neft va tabiiy gaz)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Ko'mir zaxiralari 2 mlrd tonnadan ziyod. Ular Toshkent viloyati (Angrenda qo'ng'ir ko'mir), Surxondaryo viloyatida (Sharq'un, Boysun, Ko'g'itonda toshko'mir konlari) mavjud. • Angren, Sharq'un va Boysun konlarida ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan. Shuningdek, Toshkent viloyati atroflarida va Hisor vohalari istiqbolli zaxiralarga ega. • O'zbekiston hududida 160 dan ziyod neft va 115 ta tabiiy gaz konlari aniqlangan. Neft zaxirasi 350 mln tonnani, tabiiy gaz esa 2 trln kub.m.ni tashkil qiladi. Neftning asosiy manbalari Farg'ona, Janubi-g'arbiy Hisor, Surxondaryo vohalarida mujasamlashgan. Zaxiralar hozirgi foydalanishda neft bo'yicha 30-yilga, gaz bo'yicha esa 35 yilga yetadi. • Respublikada zaxirasi sanoatda ishlatilishi mumkin bo'lgan 160 dan ortiq neft va gaz konlari ochilgan. Ulardan 115 tasi Buxoro-Xiva havzasida, 27 tasi Farg'ona vodiysi, 10 tasi Surxondaryo, 7 tasi Ustyurtda joylashgan. Mazkur konlarning gaz, gaz-kondensati, gaz-neft, neft, gaz-neft kondensatli va neft-gaz kondensatli turlari mavjud [17].
<p>Rudalar</p>	<ul style="list-style-type: none"> • O'zbekistonda qora metallardan temir, marganets va xrom aniqlangan. Hozirgi paytda mamlakat hududida 200 dan ortiq temir ruda konlari ma'lum.

	<ul style="list-style-type: none"> • Temir zaxiralari istiqboli 2,2 mlrd tonnani tashkil yetadi. • Qimmatbaho metall tarkibidan o‘rin olgan oltin zaxiralari Muruntou va Angren atroflaridagi konlarda mavjud. Yiliga 80–90 tonna oltin ishlab chiqarilishi yo‘lga qo‘yilgan. • O‘zbekistonda bir yilda o‘rtacha 5 ming tonna mis ishlab chiqariladi. • O‘zbekiston yirik hajmdagi radioaktiv metall zaxiralari ega bo‘lib, dunyoda yetakchi o‘rinlarni egallaydi. Masalan, Uchquduq hududi uran rudalariga ega. Navoiy tog‘-kon metallurgiya kombinati jahon bozorini uran rudasi bilan ta‘minlashda 3-o‘rinni egallaydi.
Kimyoviy xomashyo	<p>Mamlakatimiz hududida kaliy, osh tuzi va fosforitning katta zaxiralari aniqlangan. Magniy va natriyning sul‘fat tuzlari esa kam uchraydi. Fosforitning katta konlari Qizilqumda topilgan. Uning Ovminzatog‘, Bukantog‘, Toshqazgan, Quljiktog‘ va Boysun tog‘larida topilgan konlari, ayniqsa, istiqbollidir.</p> <p>Talk va talk toshining sanoat ahamiyatiga ega to‘planmalari faqat Sulton Uvays tog‘larida uchraydi. Talkdan qishloq xo‘jalik zararkunandalariga qarshi kurash vositasi sifatida hamda tibbiyotda dori-darmon tayyorlashda foydalaniladi.</p>
Tabiiy qurilish materiallari va rudasiz foydali qazilmalar	<p>O‘zbekiston qurilish sanoati uchun ishlatiladigan xomashyo (qum, qumtosh, ohaktosh, granit, marmar, tog‘ billuri, yashma, marmarsimon oniks kabilarlar) ga boy. Ayniqsa, G‘ozg‘on marmari (Navoiy viloyati) mo‘jizakor sifatining dovrug‘i «yetti iqlim»ga yetgan. Mamlakatdagi deyarli barchadaryo o‘zan va yoyilma yotqiziqlarida shag‘al, qum, shag‘altosh, shuningdek kvars oqqumi ko‘p tarqalgan.</p>

Oqqum oyna va kulolchilik sanoatining qimmatli xomashyosi hisoblanadi. Oqqum konlari Toshkent viloyati (May va Ozodboshi qishloqlari hududi)da, Navoiy shahrining yaqinida, Farg'ona vodiysida ko'p uchraydi.

**Mineral
suv
resurslari**

Mamlakat hududining litologik jinslar majmuida muayyan miqdorda yerosti suv zaxiralari mavjud. Yer osti suvlarining (shifobaxsh) 100 ga yaqin istiqbolli chashmalari o'rganilgan. Mutaxassislarning aniqlashicha, mamlakat yerosti suvlarining o'zni qaytadan tiklanib turuvchi zaxirasi sekundiga 1000 m³ ga teng.

9.2. Tabiiy resurslarning joylashuvi. Tabiatdan oqilona foydalanish va tabiat muhofazasi muammolari

Yer fondi

Mamlakatimizning yer fondi 44,405 ming ga, shundan qishloq xo'jalik yer turlarining umumiy maydoni 26,8 mln ga. Ularning katta qismi (82,8 foiz)ni Qizilqum, Ustyurt va boshqa cho'l hamda tog'oldi, tog' yaylovlari egallaydi; o'rmon va butazorlar 5,4 foizni, ko'p yillik daraxtzorlar 1,3 foizni, pichanzorlar 0,42 foizni, bo'z yerlar 0,3 foizni tashkil etadi.
Umumiy hududda qishloq xo'jaligi yerlari – 22,6%, o'rmon – 3,1, suv fondi – 1,8 va boshqalar – 35,6% maydonni egallaydi.

**Tuproq
resurslari**

Tuproqning tabiiy holati, ya'ni, donadorligi, chirindi miqdori, madaniylashish darajasi dehqonchilikning hosildorligiga ta'sir ko'rsatadi. Mamlakatning tekislik mintaqalarida oddiy bo'z tuproq, tog' yonbag'irlarida, asosan, bo'z tuproq, tog'larda to'q tusli bo'z tuproq keng tarqalgan. Ularning chirindi miqdori qora yoki kashtan tuproqlarinikiga nisbatan 4–6 marta kam bo'lsa ham,

	ona jinsining donadorligiga va quyosh nurini ko'p qabul qilishiga ko'ra, unumdorligi ancha yuqori.
O'zbekistonning yirik daryolari	Norin va Qoradaryo, So'xva Chirchiq, Zarafshon va Qashqadaryo, Surxondaryo va Sherobod kabi daryolar bor. Mamlakatning yirik suv arteriyalari hisoblangan Amudaryo va Sirdaryo hamda ularning irmoqlari O'zbekiston hududidan tashqarida boshlanadi. Shuning uchun ham Amudaryoning yillik o'rta oqim suv hajmi 79 km^3 bo'lgani holda, uning 8 foizi; Sirdaryoning yillik o'rta oqim suv miqdori 38 km^3 bo'lgani holda uning faqat 10 foizi O'zbekiston hududida hosil bo'ladi.
<p><i>Nazorat savollari</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. O'zbekistonning tabiiy resurslari salohiyatiga baho bering. 2. O'zbekistonda foydali qazilmalar qanday turkumlanadi? 3. O'zbekistonda yoqilg'i energetikasi uchun qanday zaxiralar bor? 4. O'zbekistonda qanday ruda konlari bor? 5. Yer fondi resurslaridan qanday foydalanilyapti? 6. Suv resurslaridan qanday foydalanilyapti? 	
<p>Seminar mashg'ulotlari uchun savollar:</p> <p>O'zbekistonning tabiiy sharoiti va resurslari. O'zbekistonning tabiiy resurslar bilan ta'minlanganligi va ularni baholash.</p> <p>Tabiiy resurslarning tarqalishi. Tabiatdan oqilona foydalanish va tabiat muhofazasi muammolari.</p>	

10-BOB. O‘ZBEKISTON AHOLISI VA MEHNAT RESURLARI

Reja:	<p>10.1. O‘zbekiston aholisi dinamikasi. 10.2. Aholining jinsiy va yosh tarkibi. 10.3. Mehnat resurslari va aholi bandligi.</p>
Tayanch iboralar:	Aholi dinamikasi, hududlar aholisi, zichligi, milliy tarkibi, populyasiyasi, migratsiyasi, mehnat resurslari, aholi bandligi
10.1. O‘zbekiston aholisi dinamikasi	
O‘zbekiston aholisi	O‘zbekistonning aholisi 2015-yilning boshiga kelib 31,2 million nafardan ortib ketdi. O‘zbekiston aholisi sonining ko‘pligi bo‘yicha MDHda uchinchi o‘rinda turadi. Bu yerda Markaziy Osiyo davlatlari umumiy aholisining salkam 44 foizi yashaydi.
Aholi dinamikasi	<p>Agar aholi 1940-yilda 6551 ming kishini tashkil etgan bo‘lsa, 1970-yilda 11799 ming kishi, 1990-yilda 20322 ming kishi, 2010-yilda 28520 ming kishini tashkil etdi.</p> <p>Aholining o‘shishi tarixiy-an‘anaviy va ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlarga ega. Uzoq va yaqin o‘tmishda O‘zbekiston murakkab tarixiy yo‘lni bosib o‘tdiki, bu narsa mamlakat aholisining dinamikasiga hamda demografik va migratsion holatlariga bevosita ta‘sir ko‘rsatdi.</p> <p>Mamlakat aholisi va uning tarkibi, ayniqsa, XIX asrning o‘rtalaridan boshlab jiddiy o‘zgarishlarni boshidan kechirdi.</p>

	<p>Chor Rossiyasining Turkiston hududini istilo qilishi natijasida aholi soni, uning milliy va jinsiy tarkibi, ko'payish darajasi, joylashuv xususiyatlari o'zgardi. XIX asrning so'nggi 35 yili davomida O'zbekiston hududiga Rossiyadan 70–75 ming kishi, XX asrning dastlabki 18 yilida– 229,2 ming kishi, 1926–1939-yillarda esa 650 ming kishi ko'chib kelgan. Aholi sonida yuz bergan o'sish fashistlar bosib olgan hududlardan ko'chirib keltirilgan odamlar hisobiga yuz berdi. 1940–1945-yillarda O'zbekiston aholisi 1,4 mln. kishiga kamayib ketdi.</p> <p>Mamlakat aholisi urushdan keyingi yillarda, asosan, tabiiy o'sish tufayli ko'paymoqda. Mamlakat aholisi 1945–1950-yillarda bir million nafarga, 1950–1960-yillarda 2,2 mln, 1960–1970-yillarda 3,4 mln, 1970–1980-yillarda 3,7 mln kishiga, 1980–1990-yillarda 4,6 mln, 1990–1999-yillarda 3,7 mln nafarga ko'paydi. Agar aholi soni 2000-yilda 24487,7 ming kishini tashkil etgan bo'lsa, 2014-yilda 31330 ming kishiga yetdi [35].</p> <p>O'zbekiston aholisining soni, o'sish sura'tlari va joylashishi 23-ildovada berilgan. O'zbekistonning doimiy aholi soni 24-ildovada berilgan.</p>
<p>10.2. Aholining jinsiy va yosh tarkibi</p>	
<p>O'zbekiston aholisi tarkibi</p>	<p>O'zbekistonda jami aholi sonidagi tub xalqlarning ulushi 83,8 foizni tashkil qiladi. Mamlakat qishloqlarida yashovchi tub aholi esa 96,7 foizga teng. Hududda rus, qozoq, qoraqalpoq, tojik, tatar, qrim-tatarlar, ozarbayjon, boshqirdlar, uyg'urlar va koreyslar ham yashaydi.</p> <p>Mustamlakachilik yillarida mamlakatimizga ko'pgina slavyan xalqlari vakillari kirib keldi. Shulardan eng ko'pi ruslardir. Ularning umumiy soni 3 mln. atrofida.</p>

	Ruslar bilan birga yurtimizga ukrainlar, beloruslar, polyaklar, chexlar, slovakiar, bolgarlar ham kirib keldi. Shu tariqa, mamlakatimiz aholisi tobora ko'p millatli bo'lib bordi.
Aholi zichligi	mamlakatning geografik rayonlari aro keskin farq mavjud. Masalan, Farg'ona vodiysida joylashgan Andijon viloyatida har bir km ² ga 511,8 kishi to'g'ri kelgani holda Qoraqalpog'iston Respublikasida 8,9, Navoiy viloyatida 7,0 kishiga to'g'ri keladi. Viloyatlar o'rtasida aholi zichligi nisbati 73 martaga farq qiladi.
Shahar aholisi	1940-yilda shahar aholisi 24,5 foizni, 1959-yilda 33 foizni, 1970-yilda 36,6 foizni, 1979-yilda 41,2 foizni, 1989-yilda 40,7 foizni va 2003-yilda esa 38,8 foizni tashkil qildi.
Aholining jinsiy va yosh tarkibi	Ikkinchi jahon urushiga erkaklarning safarbar qilinishi natijasida O'zbekiston aholisining mutlaq miqdori bir million kishiga kamaydi va 1959-yilda o'tkazilgan aholi ro'yxati bo'yicha erkaklar soni 48 foizga tushib qoldi, ayni bir paytda ayollar umumiy aholining 52 foizini tashkil qildi. Urushdan keyingi tinch qurilish yillarida aholi jinsiy tarkibidagi katta farq barham topa bordi. 2003-yilda mamlakat aholisining 49,8 foizini erkaklar tashkil qildi, ya'ni 1000 erkakka 1026 ayol to'g'ri keldi. Mamlakatimizda tabiiy o'sishning yuqoriligi aholining yosh tarkibiga katta ta'sir ko'rsatib kelmoqda. Shuning uchun ham aholi nisbatida yosh bolalar va o'smirlarning salmog'i katta. 2002-yilda o'tkazilgan aholi ro'yxati ma'lumotlariga ko'ra, mamlakat aholisining 40,8 foizini 0-14 yoshdagi bolalar va o'smirlar, 28,3 foizini 15-29 yoshdagilar, ya'ni umumiy aholining 69,1 foizini bolalar, o'smirlar va mehnat qobiliyatiga ega bo'lgan yoshlar tashkil etgan. 1991-yilda o'rtacha umr ko'rish

	70,3 (erkaklar – 67,3, ayollar – 73,3) yoshga teng bo‘lgan bo‘lsa, 2014-yilda 73,5 yosh (erkaklar – 71, ayollar – 76)ni tashkil etdi. O‘zbekistonda tuzilgan nikohlar seni, ajralishlar, tug‘ilganlar, o‘limlar, ko‘chib kelganlar va ko‘chib ketganlar soni to‘g‘risidagi ma‘lumotlar 25–30-ilovalarda berilgan.
10.3. Mehnat resurslari va aholi bandligi	
Mehnatga layoqatli yoshdagi mehnatga layoqatli aholi	ishlamayotgan birinchi va ikkinchi guruh nogironlaridan hamda yoshiga ko‘ra imtiyozli shartlarda nafaqa oluvchi shaxslardan tashqari, mehnatga layoqatli yoshdagi shaxslar (16 yoshdan 60 yoshgacha bo‘lgan erkaklar va 16 yoshdan 55 yoshgacha bo‘lgan xotin-qizlar)ni o‘z ichiga oladi.
Iqtisodiy faol aholi	– mehnat bilan band bo‘lgan va ishsiz fuqarolar.
Iqtisodiy faol bo‘lmagan aholi	– mehnat bilan band va ishsiz deb hisoblanmaydigan shaxslar, shu jumladan: <ul style="list-style-type: none"> • ishlab chiqarishdan ajralgan holda ta‘lim olayotgan hamda ish haqiga yoki mehnat daromadiga ega bo‘lmagan o‘quvchilar va talabalar; • ishlamayotgan uchinchi guruh nogironlari; • uy bekalari hamda bolalarni parvarish qilish bilan band bo‘lgan ishlamayotgan ayollar; • ko‘char va ko‘chmas mulkdan daromad olib, ishlamayotgan shaxslar; • ixtiyoriy ravishda mehnat bilan band bo‘lmagan shaxslar.
Uzluksiz ta‘lim tizimi	O‘zbekiston Respublikasining «Ta‘lim to‘g‘risida»gi qonuniga muvofiq: <ul style="list-style-type: none"> • maktabgacha ta‘lim (bolalar bog‘chasi); • umumiy o‘rta ta‘lim 1–9-sinfgacha: (ya‘ni boshlang‘ich ta‘lim (1–4-sinflar); tayanch ta‘lim (5–9-sinflar);

	<ul style="list-style-type: none"> • o'rtta maxsus, kasb-hunar ta'limi (Akademik litseylar, kasb-hunar kollejlari); • Oliy ta'lim (bakalavriat va magistratura); • Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim; • Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash kabilardan iborat.
Ta'lim muassasalari	<p>O'zbekistonda 2012/13 o'quv yilida [37]:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kunduzgi o'rtta ta'lim muassasalari (maktablar) soni 9779 ta bo'lib, ularda 4491 ming o'quvchi ta'lim olgan. • Akademik litseylar soni 143 ta bo'lib, ularda jami 112 ming ta o'quvchi tahsil ko'rgan. • Kasb-hunar kollejlari soni 1408 ta bo'lib, ularda 1573,9 ming o'quvchi ta'lim olgan. • Oliy ta'lim muassasalari soni 64 ta bo'lib, talabalar soni 258,3 mingtani tashkil etgan.
Ishga joylashtirishga muhtoj mehnat bilan band bo'lmagan aholi (ishsizlar)	<p>– qonun hujjatlariga muvofiq rasman ishsiz sifatida ro'yxatdan o'tkazilgan shaxslar, shuningdek, haq to'lanadigan ishga yoki daromad keltiruvchi mashg'ulotga ega bo'lmagan, mustaqil ravishda ish izlovchi va bunday ish taklif etilsa, ishga joylashishga tayyor bo'lgan mehnatga layoqatli yoshdagi vaqtincha mehnat bilan band bo'lmagan shaxslar.</p>
Rasmiy ravishda ro'yxatga olingan ishsizlar	<p>– 16 yoshdan nafaqa bilan ta'minlanish huquqini olish yoshigacha bo'lgan, ish, ish haqi va daromadga ega bo'lmagan, mehnat idoralarida ish qidiruvchi, ishlashga, kasb bo'yicha tayyorgarlikdan va qayta tayyorgarlikdan o'tishga, malaka oshirishga rozilik bildirib, ro'yxatga olingan shaxslar.</p>
O'zbekistondagi mehnat resurslari va bandlik	<p>Mamlakatimizda aholi sonining o'sishi bilan bir qatorda uni foydali mehnatga jalb qilish imkoniyatlari kengaydi. O'zbekiston aholisi 1970–1998 yillarda 1,9 martaga, mehnat resurslari esa 2,0 martaga ko'paydi.</p>

Agar 1991-yilda mehnat resurslari 10200 mingni tashkil etgan bo'lsa 2002-yilga kelib mehnat resurslarining umumiy miqdori 13181,0 ming kishidan ortdi. Ularning yillik o'rtacha o'sish sur'ati 210–220 ming kishidan iborat. 2014-yil 1-yanvar holatiga ko'ra mehnat resurslari soni 17,7 mln kishini tashkil etgan bo'lsa, iqtisodiy faol aholi soni 12,9 mln nafarga teng bo'ldi. Shundan, iqtisodiyotda band aholi soni 12,2 mln kishini, iqtisodiy nafaol aholi 4,8 mln nafarni tashkil etdi.

Mehnat resurslari va aholining bandligi 32-ildavda berilgan.

Nazorat savollari

1. O'zbekiston aholisi yiliga qanchaga ko'paymoqda?
2. Qaysi viloyatlarda aholining zichligi yuqori?
3. O'zbekistonda o'zbeklardan tashqari yana qaysi millat vakillari yashaydi?
4. Urbanizatsiya jarayoni qanday kechmoqda?
5. Mehnat resurslari to'g'risida gapiring.
6. Aholi bandligi muammolarini yechish uchun qanday chora tadbirlar ko'rilmogda?

Seminar mashg'ulotlari uchun savollar:

Aholi dinamikasi. Aholining tabiiy ko'payishi. Aholining jinsiy va yosh tarkibi. Demografik siyosat. Aholining milliy tarkibi. Etnik tarkibi. Shahar va qishloq aholisi. Aholining joylashish xususiyatlari. Tashqi va ichki migratsiya. Migratsiya siyosati. Aholining ijtimoiy tarkibi. Aholi tarkibi va undagi o'zgarishlar. Mehnat resurslari. Mehnat resurslari va ularning bandligi masalalari

11-BOB. O‘ZBEKISTON SANOATI GEOGRAFIYASI

Reja:	<p>11.1. O‘zbekiston sanoati va uning yetakchi tarmoqlari.</p> <p>11.2. Yoqilg‘i-energetika majmuyi.</p> <p>11.3. Metallurgiya, mashinasozlik, kimyo, qurilish materiallari, yengil va oziq-ovqat sanoatlari.</p> <p>11.4. Ishlab chiqarishni modernizatsiyalash</p>
Tayanch iboralar:	sanoat, tarmoqlar geografiyasi, neft majmuasi, gaz tarmog‘i, korxonalar, qayta ishlash mahsulotlari.
11.1. O‘zbekiston sanoati va uning yetakchi tarmoqlari	
Sanoat	<p>O‘zbekiston iqtisodiyotida sanoat ishlab chiqarishi yetakchilik qiladi. U mamlakat iqtisodiy taraqqiyotida muhim o‘rin tutib, xalq xo‘jaligining barcha tarmoqlari uchun moddiy-texnika vositalarini to‘xtovsiz takror ishlab chiqarish manbai sifatida faoliyat ko‘rsatadi, iqtisodiy rayonlarning, viloyatlarning, ijtimoiy ishlab chiqarish texnikaviy darajasini belgilab beradi hamda moddiy va mehnat resurslaridan foydalanishning holatiga ta‘sir ko‘rsatadi.</p> <p>Og‘ir sanoat: kimyo va neft kimyosi; mashinasozlik elektronika, energetika va boshqalar.</p> <p>Engil sanoat: paxta tozalash, shoyi to‘qish, konservalash, yog‘-moy va boshqa tarmoqlar</p>
O‘zbekiston sanoatining	Mustamlakachilik yillarida O‘zbekistonning xalq xo‘jaligi bir tomonlama rivojlantirildi. Ya‘ni, qishloq xo‘jaligida paxta yetishtirishga, sanoatda esa paxta yalpi

<p>umumiy tavsifi</p>	<p>hosilini birlamchi qayta ishlash (ya'ni, Rossiya to'qimachilik sanoati uchun xomashyo — paxta tolasi ishlab chiqarish)ga asosiy e'tibor qaratildi.</p> <p>Respublika sanoatining qolgan muhim tarmoqlari ham paxta majmuini rivojlantirishni ko'zda tutgan holda taraqqiy topib bordi.</p> <p>1913-yilda mamlakatimiz hududida 425 ta sanoat korxonasi mavjud edi. Ularning 208 tasi paxta tozalash, 80 tasi oziq-ovqat, 14 tasi metallsozlik sanoat korxonalaridan iborat bo'lgan, qolganlari esa objuvoz (guruch ishlab chiqaradigan), xumdon yasash va boshqa korxonalar edi. Ikkinchi jahon urushidan oldingi besh yilliklarda (1929—1940) O'zbekiston sanoati va qishloq xo'jaligi birmuncha rivojlandi.</p> <p>XX asrning ikkinchi yarmida O'zbekistonda, ayniqsa, gaz, neft, kimyo, mashinasozlik, rangli metallurgiya, yoqilg'i sanoati tarmoqlari yaratildi. Mamlakatimiz iqtisodiyot tarmoqlari mustaqillik yillarida yangicha yo'nalish oldi va rivojlanishning sifat jihatidan yangi bosqichiga qadam qo'ydi. Mustaqillik yillarida sanoatning yangi, yuqori texnologiyaga ega bo'lgan tarmoqlari (avtomobilsozlik, radiotexnika, murakkab, malakali kadr talab, mashinasozlik va h.k.) vujudga keldi. Hozirgi vaqtda respublika sanoati tarkibida 100 dan ortiq tarmoq; va tarmoqchalar mavjud bo'lib, ular bir necha majmualarni tashkil etadi.</p> <p>O'zbekiston yalpi ichki mahsulotining tarmoqlar bo'yicha taqsimoti 35-ildavda berilgan.</p>
<p>Sanoat tarkibi</p>	<p>respublika sanoat tarmoqlarining hozirgi tarkibida eng katta ulushni yoqilg'i energetikasi sanoati (24,1 foiz) egallaydi. Undan keyin yengil sanoat ulushi 17,8 foiz, oziq-ovqat — 14,2 foiz, metallurgiya— 10,3 foizga to'g'ri keladi.</p>

11.2. Yoqilg'i-energetika majmui

Yoqilg'i-energetika majmui	Yoqilg'i sanoati O'zbekiston og'ir sanoatining muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, u tabiiy gaz, neft, ko'mir qazib chiqarishni va ularni qayta ishlashni hamda tayyor mahsulotni iste'molchilarga yetkazib berishni o'z ichiga oladi.
Neft sanoati	Mamlakatimizda birinchi neft koni 1904-yilda Farg'ona vodiysi (Chimyon)da ochilgan edi. Ushbu neft zaxirasiga tayanib, Oltiariq neftni qayta ishlash zavodi qurilgan. U O'zbekistonda neftni qayta ishlash sanoatining barpo qilinishiga asos yaratdi. Ikkinchi jahon urushi va undan keyingi yillarda Farg'ona vodiysi (Janubiy Olamushuk, Polvontosh Andijon)da va Janubiy O'zbekistonda (Xaudak, Lalmikor) yangi neft konlari ishga tushirildi va Farg'ona neftni qayta ishlash zavodi qurildi. Biroq har ikkala zavodning ishlab chiqarish quvvati kam bo'lib, neft mahsulotlariga bo'lgan ehtiyoj chetdan keltirish hisobiga qondirilar edi. Mustaqillik tufayli neft sanoatida keskin burilish yuz berdi. Buxoro va Qashqadaryo viloyatlarida ko'plab yirik (jumladan, Ko'kdumaloq) konlarning ishga tushirilishi natijasida neft qazib olish keskin o'sdi. 1960-yilda 1,6 mln tonna neft (gaz kondensati bilan birga), 1980-yilda 1,3, 1990-yilda 2,8, 1997-yilda 7,9 va 2002-yilda 7,2 mln tonna neft qazib olindi yoki 5 marta ortdi. Respublikada neftning asosiy qismi (92 foizi) Qashqadaryo viloyatida qazib chiqariladi. U biroz miqdorda Andijon, Surxondaryo, Navoiy, Farg'ona viloyatlarida ham qazib chiqariladi.
Gaz sanoati	Mamlakat yoqilg'i-energetika sanoatining eng rivojlangan va iqtisodiyotda salmoqli o'ringa ega bo'lgan tarmog'idir. Gaz qazib olish va ishlatish miqdori katta tezlik bilan o'sib bormoqda.

Masalan, 1990-yilda mamlakatda 40,7 mlrd m³, 1995-yilda 48,6 mlrd m³ gaz qazib olingan bo'lsa, 2002-yilga kelib uning hajmi 58,4 mlrd m³ dan oshib ketdi. Endilikda O'zbekiston gaz zaxiralari va qazib chiqarishda dunyoning birinchi 10 mamlakati safiga kiradi. MDH mamlakatlarida esa Rossiya va Qozog'istondan keyin 3 o'rinda turadi. Gazning Respublika yoqilg'i balansidagi hissasi 2/3 ga teng. Tabiiy gazdan sanoat maqsadlarida foydalanish 1950–1960-yillarda boshlangan. Yilma-yil mamlakat gaz sanoatining geografiyasi kengayib bordi. Dastlab Farg'ona vodiysida, 1960-yillarda Buxoro va Navoiy viloyatlarida, 1970-yillardan boshlab Qashqadaryo viloyatida gazning g'oyat katta zaxiralari topildi. 1958–1960-yillarda Jarqoq – Buxoro – Samarqand – Toshkent gaz quvuri qurildi. Ushbu gaz magistralining qurilishi bilan respublikaning mazkur zonadagi sanoat markazlari, shaharlar va ko'pgina qishloqlarni gazlashirish boshlandi. 1962-yilda katta zaxiraga ega bo'lgan Gazli koni ishga tushirildi. Ikkinchi eng uzun va eng yirik gaz quvuri «O'rta Osiyo – Markaz» deb yuritilardi. Uchinchi yirik quvur «Buxoro – Toshkent – Bishkek – Olmaota» edi. Eng yirik gaz, neft gaz kondensati konlaridan Gazli, Muborak, Sho'rtan, Ko'kdumaloq, Qorovulbozor, Mingbuloq hisoblanadi. Hozirgi vaqtda Qashqadaryo viloyatining janubi-g'arbiy qismida joylashgan va zaxirasining kattaligi jihatidan mamlakatimizda tengi yo'q Sho'rtanda gaz majmui qurilgani hamda oltin gugurti kamroq bo'lgan tabiiy gazni energetika ehtiyojlari uchun regionlarga uzatish maqsadida Sho'rtan-Sirdaryo – Toshkent gaz quvuri ishga tushirilgan. Shuningdek, Gazli – Chimkent gaz quvuri qurilib, foydalanishga topshirildi. Sho'rtan gaz majmuida jahonda birinchi bo'lib molekulyar elak (g'alvir)lar qo'llanilmoqda. Mamlakatning ko'pgina gaz konlari (98%) oltingugurtli gazdir [17].

Ko'mir anoati	Mamlakatimiz hududidan dastlabki ko'mir qazib olish 1930-yillarning oxirida boshlangan. Toshkent viloyatining Ohangaron vodiysida Angren, Surxondaryo viloyatining Sariosiyo (Sharq'un) va Boysun (To'da) tumanlarida ko'mir konlari bor. Angren qo'ng'ir ko'mir konida 1940–1948-yillardan buyon ochiq va yopiq usullarda ko'mir qazib olinadi. 1941-yilda topilgan Sharq'un konidan 1958-yildan boshlab toshko'mir qazib olinadi. 1961-yilda Angren ko'mir konida yerosti gazogeneratorlarida ko'mirni yuqori bosimdagi havo oqimi yordamida energetik gazga aylantiradigan «Yerostigaz» stansiyasi qurilgan. Angren va Yangi Angren GRESlarining to'la ko'mirga o'tkazilishi bilan mamlakatning ko'mirga bo'lgan yillik ehtiyoji 8–9 mln tonnaga etdi. Bunday ehtiyojni qondirish Boysun tumanida topilgan To'da tosh ko'mir konini tezroq ishga tushirishni taqozo qiladi.
Elektr energetika sanoati	O'zbekistonda GESlar qurish ishlari 1926-yilda Toshkentda Bo'zsuv GESini qurish bilan boshlanib ketdi. O'sha davrda Bo'zsuv GESi O'rta Osiyoda birinchi va yirik energetika inshooti edi. Ikkinchi jahon urushigacha Bo'zsuv daryosida va Bo'zsuv kanalida Qodiriya, Bo'rjar, Tovoqsoy va boshqa GESlar qurildi. 1948-yilda Farhod GESi ishga tushirildi. So'ngra Chirchiq-Bo'zsuv suv tarmoqlarida, Shahrixonsoy va Namangansoy daryolarida, Darg'om, Hazarbog', Qumqo'rg'on kanallarida qator GESlar qurildi. Natijada respublikaning elektr energiyasiga bo'lgan ehtiyoji 1955-yilga kelib GESlar hisobidan 65 foizga qondirildi. Mamlakat elektr energetika sanoati 1960–1970-yillarda birinchi marta, 1970–1980-yillarda ikkinchi marta, 1980–1990-yillarda esa uchinchi marta o'z taraqqiyot bosqichining yuksak ko'rsatkichlariga erishdi.

	<p>Shu davrlarda mamlakatda eng qudratli Toshkent (quvvati 1860 ming kVt.), Navoiy (1250 ming kVt.), Taxiatosh (730 ming kVt.), Sirdaryo (3,0 mln kVt.), Angren (484 ming kVt.), Yangiangren (1,8 mln kVt.) GRES gigantlari qurildi va ishga tushirildi.</p> <p>Mamlakatda issiqlik va gidravlik elektr stansiyalarini qurish va ishga tushirish bilan elektr energiyasi ishlab chiqarish quvvati ortib bormoqda. Hozirgi vaqtda respublikada mavjud bo'lgan elektr stansiyalarning umumiy quvvati 11640 MVtni tashkil etadi, shundan 85,3 foizi issiqlik, 14,7 foizi gidroelektr stansiyalariga to'g'ri keladi. Respublikada elektr energiyasi ishlab chiqarish 2000-yildagi 56,6 mln kVt.dan 2002-yilga kelib, 49,3 mlrd kVt soatga etdi.</p>
--	---

11.3. Metallurgiya, mashinasozlik, kimyo, qurilish materiallari, yengil va oziq-ovqat sanoatlari

<p>Metallurgiya majmui</p>	<p>Mamlakat metallurgiya majmui og'ir sanoatning muhim tarkibiy qismi bo'lib, u butun sanoat ishlab chiqarishining 13,9 foiz mahsulotini beradi. Ushbu sanoat majmui respublikada tarkib topgan rangli metallurgiya va qora metallurgiya sanoat tarmoqlarini o'z ichiga oladi. Olmaliq tog'-metallurgiya kombinati mamlakat rangli metallurgiya sanoatining majmuyi va ko'rki. Tarmoqning yetakchi korxonasi va tugal metallurgiya sikliga ega bo'lgan mazkur kombinat Qalmoqqir mis koni (1954), ruda boyitish fabrikasi (1957), metallurgiya zavodi (1962)dan iborat. Respublikada yiliga 83–85 ming tonnadan ortiq mis ishlab chiqarilmoqda.</p> <p>Navoiy, Olmaliq tog'-metallurgiya kombinalari, O'zbekiston o'tga chidamli va qayta eriydigan metallar kombinati, O'zmetkombinat korxonalarini qayta qurish ishlari davom ettirilmoqda.</p>
-----------------------------------	---

ashinasozlik	<p>O'zbekiston mashinasozlik majmui uzoq yillar mobaynida sekinlik bilan tarkib topdi. Mashinasozlik majmuining hududiy joylashuvida juda keskin tafovutlar mavjud bo'lib, bunda Toshkent shahri nihoyat katta salmoqqa (54,0 foiz) ega, shuningdek, Toshkent (12,1 foiz), Andijon (6,4 foiz), Samarqand, Farg'ona (5,5 foiz) viloyatlarining ham salmog'i anchagina. Lekin bu sohada hanuzgacha Navoiy, Jizzax, Qashqadaryo, Xorazm, Surxondaryo, Sirdaryo viloyatlarining salmog'i nihoyatda pastligicha qolmoqda. Mamlakatimizda avtomobilsozlik sanoati rivojlanib kelmoqda. Dastlab Andijonda, keyinchalik Samarqand, Xorazm viloyatlarida avtomobillarni ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi.</p>
Kimyo sanoati	<p>Kimyo sanoati mamlakat og'ir sanoatining muhim tarmoqlaridan biridir. Bir tomondan, respublikada neft, gaz, ko'mir sanoatining muntazam o'sib borishi (binobarin, kimyoviy xomashyo miqyosi va geografiyasining kengayishi), ikkinchi tomondan, xalq xo'jaligining mineral o'g'itlar, har xil ximikatlar, plastik massalar, sun'iy tola, sintetik kauchuk, lok-bo'yoq, kislota va ishqorlarga ehtiyoji ortib borishi mazkur sanoat tarmog'ini rivojlantirishga obyektiv shart-sharoit yaratgan. Mamlakat kimyo sanoatida 750 dan ortiq nomda mahsulot ishlab chiqariladi, tabiiy gaz, neft, ko'mir, oltingugurt, ozokerit, turli minerallar, ohaktosh, grafit, shuningdek, rangli metallurgiya va paxta-kanopni qayta ishlash chiqitlaridan xomashyo tarzida foydalaniladi.</p>
Qurilish materiallari sanoati	<p>Mamlakatimiz ko'p tarmoqli qurilish materiallari sanoatiga ega. Bu sanoatning xomashyo resurslari respublikaning barcha mintaqalarida juda ko'p miqdorda uchraydi.</p>

	Nometall xomashyolardan dala shpati, asbest, glauokonit, vollastant, grafit, talk, abrazivlar, gips, sement xomashyosi, kvarts qumlari, betonit gili, g'isht xomashyosi ko'p.
Yengil sanoat	O'zbekiston iqtisodiyotida yengil sanoatning ulushi alohida va ko'p qirralidir. Qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlaydigan yengil va oziq-ovqat sanoati korxonalari respublika agrosanoat majmui (ASM)ning tarkibiy qismidir. Mamlakat yengil sanoati ko'p tarmoqli industrial majmua bo'lib, uning tarkibida paxta tozalash zavodlari, to'qimachilik korxonalari, trikotaj va shoyi to'qish, tikuvchilik va ko'n-poyabzal, gilamchilik, chinmi-fayans buyumlari va boshqa mahsulotlar ishlab chiqaruvchi korxonalar bor
Oziq-ovqat sanoati	Bugun O'zbekiston xalq xo'jaligida oziq-ovqat sanoatining ulushi katta va salohiyati o'zgacha. Sanoatning mazkur turi, asosan, mahalliy (qishloq xo'jaligi) xomashyoga tayanadi. Respublika yalpi sanoat mahsulotining salkam 10 foizi oziq-ovqat sanoati hissasiga to'g'ri keladi. Tarmoq ko'p xillik. Unda sut va go'sht, yog'-moy va baliq mahsulotlari, un va un mahsulotlari, meva-sabzavot va konservalar, spirt, aroq, pivo, tamaki, chanqovbosar ichimliklar va boshqa mahsulotlarni ishlab chiqarish yo'nalishlari yo'lga qo'yilgan.
11.4. Sanoat ishlab chiqarishini modernizatsiyalash	
Ishlab chiqarishni modernizatsiyalash	Modernizatsiya – obyektни yangilash, yaxshilash, takomillashtirish, uni yangi talablar va me'yorlarga, texnik shartlarga, sifat ko'rsatkichlariga muvofiqlashtirish, demakdir.

	<p>Ishlab chiqarishni modernizatsiyalash — ishlab chiqarishni zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash, uni ma'naviy jihatdan yangilash, tarkibiy jihatdan texnik va texnologik qayta tuzish kabi chora-tadbirlarni o'z ichiga oluvchi jarayon.</p> <p>Mamlakatimiz iqtisodiy o'sishida aholi turmush darajasini yaxshilash hamda iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida raqobatbardoshlik ko'rsatkichlarini oshirishga erishish, birinchi navbatda, ishlab chiqarish sohasini modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlashga bog'liq. Ushbu borada Birinchi Prezidentimiz I.Karimov «Ishlab chiqarishni modernizatsiyalash, texnik va texnologik qayta jihozlash, iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini jadal yangilash biz uchun eng muhim ustuvor vazifa sifatida izchil davom ettirish» degan fikrni ta'kidlab o'tdi.</p>
<p>Ishlab chiqarishni modernizatsiya qilishda:</p>	<ul style="list-style-type: none"> • texnik va texnologik qayta jihozlash; • axborot resurslaridan foydalanish xarajatlarini kamaytirish; • yoqilg'i resurslaridan unumli foydalanish; • elektr energiyani tejash; • mehnat resurslari xarajatlarini tejash [12].
<p>Modernizatsiya, texnik va texnologik qayta jihozlash bo'yicha tasdiqlangan dastur</p>	<p>1. Birinchi Prezidentimizning 2015-yil 4-martdagi «2015–2019-yillarda ishlab chiqarishni tarkibiy o'zgartirish, modernizatsiya va diversifikatsiya qilishni ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar dasturi to'g'risida»gi PF-4707 Farmoni mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ishlab chiqarishni yangilash va innovatsiya texnologiyalarini joriy etish bo'yicha uzluksiz jarayonning mantiqiy davomi bo'ldi. Ushbu Farmon bilan ustuvor yo'nalishlar quyidagicha qilib belgilangan:</p> <p>1. Resurslarni tejaydigan gaz-bo'g'ga asoslangan yangi elektrenergiyasi ishlab chiqaruvchi quvvatlarni qurish va amalda ishlayotganlarini modernizatsiya qilish;</p>

2. Neft-gaz va neft-kimyo sanoatida tabiiy gaz va kondensatlarni chuqur qayta ishlash asosida polipopelin, polietilen va boshqa murakkab polimiyerlar kabi yuqori qo'shilgan qiymat beruvchi mahsulotlar ishlab chiqarishni ko'paytirishni yo'lga qo'yish;
3. Yangi zamonaviy texnologiyalarni qo'llash yo'li bilan murakkab ma'danli o'g'itlar, polimerlar, sintetik kauchik, metanol va keng qamrovli maishiy kimyo tovarlari ishlab chiqarishni va eksportini diversifikatsiya qilish;
4. Yuqori texnologiyaga ega bo'lgan subyektlar bilan hamkorlikda import o'rnini bosuvchi qishloq xo'jaligi mashinalari, yuk avtomobillari va ularni butlovchi qismlarni ishlab chiqaruvchi yangi quvvatlarni yaratish va mavjudlarini kengaytirish;
5. Mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlash bazasida jahon va ichki bozorda talabgir, raqobatbardosh tayyor va yarimtayyor (polufabrikat), bo'yalgan ip, gazlama, trikotaj, oyoq kiyim va charm-galanteriya mahsulotlari ishlab chiqarish hisobidan tekstil va poyafzal sanoatining tovar tarkibini yaxshilash;
6. Yuqori texnologiyali elektrotexnika, axborot-kommunikatsion texnologiya uchun asbob-uskunalarini, ekologik toza qurilish materiallarini ishlab chiqarish quvvatlarini o'zlashtirish va jadal rivojlantirish;
7. Mahalliy xomashyo va o'zimizning tadqiqotlar bazasida hamda yetakchi xalqaro kompaniyalar litsenziyasi va patentlari asosida dori-darmonlar ishlab chiqarishni, farmatsevtika sanoatining mahsulotlarini ishlab chiqarishning miqdori va assortimentini tubdan kengaytirish;
8. Xalqaro bozorda xaridorgir bo'lgan sublimatsiya, vakuumli qadoqlash, chuqur muzlatish va meva-sabzavotlarni zamonaviy qayta ishlash usullarining boshqa texnologiyalarini keng o'zlashtirish yo'li bilan oziq-ovqat sanoatining ishlab chiqarish potensialini kengaytirish.

Nazorat savollari

1. *Sobiq Ittifoq davrida mamlakatimizda sanoatning qaysi tarmoqlari yaxshi rivojlandi?*
2. *O'zbekistonda avtomobil zavodlari qaysi viloyatlarda qurildi?*
3. *O'zbekistondagi yirik kimyo zavodlari ro'yxatini tuzing.*
4. *O'zbekistonda qanday qurilish materiallari ishlab chiqariladi?*
5. *O'zbekiston sanoat tarmoqlarining joylanish xususiyatlarini tushuntirib bering.*

Seminar mashg'ulotlari uchun savollar:

O'zbekistonning iqtisodiyot tarmoqlari geografiyasi. Sanoat va uning yetakchi tarmoqlari. Sanoatni respublika iqtisodiyotidagi o'рни va ahamiyati.

Yoqilg'i-energetika majmui. Yoqilg'i-energetika sanoatining joylashuvi. Neft sanoati. Gaz sanoati. Ko'mir sanoati. Elektr energetikasi sanoati.

Metallurgiya majmui. Qora va rangli metallurgiya va uning joylashishi. Oltin, mis va boshqa rangli metallarni qazib olish.

Mashinasozlik majmui. Mashinasozlikning asosiy tarmoqlari. Avtomobilsozlik.

Kimyo sanoati. Kimyo sanoati tarkibi.

Qurilish materiallari sanoati.

Yengil sanoat.

Oziq-ovqat sanoati.

12-BOB. O‘ZBEKISTON QISHLOQ XO‘JALIGI GEOGRAFIYASI

Reja:	<p>12.1. Qishloq xo‘jaligining respublika iqtisodiyotida tutgan o‘rni.</p> <p>12.2. Yer fondi.</p> <p>12.3. Dehqonchilik va chorvachilik.</p> <p>12.4. Agrar sohada olib borilgan iqtisodiy islohotlarning asosiy yo‘nalishlari.</p>
Tayanch iboralar:	Qishloq xo‘jaligi, unumdor yerlar, agrar, agrobiznes, islohotlar
<p>12.1. Qishloq xo‘jaligining respublika iqtisodiyotida tutgan o‘rni</p>	
Qishloq xo‘jaligi-dagi islohotlar	<ul style="list-style-type: none"> • Respublika iqtisodiyotini rivojlantirish va xalq farovonligini yaxshilash ko‘p jihatdan qishloq xo‘jaligining rivojlanish holati samaradorligiga bog‘liq. Respublika aholisining 55 foizidan ortig‘i qishloq joylarda yashaydi, sanoat salohiyatining deyarli yarmi qishloq xo‘jalik mahsulotlarini qayta ishlash bilan band. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini eksport qilishdan davlat valyutasining 50 foizi vujudga keladi. • Mazkur islohotlar, asosan, yerning haqiqiy egasi, omilkor va tadbirkor mulkdorlarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan bo‘lib, fermerchilikni jadal rivojlantirish orqali amalga oshirildi. Bunda zarar ko‘rib ishlovchi va istiqbolsiz shirkat xo‘jaliklarini fermer xo‘jaliklariga aylantirish o‘z samarasini berdi.

	<p>Agar islohotlar dastlabki davri 1993-yil faoliyat ko'rsatayotgan dehqon va fermer xo'jaliklarining soni 7360 tadan iborat bo'lgan bo'lsa, 2011-yilda 66134 tani tashkil etdi.</p> <ul style="list-style-type: none"> • O'zbekiston Respublikasi hududlari yalpi hududiy mahsulotlarning tarkibiy tuzilishi 36-ildoda berilgan.
<p>fermer xo'jaligi</p>	<ul style="list-style-type: none"> • o'ziga uzoq muddatli ijaraga berilgan yer uchastkalaridan foydalangan holda tovar qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi bilan shug'ullanuvchi fermer xo'jaligi a'zolarining birgalikdagi faoliyatiga asoslangan, yuridik shaxs huquqlariga ega mustaqil xo'jalik yurituvchi subyektdir. • Fermer xo'jaligi tanlov asosida, aksariyat hollarda mehnat resurslari ortiqchaligi sezilmayotgan yerlarda va hududlarda tashkil etiladi. • Chorvachilik mahsuloti yetishtirishga ixtisoslashtirilgan fermer xo'jaligi kamida 30 ta shartli bosh chorva moli bo'lgan taqdirda tashkil etiladi. Fermer xo'jaligiga ijaraga beriladigan yer uchastkalarining eng kam o'lchami bir shartli bosh chorva molga hisoblaganda Andijon, Namangan, Samarqand, Toshkent, Farg'ona va Xorazm viloyatlaridagi sug'oriladigan yerlarda kamida 0,3 gektar, Qoraqalpog'iston Respublikasi va boshqa viloyatlardagi sug'oriladigan yerlarda kamida 0,45 gektar, sug'orilmaydigan (lalmikor) yerlarda esa kamida 2 gektarni tashkil etadi. • Dehqonchilik mahsuloti yetishtirishga ixtisoslashtirilgan fermer xo'jaliklariga ijaraga beriladigan yer uchastkalarining eng kam o'lchami paxtachilik va g'allachilik uchun kamida 30 gektar, bog'dorchilik, uzumchilik, sabzavotchilik va boshqa ekinlarni yetishtirish uchun kamida 5 gektarni tashkil etadi.

Dehqon xo'jaligi	<ul style="list-style-type: none"> • oilaviy mayda tovar xo'jaligi bo'lib, oila a'zolarining shaxsiy mehnati asosida, meros qilib qoldiriladigan, umrbod egalik qilish uchun oila boshlig'iga berilgan tomorqa yer uchastkasida qishloq xo'jaligi mahsuloti yetishtiradi va realizatsiya qiladi. • Dehqon xo'jaligidagi faoliyat tadbirkorlik faoliyati jumlasiga kiradi hamda dehqon xo'jaligi a'zolarining istagiga ko'ra yuridik shaxs tashkil etgan holda va yuridik shaxs tashkil etmasdan amalga oshirilishi mumkin.
-------------------------	--

12.2. Yer fondi

Yer fondidan foydalanish	<ul style="list-style-type: none"> • Mamlakatimizning umumiy yer fondi 444,0 ming km², shundan qishloq xo'jaligida foydalaniladigan yerlar 26,7 mln gektarga yaqin, ya'ni mamlakat umumiy yer fondining 63,8 foizi qishloq xo'jalik ishlab chiqarishiga yaroqli bo'lgan yerlardir. Shundan shudgor qilib (haydalma) dehqonchilik qilinadigan yerlar 4,3 mln ga dan ortiq. • Respublikada hozirda paxta ekin maydonlari 1,3–1,4 mln gektar, g'alla ekin maydonlari esa 1,3 mln gektar atrofida saqlanmoqda. <p>Paxta maydonlari qisqarishi hisobiga bo'shagan yerlarda yangi bog' va uzumzorlar barpo etilmoqda, sabzavot, poliz va chorva ozuqasi maydonlari kengaymoqda.</p>
---------------------------------	--

12.3. Dehqonchilik va chorvachilik

Don mustaqilligi siyosati	<ul style="list-style-type: none"> • Mamlakat oziq-ovqat ta'minotining asosini tashkil qiluvchi, mustaqillik yillarida qabul qilingan mamlakat «Don mustaqilligi Dasturi»ning naqadar uzoqni ko'zlab qabul qilinganligiga bugungi kunda barchamiz birday iqroirmiz.
----------------------------------	---

	<ul style="list-style-type: none"> • 2002-yilda mamlakatning lalmikor, shartli sug'oriladigan va sug'oriladigan zonasida salkam 1,53 mlnga yerga bug'doy ekildi va 5,5 mln tonna hosil yig'ib olindi. 2013-yilda don hosili 7140,1 ming tonnani tashkil etdi.
Mustaqillik yillarida dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari	<ul style="list-style-type: none"> • qishloq xo'jaligini rivojlantirish borasidagi qator Davlat dasturlari, konsepsiya va chora-tadbirlar majmui hayotga tadbiiq etilishi natijasida qishloq xo'jaligi mahsulotlari miqdori doimiy ravishda o'sishi ta'minlandi. Xususan, raqamlarga e'tibor beradigan bo'lsak, 1990–2013-yillarda don etishtirish 3,7 barobarga yaqin, kartoshka 5 barobar, sabzavot 2,2 barobardan ortiq, meva 2,6 barobarga, uzum 1,3 barobardan ortiq, go'sht (tirik vaznda) 1,9 barobarga, sut 2 barobardan ortiq va tuxum ishlab chiqarish 2,4 barobardan ko'proq oshdi. • Respublikamizda 1990-yilda aholi iste'moli uchun zarur – g'allaning 82 foizi, go'sht mahsulotlarining 50 foizi, sut va sut mahsulotlarining 60 foizga yaqini, kartoshkaning – 50 foizi, shakar, quruq sutning 100 foizi chetdan keltirilgan bo'lsa, hozirda respublikada oziq-ovqat mahsulotlari yetishtirishning barqarorligi hisobiga aholining asosiy iste'mol ma'sulotlariga bo'lgan ehtiyoji deyarli to'liq o'z ishlab chiqarishimiz hisobidan ta'minlanmoqda. • Mustaqillik yillarida fermerlik harakatiga ustuvorlik berilib, qishloqda mulkdorlar sinfini har tomonlama qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan agrar siyosat tufayli respublikada oziq-ovqat mahsulotlari va, ayniqsa, asosiy iste'mol mahsulotlari iste'moli miqdori barqaror o'sib bordi. • Jumladan, aholi jon boshiga go'sht mahsulotlari iste'mol qilish 1990-yilda 31 kg ni tashkil etgan.

	<p>bo'lsa, 2012-yilga kelib bu ko'rsatkich 38 kg ni tashkil etdi yoki 22,6 foizga ortdi. Shuningdek, sut mahsulotlari iste'moli 1990-2012-yillar mobaynida 183 kg dan 239 kg gacha yoki 30,3 foizga ko'paydi, tuxum iste'moli (1990-yilda 97 donadan 2012-yilda 138 donagacha) 42,3 foizga, sabzavot mahsulotlari iste'moli (1990-yilda 107 kg dan 2013-yilda 238 kg gacha) 2,2 martadan ko'proq, kartoshka iste'moli mos ravishda 1,5 barovar, meva 3,6 barobar, shakar iste'moli (1990-yilgi 12 kg dan 2013-yilda 17 kg gacha) 1,37 barobar ortdi.</p> <ul style="list-style-type: none"> • YIMda qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ulushi 38-ildovada berilgan. • Respublikada chorva mollari va parrandalar soni hamda chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish 40-ildovada keltirilgan.
--	---

12.4. Agrar sohada olib borilgan iqtisodiy islohotlarning asosiy yo'nalishlari

<p>Qishloq xo'jaligini istiqbolli rivojlantirishning eng muhim yo'nalishlari</p>	<ul style="list-style-type: none"> • o'rmon xo'jaligini kompleks rivojlantirish; qayta ishlash tarmog'ini rivojlantirish, agrar sohaning eksport salohiyatini oshirish; • qishloq joylarda xizmatlar ko'rsatish tizimini takomillash tirish; • qishloq xo'jaligida moliya-kredit, soliq va sug'urta tizimini takomillashtirish; • agrar fanini rivojlantirish va ilm-fan yutuqlarini ishlab chiqarishga joriy etish; • qishloqda mehnat resurslaridan samarali foydalanish va aholi daromadlarini oshirish.
<p>Agrar tarmoq raqobatbardoshligini oshirishning</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Iqtisodiy munosabatlarni takomillashtirish: ekinlar navlarini to'g'ri joylashtirish, mahsulot sifati va ekinlar hosildorligini oshirish; • chorva mollari naslini yaxshilash va chorvachilik tarmog'ining raqobatbardoshligini oshirish;

<p>asosiy yo'nalishlari</p>	<ul style="list-style-type: none"> • qayta ishlash va qayta ishlovchi subyektlar raqobatbardoshligini oshirish; qishloq xo'jaligiga xizmat ko'rsatish korxonalari raqobatbardoshligini oshirish; • global iqlim o'zgarishi va suv tanqisligi sharoitida aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan barqaror ta'minlash; • suv tanqisligi salbiy oqibatlarini yumshatishd; qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi tizimini takomillashtirish katta ahamiyatga ega.
------------------------------------	--

Nazorat savollari

1. O'zbekiston qishloq xo'jaligida qanday islohotlar olib borilmoqda?
2. Fermer va dehqon xo'jaligining farqi nimada?
3. O'zbekistonning yer fondidan qanday foydalanilmoqda?

Seminar mashg'ulotlari uchun savollar:

Qishloq xo'jaligining respublika iqtisodiyotida tutgan o'rni. Yer fondi va uning tuzilishi. Qishloq xo'jaligida yer turlarining umumiy maydoni.

Dehqonchilik. Sug'oriladigan yerlar. Paxtachilik. Donchilik. G'allachilik. Kartoshka, sabzavot, poliz ekinlari. Mevachilik va uzumchilik.

Chorvachilik. Mamlakat chorvachiligida yilqichilik, parrandachilik, cho'chqachilik, quyonchilik, baliqchilik, asalarichilik, tuyachilik hamda pillachilik.

Agrar sohada olib borilgan iqtisodiy islohotlarning asosiy yo'nalishlari. Bozor munosabatlari sharoitida agrar kompleksning rivojlanish istiqbollari.

13-BOB. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI TRANSPORTI INFRASTRUKTURASI VA TASHQI IQTISODIY ALOQALAR GEOGRAFIYASI

Reja:	13.1. O‘zbekiston Respublikasi transport geografiyasi. 13.2. O‘zbekistonning tashqi iqtisodiy aloqalar geografiyasi.
Tayanch iboralar:	Transport tizimi, magistral, tashqi savdo aylanmasi, eksport, import, saldo
13.1. O‘zbekiston Respublikasi transport geografiyasi	
Transport tushunchasi	<ul style="list-style-type: none"> • lotincha trans – «orqalab» iportare – «tashish» – ma’nosini anglatib: • Moddiy ishlab chiqarishning muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, yo‘lovchi va yuk tashishni amalga oshiradi (transportirovka); • Barcha turdagi, transport vositalari, texnik jihoz va qurilmalar yordamida xabarlarni, kishilarni va turli ko‘rinishdagi yuklarni bir joydan ikkinchi joyga o‘tkazish jarayonini ta’minlaydi. • Dunyo yuk tashish va yo‘lovchi aylanmasi tuzilmasida turli transportlarning uzunligi va yuk aylanmasidagi ulushi 20-ilovada berilgan.
O‘zbekistonda hozirgi zamon transportining asosiy turlari	<ul style="list-style-type: none"> • Avtomobil, temiryo‘l, havo yo‘llari, daryo transporti, quvur va elektr transportlari. • 2014-yilda jami yuk tashish 1455,8 mln, yuk aylanmasi 86474,6 mln km, jami yo‘lovchi tashish 7321,3 mln kishini, yo‘lovchi aylanmasi 100095,7 mln yo‘lovchi km tashkil etdi.

- Umumfoydalanilayotgan transport tarkibi bo'yicha yuk tashish va yuk aylanmasi 41-ildovada berilgan.
- Transport turlari bo'yicha yo'lovchi tashish va yo'lovchi aylanmasi 42-ildovada berilgan.

Temir yo'l transporti

O'zbekiston hududida temiryo'l qurilishi **1888-yilda** boshlangan edi. Krasnovodsk-Chorjo'y temir yo'li davom ettirilib, Forob bekatidan Samarqandgacha olib borildi. **1890-yilgacha** esa Toshkentdan Andijongacha yetkazildi. **1905-yilda** Orenburg va Toshkent oralig'ida temiryo'l ishga tushirildi.

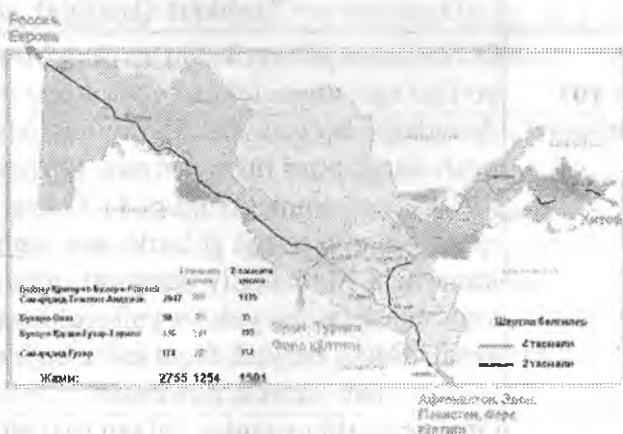
- **1931-yilda** Turkiston magistralining ishga tushirilishi O'zbekistonning iqtisodiy va madaniy taraqqiyotida katta ahamiyatga ega bo'ldi.
- **1990-yilgacha** Nukus-Chimboy temiryo'li qurib bitkazilib, Tuya mo'yin-To'rtko'l yo'li qurildi. Mamlakatimiz mustaqilligining dastlabki yillaridan dunyo bozoriga yangi yo'llar ochish, mamlakatimizni boshqa mintaqalar bilan bog'laydigan zamonaviy transport kommunikatsiyalari barpo etish dolzarb masala sifatida kun tartibiga qo'yildi. Asosiy e'tibor yangi temiryo'llar qurish, mamlakatimizning yagona va yaxlit temiryo'l tizimini barpo etishga qaratildi. Amudaryo uzra avtomobil va temiryo'l qatnovi uchun mo'ljallangan zamonaviy ko'priklarni o'z ichiga olgan Navoiy –Uchquduq – Sulton Uvaystog' – Nukus temiryo'lining barpo etilishi bu boradagi dastlabki qadam bo'ldi. Keyinroq «asr mo'jizasi» degan deya nom olgan noyob inshoot – Toshguzar – Boysun – Qumqo'rg'on temiryo'l liniyasi ishga tushirildi. Ushbu bunyodkorlik inshooti mamlakatimizda yagona milliy yo'l tizimini yaratishning navbatdagi muhim bosqichi bo'ldi. Temiryo'l transporti barcha davlatlar iqtisodiyotining asosiy qon tomiri hisoblanadi.

Keyingi yillarda 1 ming 200 kilometrdan ziyod yangi temiryo‘l tarmog‘i barpo etildi, 3 ming 800 kilometrlik yo‘l modernizatsiya qilindi va qaytadan ishga tushirildi, qariyb 1100 kilometrlik temiryo‘l magistralari elektlashtirildi. Natijada temiryo‘llarning umumiy uzunligi 6 ming 500 kilometrga yetdi va ular mamlakatimizning barcha mintaqalarini qamrab olish imkoniga ega bo‘ldi. 2011-yildan yuqori tezlikda harakat qiladigan «Afrosiyob» poyezdi Toshkent-Samarqand oralig‘ida qatnashni boshladi. 2015-yilda Maroqand – Qarshi temiryo‘l liniyasini elektrlash ishlari yakuniga yetkazildi va «Afrosiyob» poyezdi Qarshi shahriga qatnay boshladi. Shuningdek, 2016-yil avgustidan Toshkent-Buxoro yo‘nalishida ham yuqori tezlikdagi poyezd harakatlanishi rejalashtirilgan. O‘zbekiston bilan Xitoy o‘rtasida eng qisqa temiryo‘l tarmog‘ini barpo etish o‘zaro iqtisodiy va transport sohasidagi hamkorlikning dolzarb strategik yo‘nalishlaridandir. Bu Xitoyning Markaziy Osiyo mamlakatlari, undan keyin Janubiy Osiyoga chiqishini ta‘minlaydi. 2016-yilda Angren-Pop elektlashtirilgan temiryo‘lining barpo etilishi bu borada «ko‘prik» vazifasini o‘taydi. Dengiz sathidan 2 ming 200 metr balandlikda joylashgan Qamchiq dovoni (19,2 kilometrlik tunnel) orqali o‘tgan Angren-Pop (uzunligi 123,1 kilometr) elektlashtirilgan temiryo‘l liniyasining ishga tushirilishi Farg‘ona vodiysi viloyati va mamlakatimizning boshqa hududlari o‘rtasida temiryo‘l yuk va yo‘lovchi tashish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, Xitoy – Markaziy Osiyo – Yevropa yangi xalqaro tranzit temiryo‘l koridorining eng muhim bo‘g‘ini bo‘lib xizmat qiladi.

Avtomobil transporti va yo'llari

O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy hayotida transport tizimining yana bir muhim qismi bo'lgan avtomobil transporti va avtomobil yo'llari ham katta o'rin tutadi. O'zbekiston hududida avtomobil yo'llari tarmog'i ancha keng. Har 1000 km² maydonga avtomobil yo'llarining zichligi 210 km ga yetadi. Qator avtomobil yo'llari xalqaro va davlat ahamiyatiga ega. Hozirgi kunda Respublika avtomobil yo'llari tarmog'ining umumiy uzunligi 184 ming km ga yaqin, jumladan: umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llari – 42654 km, shaharlar va boshqa aholi punktlari ko'chalari – 61664 km, xo'jalik avtomobil yo'llari – 79367 km. O'zbekistonda umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llarning 33%i davlat ahamiyatiga, 58%i mahalliy ahamiyatga va 9%i xalqaro ahamiyatga ega.

O'zbek milliy avtomagistrali yo'nalishlari

<p>Havo yo'llari</p>	<p>O'zbekiston iqtisodiyotining rivojlanishida va iqtisodiy aloqalarning o'sishida havo transportining roli oshib bormoqda.</p> <p>Nukus, Termiz, Qarshi, Andijon va Namangan shaharlarida zamonaviy aeroportlar qurildi. Samarqand, Buxoro va Urganch shaharlaridagi aeroportlar xalqaro talablarga javob beradigan ravishda qayta ta'mirlandi.</p> <p>Toshkent aeroporti passajirlar uchun barcha qulayliklar yaratilgan zamonaviy yirik aeroportlardan biridir. Toshkentdan dunyoning ko'pgina mamlakatlariga samolyotlar parvoz qiladi.</p> <p>Hozir respublikada samolyotlarda yo'lovchi tashish 1940-yilga nisbatan 110 marta, yuk tashish esa 230 martadan ziyod ko'paydi.</p> <p>O'zbekistonda 20 dan ortiq aeroportlar faoliyat yuritmoqda. Oltita aeroportning uchish-qo'nish yo'lagining uzunligi 3000 metrdan katta.</p> <p>O'zbekistonda 11 ta xalqaro aeroport mavjud. Eng yirik aeroport – Toshkent (janubiy) aeroportidir.</p>
<p>Suv (daryo) transporti</p>	<p>O'zbekiston jahon okeani va dengizlariga chiqish yo'liga ega emas, lekin kichik daryo transporti Amudaryo bo'ylab harakat qiladi. Mamlakatning bosh daryo porti bu – Termiz. O'zbekiston ichki suv transportining uzunligi 1100 km ni tashkil qiladi, ammo so'ngi yillarda suv sathining kamayishi va mahalliy transport infratuzilmasining yomonlashuvidan yuk va yo'lovchi tashish kamayib ketdi. Daryo bo'ylab faqat katta bo'lmagan kemalar va paromlar harakat qilmoqda.</p> <p>Orol dengizida vujudga kelgan vaziyat, ya'ni uning suvini kamayib ketishi, qirg'oqlarining chekinishi tufayli ham dengizdagi transport o'z ahamiyatini yo'qotdi.</p>

Quvur ransporti	<p>O'zbekistonning quvur transporti rivojlanib bormoqda. Respublika hududida neft quvuri dastlab Chimyon neft koni bilan Oltiariq neftni qayta ishlash zavodi o'rtasida qurilgan. Sovet hokimiyati yillarida Farg'ona vodiysida bir qancha neft konlari topilib ishga tushirilgach, bu konlardan Oltiariq va Farg'ona neftni qayta ishlash zavodlariga neft quvurlar orqali keltiriladigan bo'ldi.</p> <p>O'zbekiston hududida yirik tabiiy gaz, neft konlarining topilishi va ishga tushirilishi sababli quvur transporti rivojlandi, katta ahamiyatga ega bo'lgan gaz quvurlari vujudga keldi.</p> <p>2010-yil ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda 10253 km gaz quvurlari, 868 km neft quvurlari 33 km neft mahsulotlari uchun quvurlar mavjud bo'lgan.</p>
Toshkent shahar metropoliteni	<p>O'zbekistonda shahar metropoliteni faqat Toshkentda joylashgan. Toshkent metropoliteni 1968–1970-yillarda qurila boshlangan, va birinchi liniya (Chilonzor deb nomlanib) uzunligi 12,2 km bo'lib, 9 ta stansiya bilan 1977 yilda ishga tushgan.</p> <p>Hozirgi paytda 3 ta liniya 29 stansiya bilan 36,2 km ni tashkil qiladi. Metropoliten qurilishi ishlari davom etmoqda.</p>
Elektr aloqa tarmoqlari	<p>mamlakatda aloqa tarmoqlari (pochta, telegraf, telefon, radioeshittirish, televideniye kabiiar) ham rivojlandi. 1927-yil 11-fevralida respublikada birinchi marta keng eshittirishli radiostansiya o'z faoliyatini boshladi. 1956-yil 5-noyabrda esa O'zbekiston televideniyesi ishga tushirildi. O'sha yilning o'zidayoq televideniyeining Toshkent studiyasi tashkil topdi.</p>

13.2. O'zbekistonning tashqi iqtisodiy aloqalari geografiyasi

O'zbekistonning xalqaro aloqalari

Bugungi kunda O'zbekiston dunyoning 120 dan ortiq davlati bilan diplomatik aloqalar o'rnatgan, 46 davlatda o'zining diplomatik va konsullik vakolatxonalarini ochgan.

- Toshkentda 44 ta xorijiy davlatlarning elchixonalari, 9 ta konsullik, 15 ta xalqaro tashkilotlarning vakolatxonalari hamda diplomatik mavqega ega bo'lgan 3 ta savdo vakolatxonasi faoliyat ko'rsatmoqda.

O'zbekiston 100 dan ortiq xalqaro tashkilot va davlatlararo uyushmalarga a'zo. Qator vakolatxonalar, jumladan, quyidagi xalqaro tashkilot va uyushmalar qoshida faoliyat yuritmoqda:

- BMT huzuridagi vakolatxona (Nyu-York);
- NATO va Yevropa Ittifoqi huzuridagi missiya (Bryussel);
- SHHT kotibiyatidagi vakillar (Pekin);
- MDH kotibiyatidagi vakil (Minsk);
- JB, OTB, ITB, XVF va boshqalarga a'zo.

BMTga a'zoli

- O'zbekiston BMTga 1992-yil 2-martda a'zo bo'lgan. Bugungi kunda O'zbekiston va BMT o'rtasidagi hamkorlik izchillik bilan rivojlanib bormoqda. Malakatimiz BMT tizimidagi ko'plab tashkilotlar bilan amaliy aloqalar o'rnatgan. Jumladan, UNESCO bilan hamkorlik faol rivojlanib bormoqda. 2011-yildan esa, O'zbekiston BMT tizimidagi yana bir muhim tashkilot – Jahon turizm tashkilotining Ijroiya kengashiga a'zo etib saylandi. 2010-yil 5-aprelda va 2015-yil iyunida Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh kotibi Pan Gi Mun rasmiy tashriflar bilan O'zbekistonda bo'lgan chog'ida O'zbekiston bilan hamkorlikni yanada mustahkamlashdan manfaatdor ekanini alohida

ta'kidlab, Prezident I. Karimovning mintaqaviy va xalqaro dolzarb masalalarni hal etish borasidagi izchil va samarali yondashuviga yuksak baho berdi.

- BMT Bosh kotibining O'zbekistonga tashriflari katta ahamiyatga molik siyosiy voqea bo'ldi. Bu tashriflar barqarorlik va xavfsizlikni ta'minlash, izchil rivojlanish, suv-energetika, mineral-xomashyo resurslaridan foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish hamda mintaqa xalqlarini tashvishga solayotgan boshqa ko'plab masalalarni muhokama qilish uchun yaxshi imkoniyat berdi.
- O'z navbatida, 2010-yil 22-sentyabrida Prezident I. Karimov BMT Bosh kotibi taklifiga binoan Nyu-Yorkda o'tgan «Ming yillik rivojlanish maqsadlari» sammitida ishtirok etdi va nutq so'zladı.
- Nutqda O'zbekiston tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlari mintaqaviy va global miqyosda tinchlik hamda barqarorlikni saqlash yo'lidagi xalqaro hamkorlikka qaratilganligi yuqori minbardan turib yana bir bor ta'kidlandi.

**SHHTga
i'zoli**

- Shanxay Hamkorlik Tashkiloti 2001-yil 15-iyunda Xitoyning Shanxay shahrida 6 ta mamlakat – O'zbekiston, Rossiya, Xitoy, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston rahbarlari tomonidan imzolangan «Shanxay Hamkorlik Tashkilotini ta'sis etish to'g'risidagi» deklaratsiya asosida tuzilgan. SHHTning asosiy maqsad va vazifalari, faoliyat yo'nalishlari:
 - Mintaqada tinchlik, xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlash maqsadida hamkorlik qilish.
 - Terrorizm, separatizm va ekstremizmga qarshi birgalikdagi kurash choralari ni ko'rish.
 - Giyohvandlik moddalari va qurol-yarog'larning noqonuniy aylanishi, transmilliy jinoyatchilikning boshqa turlari, noqonuniy migratsiyaga qarshi birgalikda kurashish.

Tashqi iqtisodiy aloqalar	Tashqi iqtisodiy aloqalar mamlakatlar o'rtasida tovarlar, moliyaviy va intellektual resurslarni tashishning turli shakllari, usullari, vositalari, yo'nalishlarining yaxlit majmuini bildiradi. Tashqi iqtisodiy aloqalar – ijtimoiy ishlab chiqarishning muhim vositalari xarajatlarini kamaytiradi, xalq xo'jaligida ilmiy-texnik taraqqiyotni jadallashtiradi. O'zbekiston bilan xorijiy mamlakatlar o'rtasida turli shakllardagi iqtisodiy va ilmiy-texnik hamkorlikda muhim o'rinni tashqi savdo egallaydi. Tashqi savdo xalqaro mehnat taqsimotida muhim omil bo'lgan va bo'lib qoladi. Mamlakatlar o'rtasida tovar ayriboshlash moddiy ishlab chiqarish rivojlanishiga xizmat qiladi. Tashqi savdo uchta muhim ko'rsatkich: tovar aylanmasi, tovar tarkibi va geografik taqsimotidan iborat.
Tashqi iqtisodiy faoliyatning asosiy yo'nalishlari	<ul style="list-style-type: none"> • xalqaro iqtisodiy va moliyaviy hamkorlik; • tashqi savdo faoliyati; • chet el investitsiyalarini jalb qilish; • O'zbekiston Respublikasidan tashqaridagi investisiya faoliyati.
O'zbekiston tashqi savdo aylanmasi	<ul style="list-style-type: none"> • 2005-yilda 9500 mln dollarni tashkil etgan bo'lsa, 2012-yilda 27150 mln dollarga teng bo'ldi. • O'zbekistonning 2005-2013-yillardagi tashqi savdo ko'rsatkichlari dinamikasi 43-ildavada berilgan.
Eksport tarkibi	<p>paxta tolasi, oziq-ovqat mahsulotlari, kimyo va undan tayyorlangan mahsulotlar, energiya manbalari va neft mahsulotlari, qora va rangli metallar, mashinava uskunalar, xizmatlar.</p> <p>O'zbekiston eksportining tovar tarkibi 44-ildavada berilgan.</p>
Import tarkibi	<p>oziq-ovqat mahsulotlari, kimyo va undan tayyorlangan mahsulotlar, energiya manbalari va neft mahsulotlari, qora va rangli metallar, mashina va uskunalar, xizmatlar.</p>

O'zbekiston importining tovar tarkibi 45-ildavda berilgan.

Asosiy tashqi savdo hamkorlari Rossiya, Xitoy, Qozog'iston, Turkiya, Janubiy Koreya, Germaniya, Afg'oniston, Tojikiston va boshqalar.

Nazorat savollari

1. O'zbekiston Respublikasining transport geografiyasi.
2. Transportning respublika iqtisodiyotida tutgan o'rni va ahamiyati.
3. Transport tarmogining shakllanishi, rivojlanishi va joylashishidagi iqtisodiy-geografik xususiyatlar.
4. Avtomobil va temiryo'l transporti. Havo, quvur va elektr transporti.
5. O'zbekistonning tashqi iqtisodiy aloqalari geografiyasi.
6. Tashqi iqtisodiy aloqalar.
7. Tashqi savdo aylanmalari.

Seminar mashg'ulotlari uchun savollar:

O'zbekiston Respublikasining transport geografiyasi. Transportning respublika iqtisodiyotida tutgan o'rni va ahamiyati. Transport tarmog'ining shakllanishi, rivojlanishi va joylashishidagi iqtisodiy-geografik xususiyatlar. Avtomobil va temir yo'l transporti. Havo, quvur va elektr transporti.

O'zbekistonning tashqi iqtisodiy aloqalar geografiyasi. Tashqi iqtisodiy aloqalar. Tashqi savdo aylanmalari.

**14-BOB. O‘ZBEKISTONNING IQTISODIY
GEOGRAFIK RAYONLARI VA YIRIK
TABIY-IQTISODIY MINTAQALARI**

Reja:	14.1. O‘zbekistonning iqtisodiy geografik rayonlari. 14.2. O‘zbekistonning yirik tabiiy-iqtisodiy mintaqalari.
Tayanch iboralar:	Iqtisodiy rayonlashtrish, makroiqtisodiy mintaqqa, hududlar, erkin iqtisodiy zonalar
14.1. O‘zbekistonning iqtisodiy geografik rayonlari	
Iqtisodiy rayonlash-tirish	• geografik mehnat taqsimoti obykti kelib chiqadigan yirik mintaqalar yoki mamlakatning iqtisodiy rayonlari o‘zaro bo‘ysunishining tizimli ajratilishidir.
Iqtisodiy rayonlash-tirishdan ko‘zlangan asosiy maqsad	• hududiy rejalashtirish, prognozlash (bashorat qilish) va ijtimoiy-iqtisodiy regional siyosatni amalga oshirish uchun optimal sharoit yaratishdir.
Makroiqtisodiy mintaqqa	• mamlakatning yirik iqtisodiy makoni bo‘lib, tabiiy va iqtisodiy sharoitlarda ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirishga ta‘sir qiluvchi tabiiy resurslar, aholining hududiy taqsimlanishi va xo‘jaliklarning shakllanishida tarixiy omillarning mujassamlanishiga bog‘liq bo‘lishi bilan tavsiflanadi.
O‘zbekiston	1. Toshkent (Toshkent shahri va Toshkent viloyati); 2. Mirzacho‘l (Jizzax va Sirdaryo viloyatlari);

Respubli- kasi hududida iqtisodiy rayonlar:	3. Fargʻona (Andijon, Namangan, Fargʻona viloyatlari); 4. Zarafshon (Buxoro, Navoiy, Samarqand viloyatlari); 5. Janubiy (Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlari); 6. Quyi Amudaryo (Qoraqalpoqiston Respublikasi, Xorazm viloyati).
iqtisodiy rayonlar quyidagi talablarga javob berishi kerak:	<ul style="list-style-type: none"> • Katta iqtisodiy va demografik salohiyatga ega boʻlishi (aholisi kamida 1,5–2,0 mln kishi, yalpi milliy mahsulotdagi ulushi 5 foizdan ortiq); • Mamlakat milliy iqtisodiyoti va uning eksport salohiyatini yuksaltirishda faol ishtirok etishi; • Ichki hududiy-iqtisodiy jihatdan yaxlitlik; • Rayon hosil qiluvchi tarmoq va markazlarning mavjudligi; • Mintaqaviy iqtisodiyotning kompleks rivojlanganligi; • Xoʻjalikning bazaviy sohalariga ega boʻlishi (elektr energetika, qurilish va paxta tozalash sanoati); • Transport va boshqa infra tuzilmalarning shakllanganligi va boshqalar.
14.2. Oʻzbekistonning yirik tabiiy-iqtisodiy mintaqalari	
Oʻzbekis- tonda toʻrtta mintaqa	1. Markaziy mintaqa: tarkibiga Toshkent (Toshkent sh. va Toshkent viloyati) va Mirzachoʻl (Jizzax va Sirdaryo viloyatlari) iqtisodiy rayonlari kiradi. 2. Janubi-gʻarbiy: tarkibiga Zarafshon (Samarqand, Navoiy, Buxoro viloyatlari) va Janubiy (Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari) iqtisodiy rayonlari kiradi. 3. Janubi-sharqiy: tarkibiga Fargʻona (Andijon, Fargʻona, Namangan viloyatlari) iqtisodiy rayonlari kiradi.

	<p>4. Shimoli-gʻarbiy: tarkibiga Quyi Amudaryo (Qoraqalpogʻiston Respublikasi, Xorazm viloyatlari) iqtisodiy rayonlari kiradi.</p>
<p>Mintaqalardagi tafovutlar</p>	<p>Ijtimoiy sohalar rivojlanishi ham mintaqalar va viloyatlar miqyosida turlicha. Jumladan, bu holat Toshkent mintaqasida birmuncha ijobiy boʻlsa, qolganlarida va ayniqsa, Jizzax, Xorazm, Surxondaryo viloyatlari hamda Mirzachoʻl mintaqasida savdo aylanmasi va aholiga pullik xizmat koʻrsatish darajasi ancha past.</p> <p>Har bir iqtisodiy rayon mumkin qadar oʻzining elektroenergetika va qurilish bazasiga ega boʻlishi kerak. Elektroenergetika tizimi Toshkent, Mirzachoʻl va qisman Zarafshon iqtisodiy rayonlarida yaxshiroq shakllangan, qolgan rayonlarda esa u zaifroq. Qurilish bazasi Toshkent, Fargʻona va Zarafshon rayonlarida mavjud. Bu soha, ayniqsa, Quyi Amudaryo, Fargʻona hamda Mirzachoʻl rayonlarida muammodir.</p>
<p>Erkin iqtisodiy zonalar</p>	<ul style="list-style-type: none"> • mintaqani jadal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish uchun mamlakat va chet el kapitalini, istiqbolli texnologiya va boshqaruv tajribasini jalb etish maqsadida tuziladigan, aniq belgilangan maʼmuriy chegaralari va alohida hududiy tartiboti boʻlgan maxsus ajratilgan hududdir. • Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2008-yil 2-dekabrda PF-4059 farmoniga muvofiq Navoiy viloyati hududida «Navoiy erkin iqtisodiy-industrial zonasi» tashkil etildi. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 13-aprelda PF-4436-sonli farmoniga koʻra, «Angren maxsus industrial zonasi» tashkil etildi. • Oʻzbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining 2013-yil 18-martda PF-4516-sonli qaroriga koʻra «Jizzax maxsus industrial zonasi» tashkil etilgan.

<p>Navoiy erkin iqtisodiy-industrial zonasi</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Aynan Navoiy hududida EIZni tashkil qilish sabablari: 1. Yuqori ishlab chiqarish imkoniyatiga egaligi; 2. Strategik ahamiyatga ega markaziy qismda joylashganligi; 3. Shaharning ishlab chiqarish salohiyatini mustahkamlash va rivojlantirish; 4. Yetarli ishchi kuchi va xomashyo resurslari mavjudligi; 5. Jahonning 50 dan ortiq mamlakatiga eksport mahsulotlari yetkazib berish imkoniyatiga egaligi. • Erkin iqtisodiy-industrial zonada turli ilm talab mahsulotlar ishlab chiqarilishi yo'lga qo'yilmoqda; • 2010-yil avgust oyining oxirida O'zbekiston mustaqilligining 19-yilligi arafasida «Navoiy erkin industrial-iqtisodiy zonasi»da elektronika avtomobil qismlarini ishlab chiqaruvchi, polimer va oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlaydigan 5 ta korxonaning ochilish marosimi bo'lib o'tdi; • Bugungi kunda ushbu hududda 20 dan ortiq korxonada Janubiy Koreya, XRR, Singapur, Hindiston, BAA kabi xorijiy mamlakatlardan investorlar faoliyat yuritmoqda; • Navoiy EIZ tashkil etilganidan boshlab 19 ta ishlab chiqarish investitsion loyihasi joriy etilib, ularning jami qiymati 100 million dollarni tashkil etadi. Yuqori texnologik sifat asosida modem, TV-pristavka, elektroenergiya hisoblagichlari, kuchlanish kabellari, isitish qozonlari, telefon apparatlari, tayyor dori-darmonlar va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi. 2013-yilda 100 milliard so'mdan ortiq mahsulotlar ishlab chiqarildi.
--	--

Nazorat savollari

1. O'zbekistonning iqtisodiy geografik rayonlari.
2. Iqtisodiy rayonlashirishning maqsadi. Iqtisodiy-geografik rayonlarning asosiy ko'rsatkichlari.

3. *Iqtisodiy-geografik rayonlarga bo'lishning asosiy prinsiplari.*
4. *Iqtisodiy-geografik rayonlarning ixtisoslanishi.*
5. *O'zbekistonning yirik tabiiy-iqtisodiy mintaqalari. O'zbekistonni tabiiy-iqtisodiy zona (mintaqa)larga bo'lishning ahamiyati.*
6. *Tabiiy-iqtisodiy zonalarga ajratishning omillari.*
7. *Tabiiy-iqtisodiy zonalarga ajratishning tamoyil(prinsip)lari.*

Seminar mashg'uloti uchun savollar:

O'zbekistonning iqtisodiy geografik rayonlari iqtisodiy rayonlashtirishning maqsadi. Iqtisodiy-geografik rayonlarning asosiy ko'rsatkichlari. Iqtisodiy-geografik rayonlarning ixtisoslanishi.

O'zbekistonning yirik tabiiy-iqtisodiy mintaqalari. O'zbekistonni tabiiy-iqtisodiy zona (mintaqa)larga bo'lishning ahamiyati. Tabiiy-iqtisodiy zonalarga ajratishning omillari. Tabiiy-iqtisodiy zonalarga ajratishning tamoyil (prinsip)lari. Tekislik zonasi xususiyatlari. Tog' oldi zonasi xususiyatlari. Tog' zonasi xususiyatlari.

15-BOB. O‘ZBEKISTONDA TARKIB TOPGAN EKOLOGIK VAZIYATLAR VA EKOLOGIK XAVFSIZLIKNI TA‘MINLASH

Reja:	<p>15.1. Ekologiya to‘g‘risida tushuncha.</p> <p>15.2. Ekologiyaning tarkibiy bo‘linishi.</p> <p>15.3. O‘zbekistonda ekologik xavfsizlikni ta‘minlash choralari.</p>
Tayanch iboralar:	Ekologiya, xavfsizlik, bioekologiya, geoekologiya, odam ekologiyasi

15.1. Ekologiya to‘g‘risida tushuncha

Asosiy tushunchalar	<ul style="list-style-type: none"> • «Ekologiya» tirik organizmlarning o‘zlari yashab turgan muhit bilan o‘zaro munosabatlari to‘g‘risidagi fandir. • «Ekologiya» atamasi (grekcha «eykos» – uy, yashovchi, makon va «logos» – ta’limot)ni ilmiy muomalaga birinchi marta nemis olimi Ernest Gekkel (1866) «Organizmlarning umumiy morfologiyasi» nomli kitobida kiritgan («Generelle Morphologie der Organismen»). U, «ekologiya – bu tabiat iqtisodiyotini bilish, bir vaqtning o‘zida tirik organizmlarning muhitni organik va noorganik komponentlari bilan bo‘lgan barcha munosabatlarni tadqiqot qilishdir», deb ta’rif bergan. • Bu tushuncha XIX asrning oxiriga kelib, fiziologiya, XX asrning birinchi choragida biologiya doirasidan chiqib, sotsiologiya va antropogeografiya, iqtisodiyotga va boshqa fan sohalariga tarqaldi.
----------------------------	---

«Ekologiya»ning predmeti	tabiat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayonida yuzaga keladigan ekologik-iqtisodiy munosabatlar va ularni optimallashtirish, xo'jalik faoliyatining iqtisodiy oqibatlari, tabiatdan oqilona foydalanish va tabiatni saqlash, asrash, muhofaza qilishni tartibga solish usullaridir. Uning obyekti turli miqyos va darajadagi ekologik-iqtisodiy tizimlardir.
Ekologik xavfsizlik	bu atrof-muhit va insonga ekologik xavf soluvchi tabiiy va antropogen omillarning salbiy ta'sir o'tkazishining ruxsat beriladigan darajasi.
Hududni kompleks ekologik baholashda:	<ul style="list-style-type: none"> • ma'lum hududga ekologik xavf soluvchi omillarni kompleks aniqlash va baholash; • ekologik xavf tug'diruvchi omillarga bardoshlilik bo'yicha hududlarni rayonlashtirish; • atrof-muhitga ta'sir etuvchi obyektlar kadastrini tuzish va yuritib borish; • ekologik tavakkalchilikni identifikatsiyalash va baholash; <p>tabiiy resurslar kadastrini tuzish va yuritish; «ifloslangan» hududlar kadastrini tuzish va yuritib borish;</p> <p>barqaror rivojlanish ko'rsatkich (indikator)larini tanlash.</p>
Ekologik monitoring:	<ul style="list-style-type: none"> • atrof-muhitga ta'sir ko'rsatishni me'yorlash; • atrof-muhitga ta'sir etuvchi manbalar nazorati; • ekologik risklar monitoringi; <p>barqaror rivojlanish indikatorlarini monitoring qilish.</p>
15.2. Ekologiyaning tarkibiy bo'linishi	
Hozirgi ekologiyaning bo'linishi	<ul style="list-style-type: none"> • Umumiy ekologiya; bioekologiya; amaliy ekologiya; • Geoekologiya; odam ekologiyasi.

Umumiy ekologiya	Sanoat, qurilish, transport muhandisligi ekologiyasi; iqtisodiyot (mehnat jarayonlari) ekologiyasi; qishloq xo'jaligi ekologiyasi; agroekologiya, qishloq xo'jalik hayvonlari ekologiyasi; bioresurs va ovchilik ekologiyasi; kommunal ekologiya; tibbiyot ekologiyasi.
Bioekologiya	Geosferalar va organizmlar yashaydigan tabiiy muhit qismlari ekologiyasi; biogeografik oblastlar, tabiat zonalari, biomlar ekologiyasi; iqlimshunoslik; hududlar, o'lkalar, qit'alar ekologiyasi.
Amaliy ekologiya	Sanoat qurilish, transport muhandisligi ekologiyasi, iqtisodiyot(mehnat jarayonlari) ekologiyasi; qishloq xo'jalik ekologiyasi; agroekologiya, qishloq xo'jalik hayvonlari ekologiyasi; bioresurs va ovchilik ekologiyasi; kommunal ekologiya; tibbiyot ekologiyasi.
Geoekologiya	Geosferalar va organizmlar yashaydigan tabiiy muhit qismlari ekologiyasi; biogeografik oblastlar, tabiat zonalari, biomlar ekologiyasi; iqlimshunoslik; hududlar, o'lkalar, qit'alar ekologiyasi.
Odam ekologiyasi	Odam bioekologiyasi: qadimgi odamning evolyutsion ekologiyasi va hozirgi antropogenez; ijtimoiy ekologiya; shaxs, oila, ijtimoiy guruh ekologiyasi; ehtiyoj ekologiyasi; etnos (xalq) va etnogenez ekologiyasi, demografik ekologiya; odam ekologiyasi.
15.3. O'zbekistonda ekologik xavfsizlikni ta'minlash choralari	
Orol dengizi atrofidagi ekologik vaziyat	Kuzatishlar shuni ko'rsatmoqdaki, oxirgi 40–45-yil davomida Orol dengizi suv sathi 29 metrdan ko'proqqa pasayib ketdi, akvatoriya maydoni 4 baravardan ziyodga kamaydi, suv hajmi 10 martaga kamaydi.

	<p>Suv tarkibidagi tuz miqdori 112g/l dan Orolning sharqiy qismlarida esa 280 g/l gacha etdi. Orol dengiziga transchegaraviy daryolar bo'lmish, Amudaryo va Sirdaryodan suvning kelib tushishi keskin kamayib ketishi natijasida Orol bo'yidagi ekologik vaziyat yildan-yilga keskinlashdi. Orol inqirozi – kontinental iqlimni yanada chuqurlashtirib, yoz mavsumida qurg'oqchilikni va issiqlikni oshirayotgan bo'lsa, qishning sovuq va uzoqroq davom etishiga olib kelmoqda. Muta-xassislarning iqlim o'zgarishlarini baholashlariga ko'ra, 2035–2050-yillarda mintaqada havo harorati 1,5–3,0 C oshishi bashorat qilinmoqda. Shuningdek, Orolbo'yida – respublikaning shimoliy hududlarida havoning harorati keskin ko'tarilishi kutilmoqda. Suv resurslarining Orol dengizi ehtiyoji hisobga olinmagan holda Sirdaryo va Amudaryodan sug'orish, elektr energiyasi ishlab chiqarish maqsadlarida suvlarning olinishi, yig'ib turilishi Orol dengizi va Orolbo'yida ekologik tanglikka olib keldi.</p> <p>Orol dengizi deyarli «o'lik» dengizga aylandi. Yer resurslarining, ya'ni, unumdor qatlamli tuproqning yo'qotilishi, ularning sho'rlanishi, tabiiy yaylovlar sifati yomonlashib borishi holatlari kuzatilmoqda. Shuningdek, sho'rxoklarning paydo bo'lishi, tuproqda gumus qatlamining kamayishi va bioxillma-xillikning qisqarishi natijasida sug'oriladigan yerlar-ni tabiiy unumdorligi kamayishiga olib kelmoqda.</p>
<p>Suv re-surslaridan samarali foydalanish masalalari</p>	<p>Asrlar davomida aholi va davlatlarning suvga bo'lgan ehtiyoji qondirib kelingan bo'lib, hozirda trans-chegaraviy daryolarning quyi qismida joylashgan hududlarda suv taqchilligi bilan bog'liq ekologik muammolar kelib chiqmoqda.</p>

	<p>Bu – mintaqada joylashgan 6 ta davlatning 55 mln aholisi sog‘lig‘i, manfati va xavfsizligi, demakdir. Suvlarni transchegaraviy boshqarish oqibatlari ko‘proq daryoning quyi oqimida joylashgan hududlarda seziladi. Suvlarni transchegaraviy boshqarish oqibatlari yuqorida joylashgan mamlakatlar xatti-harakatlarining kelishilganligiga bog‘liq bo‘lib, gidrotexnik inshootlarning ish rejimiga, sug‘orish inshootlarining sug‘orma yerlarga suvni etkazish rejimiga rioya etilishiga, daryo oqimi bashoratiga bog‘liq holda o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Shuning uchun transchegaraviy daryolarga har qanday gidrotexnik inshootlar qo‘rilishi bo‘yicha qarorlar qo‘shni davlatlar bilan o‘zaro kelishilgan tarzda, ularning suvga bo‘lgan ehtiyojini inobatga olgan holda amalga oshirilishi lozim bo‘ladi.</p>
<p>Iqlim o‘zgarishlarining atrof-muhit va barqaror rivojlanishga salbiy ta’sir darajasini yanada pasaytirish va oqibatlarini yumshatish tadbirlari:</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Sug‘orma yerlarda inženýerlik planirovka – ya’ni bir nishabda tekislash, sug‘orma dehqonchilikda suvni iqtisod qiluvchi ilg‘or texnologiyalarni (yomg‘irlatib, tomchilatib sug‘orish) qo‘llash orqali suv resurslaridan oqilona foydalanish. 2. Qishloq xo‘jaligida yerdan har bir hududning tuproq-iqlimiy sharoitlarini hisobga olgan holda, avvlambor, yerlardan oqilona va samarali foydalanish tizimini joriy qilish. 3. Dalalar atroflarida o‘rmon-himoya polosalarini tashkil etish va kengaytirish, adirlar yon bag‘irlarida va kanallar bo‘ylab o‘rmonzorlar barpo etish. Yerlarning shamol va suv eroziyasining oldini olish, loyqa-sel faolligini kamaytirish uchun qirg‘oqlarni mustahkamlash va o‘rmon melioratsiyasi ishlarini amalga oshirish. 4. O‘simlik va hayvonot dunyosi genofondi saqlab qolinishini ta’minlash, muhofaza etiladigan tabiiy hududlar tizimlarini shakllantirish va rivojlantirish.

	<p>5. Transchegaraviy daryolar havzalaridagi suv irmoqlarida amaldagi suv oqimlari hajmlari va rejimining saqlab qolinishi va Orol mintaqasiga kelgusida zarar yetkazilmasligini kafolatlaydigan yangi gidrotexnik obyektlar texnik-iqtisodiy asoslovlarning xalqaro ekspertizasini amalga oshirish.</p> <p>6. Orol dengizining qurigan tubida ko'llar va namlangan (vetland) zonalarini tashkil etish va Orol dengizining g'arbiy qismidagi ekotizimning biomahsuldorligini barqarorlashtirish.</p> <p>7. Jamoatchilik va o'quvchi yoshlar bilan, ularni Orol dengizi va Orol bo'yining barcha ekologik muammolarini hal qilishga mumkin qadar jalb qilgan holda keng tushuntirish va o'qitish ishlarini amalga oshirish.</p>
<p>Sug'oriladigan yerlar</p>	<p>O'zbekistonda va dunyo miqyosida aholi jon boshiga to'g'ri keladigan sug'oriladigan yer maydonlarining o'zgarishi [34]:</p> <p>1990-yilda:</p> <ul style="list-style-type: none"> – O'zbekistonda – 0,20 ga – Dunyo bo'yicha – 0,27 ga <p>2011-yilda:</p> <ul style="list-style-type: none"> – O'zbekistonda – 0,15 ga – Dunyo bo'yicha – 0,25 <p>2030-yilda (prognoz):</p> <ul style="list-style-type: none"> – O'zbekistonda – 0,12 ga – Dunyo bo'yicha – 0,16
<p>Zamonaviy sug'orish texnologiyalari</p>	<p>1. Ekinlarni tomchilatish usulini qo'llash sug'orishda suvdan foydalanishni, material sarfini bir necha marta kamaytirish imkonini berdi va suvchi mehnatini tubdan yengillashtirdi: g'o'zani tomchilatib sug'orish; karam dalasini tomchilatib sug'orish; olma bog'ini tomchilatib sug'orish.</p> <p>2. Qora plyonka to'shab sug'orish.</p>

	3. Egiluvchan ko'chma quvurlar yordamida sug'orish.
Mineral-xomashyo resurslaridan oqilona foydalanish muammolari	<ol style="list-style-type: none"> 1. O'zbekiston hududidagi foydali qazilmalar va ulardan foydalanish; 2. Foydali qazilmalarning isrof bo'lishi; 3. Foydali qazilmalardan kompleks foydalanish; 4. Mineral resurslarni qazib olish jarayonida; ularning atrof-muhitga ta'siri; 5. Ikkilamchi resurslardan foydalanish.
<p><i>Nazorat savollari</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ekologik ahvol va vaziyat to'g'risida tushuncha. 2. Biosfera, ekologik tizim va ekologik omillar. 3. Ekologik vaziyatning tarkib topishi. 4. Yangi iqtisodiy sharoitlarda tabiatdan foydalanishning iqtisodiy mexanizmlari. 5. Ekologik vaziyatning tarqalishi. 6. Ekologik xavfsizlikni ta'minlash choralari. 7. Mineral-xomashyo resurslaridan oqilona foydalanish muammolari. 	
<p><i>Seminar mashg'ulotlari uchun savollar:</i></p> <p>Ekologik ahvol va vaziyat to'g'risida tushuncha. Ekologiya to'g'risida tushuncha. Biosfera, ekologik tizim va ekologik omillar.</p> <p>Ekologik vaziyatlarning tarkib topishi. Yangi iqtisodiy sharoitlarda tabiatdan foydalanishning iqtisodiy mexanizmlari. Ekologik xavfsizlikni ta'minlash choralari. Mineral xomashyo resurslaridan oqilona foydalanish muammolari.</p>	

MUSTAQIL TA'LIM MAVZULARI

1. Iqtisodiy geografiya fanining predmeti, tadqiqot uslublari va vazifalari.
2. Global moliyaviy iqtisodiy inqiroz sharoitida ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish va rivojlantirishning omillari va tamoyillari.
3. Hozirgi zamon dunyo siyosiy xaritasida o'zgarish xususiyatlari.
4. Dunyo mamlakatlarining tasniflanishi.
5. Dunyo aholisi geografiyasi.
6. Dunyo tabiiy sharoiti va resurslaridan foydalanish
7. Dunyo xo'jaligi geografiyasining tarkibi va hududiy joylashishi.
8. Dunyo sanoati geografiyasi.
9. Dunyo qishloq xo'jalik geografiyasi.
10. AQSHning iqtisodiy-geografik tavsifi.
11. Yaponiyaning iqtisodiy-geografik tavsifi.
12. Germaniyaning iqtisodiy-geografik tavsifi.
13. Xitoy – shiddatli rivojlanayotgan mamlakat sifatida.
14. MDH mamlakatlarining iqtisodiy-geografik o'rni.
15. Rossiya Federatsiyasining resurslar salohiyati.
16. Markaziy Osiyo davlatlarining iqtisodiy-geografik o'rni.
17. Qozog'istonning tabiiy resurslari.
18. O'zbekistonning jahon xo'jaligi tizimidagi o'rni.
19. O'zbekistonning tabiiy sharoiti, ulardan oqilona foydalanish muammolari.
20. O'zbekistonning tabiiy resurslar salohiyati, ulardan oqilona foydalanish, muhofaza qilish va ularni takror ishlab chiqarish.
21. O'zbekiston aholisi va mehnat resurslari, ularning bandligi muammolari.

22. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash davrida O'zbekiston sanoati geografiyasi.

23. O'zbekiston qishloq xo'jaligi geografiyasi.

24. O'zbekiston transporti geografiyasi.

25. O'zbekiston transport infratuzilmasi geografiyasi.

26. O'zbekiston tashqi iqtisodiy aloqalari geografiyasi.

27. O'zbekistonning iqtisodiy geografik rayonlari va yirik tabiiy-iqtisodiy mintaqalari.

28. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida tabiat bilan jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar.

29. Tabiat komponentlaridan foydalanish va ularni muhofaza qilishning ekologik-iqtisodiy asoslari.

30. Mintaqada mineral xomashyo resurslaridan samarali foydalanish.

31. O'zbekistonda vujudga kelgan ekologik vaziyat va ekologik xavfsizlikni ta'minlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari va qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarorlari va O'zbekiston Respublikasi vazirlik va idoralariining huquqiy-me'yoriy hujjatlari

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.— T.: O'zbekiston, 2012-yil (16.04.2014-yildagi O'RQ-366-sonli Qonuniga ko'ra o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilgan).

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011-yil 7-fevraldagi «Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik yili davlat dasturi to'g'risida» PQ-1474-sonli Qarori.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006-yil 9-yanvardagi «Meva — sabzavotchilik va uzumchilik sohasida iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-3709 sonli Farmoni (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 30.12.2011-yil PF-4399 sonli Farmoniga ko'ra o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilgan)

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 14-iyundagi «Bozor islohotlarini chuqurlashtirish va iqtisodiyotini erkinlashtirish sohasidagi ustuvor yo'nalishlar amalga oshirilishini jadallashtirish chora tadbirlari to'g'risida»gi PF-3618-sonli Farmoni.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009-yil 26-yanvardagi «Qishloq taraqqiyoti va farovonligi yili Davlat dasturini ishlab chiqish to'g'risida»gi PQ-1046 sonli Qarori (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.04.2010-yil PF-4215 sonli Farmoniga ko'ra o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilgan).

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 4-martdagi «2015 — 2019-yillarda ishlab chiqarishni tarkibiy o'zgartirish, modernizatsiya va diversifikatsiya qilishni ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar dasturi to'g'risida»gi PF-4707 Farmoni.

7. DBQning 2013-yil 30-dekabrda 374-sonli buyrug'i: MDH Hukumatlari rahbarlari kengashining «Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga a'zo davlatlar tashqi savdo bo'xona statistikasi yagona uslubiyati to'g'risida»gi 2013-yil 20-noyabrda 2013-sonli qarori ijrosi to'g'risida.

8. DBQning 2014-yil 28-iyundagi № 192-buyrug'i. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Neftni qayta ishlash mahsulotlaridan foydalanish qoidalarini tasdiqlash to'g'risida»gi 2014-yil 23-iyundagi 164-sonli qarori ijrosi to'g'risida».

9. DBQning 2014-yil 28-iyundagi 193-sonli buyrug'i: «O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Iqtisodiyot tarmoqlarida gazdan foydalanish qoidalarini tasdiqlash to'g'risida» 2014-yil 24-iyundagi 169-sonli qarori ijrosi to'g'risida» (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 17.07.2014-yil 196-sonli Qaroriga ko'ra o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilgan).

2. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti asarlari

10. *Karimov I.A.* O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. – T.: – «O'zbekiston» – 2012-yil.

11. *Karimov I.A.* 2011-yil – kichik biznes va xususiy tadbirkorlik yili mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo'lini izchil davom ettirish – taraqqiyotimizning muhim omilidir. – T. O'zbekiston. 2011.

12. *Karimov I.A.* Barcha reja va dasturlarimiz vatanimiz taraqqiyotini yuksaltirish, xalqimiz faravonligini oshirishga xizmat qiladi. – T. – O'zbekiston, 2011.

13. *Karimov I.A.* Bosh maqsadimiz – keng ko'lamli islohotlar va modernizatsiya yo'lini qat'iyat bilan davom ettirish. – T.: «O'zbekiston», 2013.

14. *Karimov I.A.* Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. – T. 2009-y.

15. *Islom Karimovning* O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisi va Senatining 2010-yil 27-yanvardagi bo'lib o'tgan qo'shma majlisidagi «Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimiz». Xalq so'zi, 2010-yil 28-yanvar.

16. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014-yil 17-yanvarda Vazirlar Mahkamasida bo'lib o'tgan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning 2013-yil yakunlariga bag'ishlangan yig'ilishdagi ma'ruzasi.

3. Darsliklar va o'quv qo'llanmalari:

17. *Abirqulov Q.* Iqtisodiy geografiya. – T.: TDIU, 2004 y.

18. География: учебник для студ. Под редакцией Е.Б.Баранчикова. – М.: Из. Центр «Академия», 2012, – 480 с.

19. *Вавилова Е.В.* Экономическая география и регионалистика. – М.: Гардарики, 2005. – 160 с.

20. *Гладкий Ю.Н., Доброскок В.А., Семенов С.П.* Экономическая география России: Учебник. – М.: Гардарики, 2009. – 752 с.

21. *Завялова Э.Б., Радишева А.В.* Экономическая география в схемах и таблицах. Учебное пособие. М., 2008 й.

22. Ломакин В.К. Мировая экономика. – М.: Финанси, ЮНИТИ. 2007 г.

23. Международная ассоциация академий наук, объединенный совет по фундаментальным географическим проблемам. «Институт географии РАН»; отв. ред. В.М. Котляков: Инновационные и интеграционные процессы в регионах и странах СНГ. – М.: Медиа-ПРЕСС, 2011 г.

24. Народонаселение мира в 2006 г. Нью-Йорк: Фонд ООН по народонаселению, 2006.

25. Оно К. Экономическое развитие Японии. Путь, пройденный Японией в качестве развивающейся стран/ Кэнъичи Оно – Т.: Бактрия пресс, 2014.

26. Попов Р.А.: Экономика региона: теория, методология, методика. – М.: Вузовская книга, 2012 г.

27. Республика Узбекистан: Энциклопедический справочник//Авт.-сост.:Н.Тухлиев, А.Кременцова/ – Т.: Гос. Науч. Изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2001, – 448 с.

28. R. *Mamadaliyev*. Dunyo mamlakatlari. – Т.: «Muharrir» nashriyoti, 2012 y.

29. Ro *'ziyev A., Abirqulov Q.N.* O'zbekiston iqtisodiy geografiyasi T., «Sharq» nashriyoti, 2011.

30. Страны и регионы мира: экономико-политический справочник. Под ред. А.С.Булатова. –М.: Проспект, 2009. – 704 с.

31. Содействие модернизации, ускорению реформ и трансформации (СМАРТ). – Т.: Центр экономических исследований, 2013.

32. *Xo'jayev F.E., Xotamov I.S., Aytiyeva S.* Bojxona hamkorligi. O'quv qo'llanma. – Т.: TDIU, 2011, -174 bet.

33. *E.Nabiyev, A.Qayumov.* O'zbekistonning iqtisodiy salohiyati. – Т.: «Akademiya», «Universitet», 2000.

4. Internet saytlari

34. www.agro.uz

35. www.cisstat.com

36. www.kadastr.uz

37. www.stat.uz

38. www.unctad.org

39. www.wikipedia.org

40. www.worldbank.com

41. www.wto.org

42. www.ziynet.uz

43. www.grailresearch.com.

44. «U.S. layoffs increase as business confront crisis», ИТТ, Oct 26, 2008.

Yer shari to'g'risidagi umumiy ma'lumotlar

Ko'rsatkichlar	Ko'rsatkichlar/tavsifi
Yerdan	Quyoshgacha bo'lgan masofa:
Afeliyada	– 152,1 mln km
Perigeliyada	– 147,1 mln km
O'rtacha masofa (astronomik birlik)	– 149,6 mln km
Yerdan Oygacha bo'lgan masofa	– 384,4 ming km
Yerning o'z o'qi atrofida aylanish davri	– 23 soat 56 min 4, 091 sek
Yerning Quyosh atrofida aylanish davri	– 365,242 o'rtacha Quyosh sutkasi
Ekvator nuqtasining Yerning sutkalik aylanishi natijasidagi o'rtacha tezligi	– 465 m/sek
Yer orbitasining uzunaligi	– 939,1 mln km
Yer orbitasi bo'ylab o'rtacha tezligi	– 29,765 km/sek
Ekvator radiusining uzunligi	– 6378,16 km
Qutbiy radiusning uzunligi	– 6356,775 km
Yer massasi	– 5976 x 10 ²¹ kg
Yerning o'rtacha zichligi	– 5518 kg/m ³
Yer hajmi	– 1,083 x 10 ¹² km ³
Yer yuzasining maydoni	– 510,2 x 10 ⁶ km ²
Yer quruqlik yuzasining maydoni	– 149,1 x 10 ⁶ km ²
Yer suv (okean) yuzasining maydoni	– 361,1 x 10 ⁶ km ²

Manba: E. Nabiyev, A. Qayumov. O'zbekistonning iqtisodiy salohiyati.
- T.: «Akademiya», «Universitet», 2000, 68-bet.

**Yer shari to'g'risidagi umumiy ma'lumotlar
(jadval davomi)**

Ko'rsatkichlar	Tavsifi
Ekvator tushunchasi	— Yer yuzasida geografik qutblarga nisbatan bir xil uzoqlikda yotuvchi aylana chiziq ekvator deyiladi.
Paralellar	— Ekvatorga nisbatan parallel o'tkazilgan aylana chiziqlar paralellar deyiladi.
Daraja to'ri	— Paralellar va meridianlar birgalikda daraja to'rini hosil qiladi.
Yerning o'z o'qi atrofida aylanishi	— Yer shari o'z o'qi atrofida g'arbdan sharqqa, ya'ni shimoliy qutbga qarab turganda chapdan o'ngga, soat strelkasiga qarama-qarshi tomonga sekundiga o'rtacha taxminan 300 metr tezlik bilan aylanadi. Eng katta tezlik ekvator da kuzatiladi — 464 m/sek
Sutkaning hosil bo'lishi	— Sayyoramiz sharsimon shaklda va u o'z o'qi atrofida 23 soat 56 daqiqa 4 soniyada to'liq bir marta aylanib chiqadi. Buni yulduz sutkasi deyiladi.
Soat mintaqalarining hosil bo'lishi	— Yer aylanasining uzunligi 360° bir kecha-kunduz 24 soat ekanligidan $360° : 24 = 15°$ — Demak, har 15° da vaqt 1 soatdan farq qiladi. — Yerning 1 soatdagi aylanishi 15° ni tashkil qiladi, $360° : 15° = 24$, demak Yer shari 24 ta soat mintaqasiga bo'linadi.

Yerning Quyosh atrofida aylanishi	<p>— Yerning Quyosh atrofida aylanish yo'li orbita deb ataladi, uning uzunligi 939,1 mln km, u ellips shaklida. Ushbu masofani Yer shari soatiga 107 ming km yoki sekundiga 29,8 km tezlik bilan 365 kun 6 soat 9 sekundda to'liq bir marta aylanib chiqadi.</p> <p>Buni yil deb ataladi.</p>	
Iqlimlar	<p>— Arktik, subarktik, kontinental, subtropik, tropik, subekvatorial, ekvatorial</p>	
Qit'alar	<p>— Yevropa, Osiyo, Afrika, Amerika, Avstraliya va Antarktida</p>	
Materiklar	<p>— Yevroosiyo, Afrika, Shimoliy va Janubiy Amerika, Avstraliya, Antarktida</p>	

Manba: www.wikipedia.org

Dunyo aholisi sonining o'sishi

Yilnoma	Davr	Davrnig davom etishi	Davr boshida aholi soni (mln.kishi)	Aholi soni o'rtacha yillik o'sishi (%)
Eramizdan 7000-yil avval	Neolit	5000	10	-
2000-yil av.	Antik davr	2000	50	0,03
O (yangi era)	Yangi eraning boshlanishi, o'rta asrlarning dastlabki yillari	2000	230	0,1
1000	O'rta asrlar	1000	305	0,02
1500	O'rta asrlar yakuni	500	440	0,1
1650	Yangi zamonning boshlanishi	150	550	0,3
1800	Yangi zamon	150	952	0,5
1900	Yangi davrning tugashi, eng yangi davr	100	1656	0,8
1950	Eng yangi davr	50	2527	1,0
1980	Yaqin o'tgan davr	30	4430	1,9
2000	Yaqin o'tgan davr	20	6520	1,5
2014	Hozirgi vaqt		7210	1,4

Dunyo aholisining irqly tarkibi, %da
(XXI asr boshida)

Irq	Butun jahon	MDH	Xorijiy Yevropa	Xorijiy Osiyo	Afrika	Amerika	Avstraliya
Jami aholi	100	100	100	100	100	100	100
Yevropoid	42,3	86,3	99,3	29,2	27,0	52,0	75,4
Mongoloid	20,0	0,6	0,1	31,2	—	6,0	0,4
Negroid	7,0	—	0,2	0,1	54,0	7,0	—
Avstraloid	0,3	—	—	0,3	—	—	18,1
Aralash guruhlar	30,3	13,1	0,4	39,2	19,0	35,0	6,1

Manba: География: учебник для студ. Под редакцией Е.Б. Баранчикова. — М.: Изд. Центр «Академия», 2012, 82-стр.

Dunyo aholisining o'tmishdagi soni (ming kishi)

Yil	Dunyo	Afrika	Osiyo	Yevropa	Lotin Amerikasi	Shimoliy Amerika	Avstraliya va Okeaniya
Era.dan av. 4000-y.	7 000						
Era.dan av. 1000-y.	50 000						
Era.dan av. 500-y.	100 000						
Milodiy 1-y.	300 000						
1000	400 000						
1750	791 000	106 000	502 000	163 000	16 000	2 000	2 000
1800	1 000 000	107 000	657 000	203 000	24 000	7 000	2 000
1850	1 262 000	111 000	809 000	276 000	38 000	26 000	2 000
1900	1 650 000	133 000	947 000	408 000	74 000	82 000	6 000
1950	2 518 629	221 214	1 398 488	547 403	167 097	171 616	12 812
1955	2 755 823	246 746	1 541 947	575 184	190 797	186 884	14 265
1960	3 021 475	277 398	1 701 336	604 401	218 300	204 152	15 888

1965	3 334 874	313 744	1 899 424	634 026	250 452	219 570	17 657
1970	3 692 492	357 283	2 143 118	655 855	284 856	231 937	19 443
1975	4 068 109	408 160	2 397 512	675 542	321 906	243 425	21 564
1980	4 434 682	469 618	2 632 335	692 431	361 401	256 068	22 828
1985	4 830 979	541 814	2 887 552	706 009	401 469	269 456	24 678
1990	5 263 593	622 443	3 167 807	721 582	441 525	283 549	26 687
1995	5 674 380	707 462	3 430 052	727 405	481 099	299 438	28 924
2000	6 070 581	795 671	3 679 737	727 986	520 229	315 915	31 043
2005	6 343 628	887 964	3 787 508	724 722	558 281	332 156	32 998
2013	7 162 119	1 110 635	4 298 723	742 452	616 644	355 361	38 304

Manba: www.wikipedia.org

Dunyo aholisining kelajakdagi o'sishi (mln kishi)

Yil	Dunyo	Osiyo	Afrika	Yevropa	Lofin Amerikasi	Shimoliy Amerika	Avstraliya va okeaniya
2015	7,302	4,391 (60.1%)	1,153 (15.8%)	734 (10.1%)	618 (8.5%)	368 (5.0%)	38 (0.5%)
2020	7,675	4,596 (59.9%)	1,276 (16.6%)	733 (9.6%)	646 (8.4%)	383 (5.0%)	40 (0.5%)
2025	8,012	4,773 (59.6%)	1,400 (17.5%)	729 (9.1%)	670 (8.4%)	398 (5.0%)	43 (0.5%)
2030	8,309	4,917 (59.2%)	1,524 (18.3%)	723 (8.7%)	690 (8.3%)	410 (4.9%)	45 (0.5%)
2035	8,571	5,032 (58.7%)	1,647 (19.2%)	716 (8.4%)	706 (8.2%)	421 (4.9%)	46 (0.5%)
2040	8,801	5,125 (58.2%)	1,770 (20.1%)	708 (8.0%)	718 (8.2%)	431 (4.9%)	48 (0.5%)
2045	8,996	5,193 (57.7%)	1,887 (21.0%)	700 (7.8%)	726 (8.1%)	440 (4.9%)	50 (0.6%)
2050	9,150	5,231 (57.2%)	1,998 (21.8%)	691 (7.6%)	729 (8.0%)	448 (4.9%)	51 (0.6%)

Manba: www.wikipedia.org

Dunyoning aholisi eng ko'p mamlakatlari (kishi)

№	Mamlakat	Aholisi	Sana	Yer aholisidagi ulushi, %
1	XXR	1 375 062 000	2016-yil 5-fevral	19.2%
2	Hindiston	1 284 484 000	2016-yil 5-fevral	17.72%
3	AQSH	321 267 000	2016-yil 5-fevral	4.43%
4	Indoneziya	257 563 815	2015-yil 1-iyul	3.55%
5	Braziliya	203 262 369	2016-yil 5-fevral	2.84%
6	Pokiston	191 796 527	2016-yil 5-fevral	2.65%
7	Nigeriya	182 201 962	2015-yil 1-iyul	2.51%
8	Bangladesh	160 046 737	2016-yil 29-yanvar	2.21%
9	Rossiya	146 519 759	2016-yil 1-yanvar	2.02%
10	Yaponiya	126 820 000	2016-yil 1-yanvar	1.75%
11	Meksika	121 005 815	2015-yil 1-iyul	1.67%
12	Filippin	101 562 306	2015-yil 1-iyul	1.39%

13	Vyetnam	91 583 000	2015-yil 1-iyul	1.26%
14	Efiopiya	90 076 012	2015-yil 1-iyul	1.24%
15	Misr	87 266 579	2016-yil 5-fevral	1.23%
16	Germaniya	81 174 000	2015-yil 1-yanvar	1.12%
17	Eron	79 003 827	2016-yil 4-fevral	1.09%
18	Turkiya	78 741 053	2015-yil 31-dekabr	1.09%
19	Kongo Demokratik Respublikasi	77 266 814	2015-yil 1-iyul	
20	Tailand	65 104 000	2015-yil 1-iyul	0.9%

Manba: www.wikipedia.org

Dunyo aholisining zich va kam joylashgan hududlari (2006-yil)

Aholisi eng zich joylashgan mamlakatlar, kishi			Aholisi eng kam joylashgan hududlar, kishi				
№	Mamlakat	Aholisi	Zichlik, 1 kv km	№	Mamlakat	Aholisi	Zichlik, 1 kv km
1.	Makao-Xitoy	35986	17815	1.	Grenlandiya (Dat)	—	0,03
2	Singapur	5312400	7437	2	Mongoliya	3086918	2,0
3	Vatikan	836	1900	3	Namibiya	2128471	2,6
4	Malta	452515	1432	4	Avstraliya	22262501	2,8
5	Maldiv orollari	395650	1328	5	Surinam	486618	3,0
6	Bahrayn	738004	1110	6	Islandiya	321857	3,1
7	Bangladesh	156118464	1084	7	Mavritaniya	3205060	3,1
8	Barbados	285653	663	8	Liviya	5613380	3,2
9	Mavrikiy	1294104	634	9	Botsvana	2029307	3,4
10	Janubiy Koreya	48636068	494	10	Kanada	34568211	3,5

Dunyo dinlarining shakllanishi va dinga mansublik (2010-yilda)

Din	Paydo bo'lish sanasi	Ilohiy kitoblar	A'zolar
Xristian (nasroniylik)	Milodiy 30-yil	Injil (Bibliya)	2,1 mlrd
Islom	Milodiy 622-yil	Qur'oni Karim	1,5 mlrd
Dinsizlar (ateizm)*	—	—	1,1 mlrd
Hinduizm (induizm)	Miloddan 1500 yil avval	Veda	900 mln
Buddizm	Miloddan 523 yil avval	Tritaka	376 mln
Xitoyning an'analar dini.	Miloddan 270 yil avval	—	364 mln
Osiyoning yangi dinlari.	Turli	Turli	106 mln
Qabilaviy dinlar	Tarixdan avval	Og'zaki ananalar	91 mln
Sixxizm	Milodiy 1500-yil	Guru Granth Sahib	23 mln
Spiritizm	—	—	15 mln
Iudaizm (yahudiylik)	Kelishilmagan	Tora, Talmud	14 mln

Shamanizm (shamanlik)	Tarixdan avval	Og'zaki ananalar	12 mln
Konfusianlik	Miloddan 520 yil avval	Lun Yu	5 mln
Baxai dini, e'tiqodi	Milodiy 1863-yil	Katta Ilohiy kitob	7 mln
Djainizm	Mil. dan 570 yil avval	Siddhanta, Pakrit	4,2 mln
Shinto	Milodiy 500-yil	Kojika, Nohon Shoki	3 mln
Zardushtiylik	Kelishilmagan	Avesto	2,6 mln

Manba: www.wikipedia.org

Jahon xo'jaligi rivojlanishining muhim ko'rsatkichlari

Rivojlanish yillari	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2014
Neftni qazib olish (mln t)	525	1060	2270	3000	3100	3500	3973	4220
Elektr energiyasini ishlab chiqarish (mlrd kVt. s)	950	2300	5000	8250	12000	16400	21300	23127
Temir rudasini qazib olish (mln tn)	250	500	750	900	980	1100	2400	3000
Yengil avtomobillar ishlab chiqarish (mln dona)	10,0	15,5	20,4	28,4	32,0	43,0	77,8	89,7

Manba : : www.wikipedia.org

**Dunyo mamlakatlarida neft qazib olish
(2014-yilda)**

№	Mamlakatlar	Qazib olish hajmi mln. tonna	Jahondagi ulushi, %
1	Saudiya Arabistoni	543,4	12,9
2	Rossiya	534,1	12,7
3	AQSH	519,9	12,3
4	XXR	211,4	5
5	Kanada	209,8	5
6	Eron	169,2	4
7	BAA	167,3	4
8	Iroq	160,3	3,8
9	Quvayt	150,8	3,6
10	Venesuela	139,5	3,3
11	Meksika	137,1	3,2
12	Braziliya	122,1	2,9
13	Nigeriya	113,5	2,7
14	Norvegiya	85,6	2
15	Katar	83,5	2
16	Angola	83	2
17	Qozog'iston	80,8	1,9
18	Aljir	66	1,6
19	Kolumbiya	52,2	1,2
20	Oman	46,2	1,1
	Jahon	4220,6	100

Manba: www.wikipedia.org

**Dunyo mamlakatlarida gaz qazib olish
(2014-yilda)**

№	Mamlakatlar	Qazib olish hajmi, mlrd metr kub	Jahondagi ulushi, %
1	AQSH	729,529	20,46
2	Rossiya	642,917	18,03
3	Eron	212,796	5,97
4	Qatar	174,057	4,88
5	Kanada	161,274	4,52
6	XXR	128,481	3,60
7	Norvegiya	111,014	3,11
8	Saudiya Arabistoni	102,38	2,87
9	Jazoir	83,296	2,34
10	Indoneziya	76,796	2,15
11	Turkmaniston	74,16	2,08
12	Niderlandiya	70,19	1,97
13	Malayziya	65,421	1,83
14	O'zbekiston	59,287	1,66
15	BAA	54,245	1,52
16	Avstraliya	53,771	1,51
17	Meksika	50,51	1,42
18	Misr	48,791	1,37
19	Nigeriya	43,842	1,23
20	Tailand	42,147	1,18
	Jahon	3566,249	100,00

Manba: www.wikipedia.org

**Dunyo mamlakatlarida elektr energiyasini
ishlab chiqarish (2013-yilda)**

№	Mamlakatlar	Umumiy hajmi mlrd kVt soat	Aholi jon boshiga bir yilda kVt soat/kishi
1.	Xitoy	5397,6	2540
2.	AQSH	4260,4	13371
—	Yevropa Ittifoqi	3259,9	—
3.	Hindiston	1111,7	877
4.	Yaponiya	1088,1	8565
5.	Rossiya	1060,7	7251
6.	Germaniya	633,6	7843
7.	Kanada	626,8	18552
8.	Fransiya	568,3	8920
9.	Braziliya	557,4	2742
10.	Janubiy Koreya	534,7	10993
11.	Buyuk-Britaniya	356,6	5661
	Jahon	23127,0	3207

Manba: www.wikipedia.org

**Dunyo mamlakatlarida temir rudasini qazib
olish (2010-yilda)**

№	Mamlakatlar	Qazib olish hajmi, mln tonna	Jahondagi zaxira, mln tonna
1.	Xitoy	900,0	23000,0
2.	Avstraliya	370,0	35000,0
3.	Braziliya	370,0	29000,0
4.	Hindiston	260,0	7000,0
5.	Rossiya	100,0	25000,0
6.	Ukraina	72,0	76500,0
7.	JAR	55,0	1000,0
8.	AQSH	49,0	6900,0
9.	Kanada	35,0	6300,0
10.	Eron	33,0	2500,0
11.	Shvetsiya	25,0	3500,0
12.	Qozog'iston	22,0	2500,0
13.	Venesuela	16,0	4000,0
	Jahon	2400,0	170000

Manba: www.wikipedia.org

**Dunyo mamlakatlarida oltin va kumush qazib olish
(2008-yilda)**

№	Oltin		Kumush	
	Mamlakat	Hajmi, tonna	Mamlakat	Hajmi, tonna
1.	Xitoy	275	Peru	3600
2.	JAR	252	Meksika	3000
3.	AQSH	238	Xitoy	2600
4.	Avstraliya	246	Chili	2000
5.	Peru	175	Avstraliya	1800
6.	Rossiya	157	Polsha	1300
7.	Indoneziya	118	AQSH	1120
8.	Kanada	101	Kanada	800
9.	O'zbekiston	85	Qozog'iston	750
10.	Gana	84	Rossiya	537
11.	Papua-Yangi Gvineya	65	Boliviya	434
12.	Chili	42	Shvetsiya	329
	Jahon	2380	Jahon	20900

Manba: www.wikipedia.org

**Dunyoda avtomobil vositalarini ishlab chiqaruvchi
mamlakatlar, ming dona (2014-yilda)**

№	Mamlakat	2010	2012	2013	2014
—	Yevropa Ittifoqi	17102	16240	16241	16977
1	Xitoy	18265	19272	22117	23723
2	AQSH	7761	10329	11066	11661
3	Yaponiya	9626	99439	6309	775
4	Germaniya	5906	5649	5718	5908
5	Janubiy Koreya	4272	45584	5214	525
6	Hindiston	3537	41453	8983	840
7	Meksika	2345	3002	3055	3365
8	Braziliya	3648	3343	3712	3146
9	Ispaniya	2388	1979	2163	2403
10	Kanada	2071	2464	2380	2394
11	Rossiya	1403	2233	2184	1887
12	Tailand	1645	2483	2457	1880
13	Fransiya	2228	1968	1740	1817
14	Buyuk-Britaniya	1393	1577	1598	1599
28	O'zbekiston	222	236	247	246
	Jahon	77858	84141	87507	89747

Manba: www.wikipedia.org

**Dunyoda paxta tolasidan gazlama ishlab
chiqarish (XXI asr boshida)**

№	Mamlakatlar	Hududlar	Mutlaq hajm, mlrd m kv	Aholi jon boshiga, bir yilda kv.km/kishi
1.	Xitoy	Osiyo	23,8	18,8
2.	Hindiston	Osiyo	17,4	17,1
3.	AQSH	Shimoliy Amerika	3,8	13,5
4.	Braziliya	Lotin Amerikasi	1,1	6,5
5.	Rossiya	Yevropa, Osiyo	1,1	7,6
6.	Italiya	Yevropa	1,0	17,3
7.	Yaponiya	Osiyo	0,8	6,3
8.	Tayvan	Osiyo	0,8	36,1
9.	Germaniya	Yevropa	0,5	6,1
10.	Fransiya	Yevropa	0,5	8,5
	Jahon		75,0	12,4

Manba: География: учебник для студ. Под редакцией Е.Б. Баранчикова. – М.: Из. Центр «Академия», 2012, 184 стр.

Dunyoning yer fondi tuzilmasi

№	Qit'alar, materiklar	Umumiy maydon		Qishloq xo'jaligi yerlari		Yer fondlarining tarkibi		% larda
		Min km	Jon boshiga	Islov berilgani (%)	Tabiiy o'tloqlar va yaylovlar (%) da	O'rmonli yerlar (%) da	Aholi punktlari, sanoat va transporti (%)	
1.	MDH	22,4	8,1	10	17	36	1	36
2.	Yevropa	5,1	1	29	18	32	5	16
3.	Osiyo	27,7	1,1	17	20	20	2	39
4.	Afrika	30,3	6,4	11	26	23	1	39
5.	Shim Amerika	22,5	6,1	12	16	31	3	38
6.	Janubiy Amerika	17,8	7,3	7	20	52	1	20
7.	Avstraliyava Okeaniya	8,5	37	5	54	18	1	22
	Butun dunyo	134	3	11	23	30	2	34

Manba: Abirqulov Q.N. Iqtisodiy geografiya (darslik). – T.: TDIU. 2004, 12 -bet

Donli mahsulotlarni yetishtiruvchi asosiy mamlakatlar (2009-yilda)

No	Mamlakatlar	mln tonna	Aholi jon boshiga yetishtirish, bir yilda kg/kishi
1.	Xitoy	483,7	352
2.	AQSH	419,8	1317
3.	Hindiston	246,7	194
4.	Rossiya	95,1	650
5.	Indoneziya	82,0	324
6.	Braziliya	71,3	350
7.	Fransiya	70,0	1098
8.	Germaniya	49,7	615
9.	Kanada	49,0	1417
10.	Bangladesh	46,8	299
	Jahon	2489,3	345

Manba: www.wikipedia.org

Jahonda paxta tolasini yetishtirish (XXI asr boshida) 19-ilova

№	Mamlakatlar	Hajm, ming tonna
1	AQSH	3988
2	Xitoy	3850
3	Hindiston	2060
4	Pokiston	1900
5	O'zbekiston	1200
6	Turkiya	800
7	Avstraliya	708
8	Braziliya	550
9	Gretsiya	420
10	Suriya	305
	Jahon	18925

Manba: География: учебник для студ. Под редакцией Е.Б. Баранчикова. — М.: Из. Центр «Академия», 2012, 203-bet.

20-ilova

Dunyo yuk tashish va yo'lovchi aylanmasi tuzilmasida turli transportlarning uzunligi va yuk aylanmasidagi ulushi, %da (XXI asr boshida)

Transport turi	Umumiy yo'l uzunligi, ming km	Yuk-aylanmasi %da	Yo'lovchi-aylanmasi %da
Temir yo'l	1250	14	10,0
Avtomobil	28000	10	80,0
Quvurlar (neft vagaz)	1960	12	—
Dengiz yo'li	10500	61	0,01
Ichki daryo	550	3	1,0
Havo	—	—	9,0
Barcha transport turlari	—	100	100

Manba: География: учебник для студ. Под редакцией Е.Б. Баранчикова. — М.: Из. Центр «Академия», 2012, 226–217-betlar.

**MDH mamlakatlarning aholisi soni
(ming kishi hisobida)**

Mamlakatlar	1992	1998	2010	2015*
Ozarbayjon	7297	7625	8600	9600
Armaniston	3649	3794	3200	3000
Belorussiya(Belarus)	10281	10250	9700	9500
Gruziya(sobiq a'zosi)	5463	5431	4200	—
Qozog'iston	16964	15754	15600	17400
Qirg'izston	4484	4665	5200	5900
Moldova	4359	4221	3600	3600
Rossiya	148407	147100	14200	146300
Tojikiston	5570	6065	7200	8400
Turkmaniston	3809	4688	6700	6900
O'zbekiston	21207	23872	28100	30950
Ukraina	52057	50474	46200	42800
MDH	283844	284974	279900	284350

Manba: www.cisstat.org (*2015-yil boshidagi ma'lumotlar)

O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-hududiy bo'linishi

Viloyatlar	Hudud (ming km ²)	Aholi zichligi 1 km ² /kishi	Aholi soni	Tumanlar soni	Tashkil etilgan sanasi
O'zbekiston Respublikasi	448,9	69,8	31393,5	168	1924-yil 27-oktyabr (SSSR tarkibida) 1991-yil 31-avgustdan mustaqil davlat
Qoraqalpog'iston Respublikasi	166,6	10,5	1761,8	14	1932-yil 20-mart, 1992-yil 9-yanvar suveren huquq
Viloyatlar:					
Andijon	4,2	668	2806,4	14	1941-yil 6-mart
Buxoro	40,3	42,9	1729,7	11	1938 yil 15-yanvar
Jizzax	20,5	58,8	1205,0	12	1973-yil 29-dekabr
Navoiy	111,0	8,0	888,4	8	1982-yil 20-aprel
Namangan	7,4	332,2	2458,7	11	1941-yil 6-mart
Samarqand	16,8	201,2	3380,9	14	1938 yil 15-yanvar
Sirdaryo	5,0	150,1	750,6	8	1963-yil 16-fevral
Surxondaryo	20,1	112,5	2260,6	13	1941-yil 6-mart
Toshkent	15,61	172,7	2695,7	14	1938 yil 15-yanvar
Farg'ona	6,7	497,0	3329,7	15	1938 yil 15-yanvar
Xorazm	6,1	271,1	1653,8	10	1938 yil 15-yanvar
Qashqadaryo	28,6	99,0	2831,3	13	1943-yil 20-yanvar
Toshkent sh.	334,8 (km ²)	7028	2340,9	11	1930-yildan boshlab O'zbekiston poytaxti

O'zbekiston aholisining soni, o'sish sur'atlari
va joylashishi

Yillar	Aholining umumiy soni, ming kishi	Jumladan	
		Shahar (% hisobida)	Qishloq (% hisobida)
1940	6551	24,5	75,5
1970	11799	36,6	63,4
1990	20322	40,8	59,2
1995	22562	38,7	61,3
2008	27072,2	41,1	58,9
2009	27555,3	41,3	58,7
2013	30193,5	45	55
2014	30492,8	—	—

Manba: www.wikipedia.org ; www.stat.uz

O'zbekistonning doimiy aholisi soni (ming kishi)

	1991	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
O'zbekiston Respublikasi	20607,7	22461,6	24487,7	26021,3	28601,4	29123,4	29555,4	29993,5	30492,8
Qoraqalpog'iston	1270,6	1393,5	1503,0	1569,9	1632,0	1680,9	1692,8	1711,8	1736,5
Andijon	1789,0	1987,0	2186,2	2342,7	2549,1	2672,3	2714,2	2756,4	2805,5
Buxoro	1195,1	1310,7	1419,3	1507,6	1612,5	1683,8	1707,4	1729,7	1756,4
Jizzax	792,2	885,5	974,8	1043,3	1116,8	1166,7	1186,6	1205,0	1226,8
Qashqadaryo	1694,4	1914,6	2166,8	2378,5	2616,1	2722,9	2777,8	2831,3	2895,3
Navoiy	682,0	731,6	783,3	810,2	851,6	873,0	881,2	888,4	901,1
Namangan	1551,8	1735,2	1924,3	2073,2	2258,5	2379,5	2420,6	2458,7	2504,1
Samarqand	2200,9	2423,0	2670,3	2867,1	3119,0	3270,8	3326,2	3380,9	3445,6
Surxondaryo	1332,0	1531,9	1736,7	1894,9	2075,0	2175,1	2218,9	2260,6	2308,3
Sirdaryo	559,1	602,9	642,2	672,2	714,4	727,2	739,5	750,6	763,8

Toshkent	2129,8	2219,8	2350,2	2452,3	2585,9	2644,4	2671,0	2695,7	2725,9
Farg'ona	2214,6	2432,6	2664,4	2840,9	3074,6	3229,2	3280,8	3329,7	3386,5
Xorazm	1066,0	1195,9	1323,9	1432,8	1561,6	1601,1	1629,1	1653,8	1684,1
Toshkent shahri	2130,2	2097,4	2142,3	2135,7	2234,3	2296,5	2309,3	2340,9	2352,9

Manba: www.stat.uz

	1991	1995	2000	2005	2010	2012	2013	2014
O'zbekiston Respublikasi	270,3	170,8	168,9	184,0	292,3	299,0	304,9	296,1
Qoraqalpog'iston Respublikasi	17,7	8,9	11,4	9,7	17,8	16,7	16,5	15,0
Andijon	25,8	16,5	13,6	15,8	27,9	29,0	30,6	27,8
Buxoro	14,7	11,4	11,1	11,9	18,3	17,7	17,5	16,9
Jizzax	10,1	6,5	6,3	7,5	10,9	11,2	12,0	11,6
Qashqadaryo	20,9	14,7	16,1	16,0	26,7	29,6	31,2	31,5
Navoiy	9,5	6,2	6,1	7,2	9,6	9,8	9,3	9,2
Namangan	21,1	13,4	12,8	15,0	23,7	24,1	25,1	25,3
Samarqand	28,8	17,0	19,2	20,0	36,3	34,8	36,3	34,2
Surxondaryo	17,6	9,9	11,3	11,6	22,3	26,9	24,5	24,2
Sirdaryo	7,5	4,7	4,3	4,4	7,0	7,2	7,7	7,6
Toshkent	25,1	16,0	14,6	17,6	24,2	24,1	24,5	23,9
Farg'ona	31,0	19,5	17,0	21,1	33,4	32,1	33,4	32,6
Xorazm	16,3	9,6	10,6	11,2	15,3	16,7	17,5	17,0
Toshkent shahri	24,2	16,5	14,5	15,0	18,9	19,1	18,8	19,3

Ajralishlar soni (yiliga mingta)

26-ilova

	1991	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
O'zbekiston Respublikasi	33,3	21,2	19,9	16,4	17,8	18,6	17,9	24,0	28,8
jumladan:									
Qoraqalpog'iston Respublikasi	1,0	0,5	0,6	0,5	0,9	0,7	0,8	1,0	1,2
Andijon	2,4	1,2	1,1	0,7	1,4	1,9	1,5	2,2	2,8
Buxoro	1,2	0,9	1,2	1,0	0,9	0,9	1,0	1,3	1,7
Jizzax	0,7	0,4	0,7	0,5	0,5	0,5	0,4	0,7	0,8
Qashqadaryo	1,3	0,8	0,6	0,9	0,8	0,8	0,8	1,2	1,6
Navoiy	1,5	0,9	1,1	0,8	0,5	0,8	0,7	0,9	1,1
Namangan	1,8	1,1	1,2	1,2	1,7	1,6	1,5	1,8	2,2
Samarqand	2,6	1,7	1,8	1,6	1,9	1,8	1,8	2,4	2,8
Surxondaryo	1,4	0,7	0,9	0,7	0,5	0,6	0,7	1,0	1,3
Sirdaryo	0,8	0,5	0,6	0,6	0,6	0,5	0,6	0,7	0,8
Toshkent	5,0	3,3	2,6	2,2	2,2	2,4	2,2	3,0	3,4
Farg'ona	3,5	2,2	2,2	1,1	1,5	2,0	1,7	2,4	3,0
Xorazm	0,8	0,5	0,7	0,7	0,9	0,6	0,6	0,8	1,0
Toshkent shahri	9,3	6,5	4,6	3,9	3,5	3,5	3,6	4,6	5,1

Manba: www.stat.uz

Tug'ilish ko'rsatkichi (yiliga, kishi)

27-ilova

	1991	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
O'zbekiston Respublikasi	723420	677999	527580	533530	634810	622835	625106	679519	718036
shu jumladan:									
Qoraqalpog'iston Respublikasi	47732	36039	36408	32456	37942	35840	38207	39100	40883
Andijon	63589	62262	43897	47522	59953	56662	58277	64239	67905
Buxoro	40709	36227	28618	30119	34597	32948	34257	36743	38291
Jizzax	31277	30100	24049	24157	25942	25191	25400	27484	29912
Qashqadaryo	70988	70511	57681	53317	63861	64074	65225	71860	75649
Navoiy	23165	19880	15305	16230	18409	18045	18067	19300	20116
Namangan	59487	58642	40772	42309	50799	52203	50603	56859	62285
Samarqand	84143	82287	61266	63147	75213	73903	74137	82390	87833
Surxondaryo	57841	58389	44834	41847	51103	54114	52512	56539	60717
Sirdaryo	20503	17122	14315	14365	16260	15559	15754	16701	17427
Toshkent	64597	57254	43820	46335	54830	53545	52875	55128	57848
Farg'ona	77889	76346	53168	56701	70622	67746	66989	73671	76697
Xorazm	38997	35439	32114	31362	35965	35116	34731	37858	40248
Toshkent shahri	42503	37501	31333	33663	39314	37889	38072	41647	42225

	1991	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
O'zbekiston Respublikasi	130294	145439	135598	140585	138411	143253	145988	145672	149761
shu jumladan:									
Qoraqalpog'iston Respublikasi	8818	9197	8496	9199	8342	8184	8208	8134	8157
Andijon	11012	12498	11513	12213	12862	13933	14160	14188	14519
Buxoro	6580	7233	6731	6864	7383	7521	7486	7662	7708
Jizzax	4177	5034	4308	4459	4440	4554	4746	4895	5109
Qashqadaryo	9166	9904	9641	9938	10271	10895	11010	11044	11961
Navoiy	3876	4638	4225	4328	3984	4107	4153	4103	4188
Namangan	9270	10706	9879	10210	10553	11174	11551	11407	11848
Samarqand	13428	15301	14223	14469	14262	14605	15002	15227	15381
Surxondaryo	7638	8866	8158	8259	8446	9023	9309	9503	9702
Sirdaryo	3761	3682	3524	3716	3449	3465	3645	3648	3719
Toshkent	14495	16183	15307	16771	15385	15455	15990	15809	16215
Farg'ona	14359	15410	14389	14941	15870	16708	16824	16696	17280
Xorazm	6444	7290	6959	6671	7022	7084	7675	7269	7780
Toshkent shahri	17270	19497	18245	18547	16142	16545	16229	16087	16194

Manba: www.stat.uz

Ko'chib kelganlar soni (yiliga, kishi)

	1991	1995	2000	2005	2010	2012	2013	2014
O'zbekiston Respublikasi	371054	167829	145880	144778	139775	136565	169701	145354
Qoraqalpog'iston Respublikasi	31443	13229	12927	12783	14275	14041	12091	13053
Andijon	21872	8539	6113	4751	5737	4967	5818	5805
Buxoro	38226	6765	6126	3965	4244	5351	4460	7007
Jizzax	12749	3749	6231	7312	7950	8811	7748	7644
Qashqadaryo	20639	7195	11750	8323	10077	12103	12825	11192
Navoiy	—	15118	11247	12043	11442	11390	12134	13001
Namangan	17991	5789	4258	3190	4393	4428	4245	4869
Samarqand	27863	9805	9891	10814	12332	12983	9326	11291
Surxondaryo	20106	9343	11122	10684	11600	11464	12007	10976
Sirdaryo	14168	5394	7789	6349	6708	7166	7117	7085
Toshkent	56705	26561	23639	23232	15467	12367	22322	18797
Farg'ona	40196	16217	12804	12984	12747	13611	12909	13175
Xorazm	16695	5849	7182	6433	7239	7737	7192	6202
Toshkent shahri	52401	34276	14801	21915	15564	10146	39507	15257

Manba: www.stat.uz

Ko'chib ketganlar soni (yiliga, kishi)

	1991	1995	2000	2005	2010	2012	2013	2014
O'zbekiston Respublikasi	401285	256800	212472	246386	183858	184149	210653	183916
	31571	18758	16846	34106	26971	29848	23099	19130
Qoraqalpog'iston Respublikasi	25156	11993	8193	6854	6296	5783	7752	7362
Andijon	40384	11111	9642	8888	6929	7193	8885	8625
Buxoro	16006	9107	9296	18911	11174	9574	10016	9134
Jizzax	21163	10591	14098	9838	10894	10333	13604	11260
Qashqadaryo	—	16631	14497	21435	13719	17094	18859	16846
Navoiy	9758	8414	6203	4916	5099	4350	5144	5130
Namangan	36547	19644	17219	19090	15371	16900	13741	14638
Samarqand	19310	11957	14034	14041	12742	12770	13528	12055
Surxondaryo	17293	10979	10879	12267	8758	6976	8171	7499
Sirdaryo	67283	44039	32143	37131	27547	23826	34479	28029
Toshkent	40212	22588	18532	16798	14052	13062	14146	14146
Farg'ona	11810	6545	8565	9981	8315	7781	9511	7147
Xorazm	64792	54443	32325	32130	15991	18659	29718	22915
Toshkent shahri								

Manba: www.stat.uz

O'zbekistonda ijtimoiy islohotlar natijalari

Ko'rsatkichlar	1990	2000	2010	2014
Fuqarolarning savodlilik darajasi (%da)	96,4	97,4	99,3	99,9
O'rtacha umr ko'rish darajasi (yosh)	67,2	70,8	72,9	73,5
Ayollarning o'rtacha umr ko'rish darajasi (yosh)	70,1	73,2	75,2	76,0
Erkaklarning o'rtacha umr ko'rish darajasi (yosh)	65,8	68,4	70,6	71,0
5-yoshgacha bolalar o'limi (1000 tadan)	47,9	28,5	15,9	13,9
Chaqaloqlar o'limi (1000 tadan)	34,6	18,9	11,7	10,7
Onalar o'limi (100000 tadan)	65,3	33,1	30,4	19,0
Tif (terlama) bilan kasallanish (100000 kishidan)	12,4	0,8	0,2	—
Virusli gepatit (sariq) bilan kasallanish (100000 kishidan)	856	235	135	—
Qizamiq bilan kasallanish (100000 kishidan)	19,3	0,3	0	—

Manba: www.stat.uz

Mehnat resurslari va aholi bandligi

Ko'rsatkichlar	1991	2004	2005	2006	2007	2008	2010	2014
Mehnat resurslari (mln kishi)	10,2	14,1	14,5	14,8	15,2	15,7	16,5	17,7
Jami aholiga nisbatan foizda	49,0	55,1	55,4	55,8	56,3	57,4	58,0	58,0
Ish bilan band bo'lganlar soni (mln kishi)	7,5	9,9	10,2	10,5	10,7	11,0	11,6	12,2

Manba: www.stat.uz

O'zbekistonning yer fondi toifalari

№	Yer fondining toifalari	Jami maydon		shundan sug'oriladigani	
		Ming (ga)	Jami yerga nisbatan (%)	Ming (ga)	Jami yerga nisbatan (%)
1	Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar	21453,2	48,31	4217,7	9,5
2	Aholi punktlarining yerlari	220,4	0,50	48,3	0,1
3	Sanoat, transport, aloqa, mudofaa va boshqa maqsadlarga mo'ljallangan yerlar	1995,8	4,49	12,0	0,03
4	Tabiatni muhofaza qilish, sog'lomlashtirish, rekreatsiya maqsadlariga mo'ljallangan yerlar	75,9	0,17	0,6	0,001
5	Tarixiy-madaniy ahamiyatga molik yerlar	1,1	0,002	0	0
6	O'rmon fondi yerlari	9462,3	21,31	30,7	0,07
7	Suv fondi yerlari	821,1	1,85	4,6	0,01
8	Zaxira yerlar	10380,5	23,37	1,8	0,004
	Jami yerlar:	44410,3	100	4315,7	9,72

Manba: www.kadastr.uz

Asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar (%da)

Ko'rsatkichlar	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
YIM	9,0	8,1	8,5	8,3	8,2	8,1	8,1
Sanoat mahsulotlari	12,7	9,0	8,3	6,3	7,7	8,4	8,3
Qishloq mahsulotlari	4,5	5,7	6,8	6,6	7,0	6,0	6,9
Asosiy kapital (sarmoya qilish)	28,3	24,8	8,7	7,9	11,6	11,0	9,6
Jami xizmatlar	21,3	12,9	14,6	13,2	14,2	16,0	13,1
Chakana savdo aylanmasi	7,2	16,6	14,7	16,4	13,9	16,0	14,3

Manba: www.stat.uz

O'zbekiston yalpi ichki mahsulotining tarmoqlar
bo'yicha taqsimoti, (%da)

Ko'rsatkichlar	1990	2000	2010	2013	2014
Jami	100	100	100	100	100
Sanoat	17,6	14,2	24,0	25,5	24,2
Qishloq xo'jaligi	33,4	30,1	17,5	16,0	17,6
Qurilish	5,8	6,0	6,4	7,2	6,0
Transport va aloqa	5,2	7,7	12,4	13,7	12,0
Savdo	4,5	10,8	9,0	7,8	8,5
Boshqa tarmoqlar	22,2	18,7	23,7	22,4	23,8

Manba: www.stat.uz

O'zbekiston Respublikasi hududlarida YHMning tarkibiy tuzilishi
(2012-yilda)

	Yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi, %					
	sanoat	qishloq xo'jaligi	qurilish	xizmat ko'rsatish	boshqalar	
Qoraqalpog'iston Respublikasi	8,3	21,0	8,4	56,6	5,8	
Andijon	26,7	26,4	4,5	38,4	3,9	
Buxoro	12,0	28,9	10,2	33,5	15,5	
Jizzax	6,5	39,7	8,0	39,8	5,9	
Qashqadaryo	35,4	19,9	7,3	28,7	8,6	
Navoiy	47,0	14,0	6,9	29,5	2,5	
Namangan	7,1	34,1	7,3	44,3	7,2	
Samarqand	10,7	39,3	5,7	39,6	4,7	
Surxondaryo	6,9	42,4	7,0	39,0	4,7	
Sirdaryo	9,6	41,2	5,8	36,9	6,6	
Toshkent	27,5	25,8	4,4	35,7	6,5	
Farg'ona	22,6	19,3	4,9	35,9	17,3	
Xorazm	7,0	34,9	7,8	45,2	5,0	
Toshkent sh.	14,8	0,0	7,6	69,7	8,0	

Manba: www.stat.uz

Sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishning
YHM dagi ulushi

Hududlar	2000	2005	2009	2012
Qoraqalpog'iston Respublikasi	9.5	7.9	8.3	9.6
Andijon	13.2	25.6	26.7	17.5
Buxoro	14.2	7.9	12.0	17.8
Jizzax	5.4	25.6	6.5	6.7
Qashqadaryo	17.8	29.6	35.4	35.4
Navoiy	35.8	48.5	46.5	51.0
Namangan	10.2	10.1	7.1	7.2
Samarqand	9.2	8.6	10.7	9.5
Surxondaryo	6.0	7.0	6.9	8.0
Sirdaryo	15.0	7.0	9.6	6.6
Toshkent	21.9	27.3	27.5	27.8
Farg'ona	16.7	18.7	22.6	21.5
Xorazm	8.5	9.0	7.0	5.5
Toshkent shahri	19.0	14.8	13.6	14.7
O'zbekiston Respublikasi (YIM)	14.2	21.2	23.6	23.9

Mamba: www.stat.uz

YIMda qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ulushi, (%)

Ko'rsatkichlar	1990	2000	2012
Yalpi mahsulot, jami	33,4	30,1	16,0
Paxta tolasi	15,9	3,6	1,9
Don	1,4	3,4	2,0
Kartoshka	0,3	0,8	1,4
Sabzavot	1,3	2,4	2,3
Poliz	0,5	0,3	0,8
Meva	0,7	0,9	2,1
Uzum	0,8	0,8	0,9

Manba: www.stat.uz

**O'zbekiston Respublikada qishloq xo'jaligi infratuzilmasi
obyektlari soni**

Infratuzilma obyektlari	2006	2008	2010	2012
Mini bank	895	1094	1179	
Muqobil MTP	1562	1777	1720	1681
Mineral o'g'itlar sotish shoxobchasi	1051	928	917	917
Suv iste'moichilari uyushmalari	1271	1676	1711	1487
YMM sotish shoxobchasi	1110	1373	1377	1366
Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotish shoxobchasi	581	424	424	420
Zooveterinariya punktlari	381	2278	2540	2596
Axborot-konsalting xizmati ko'rsatish shoxobchalari	317	300	301	318
Transport xizmati ko'rsatish shoxobchasi	77	82	82	85
Tara, idish materiallari tayyorlash shoxobchalari	73	78	78	78

Menda: www.stat.uz. hamda O'zR Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Respublikada chorva mollari va parrandalar soni hamda chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishning o'zgarishi

Ko'rsatkichlar	2005-yil	2012-yil	2012-yilda 2005-yilga nisbatan, (%)
Bosh soni (ming bosh)			
Qoramollar	6571,4	9642,5	146,7
Shu jumladan, sigirlar	2821,3	3878,2	137,5
Qo'y va echkilar	11351,9	16187,1	142,6
Parranda	20540,4	42731,2	208,0
Mahsulot ishlab chiqarish (ming tonna)			
Go'sht (tirik vaznda)	1061,2	15642,0	14,7 marta ko'p
Sut	4554,9	6766,2	148,5
Tuxum (mln dona)	1966,7	3441,7	3,3 marta ko'p

Manba: www.stat.uz

Umumfoydalanilgan transport tarkibi bo'yicha
yuk tashish va yuk aylanmasi

Ko'rsatkichlar	2000	2005	2010	2011	2012	2013
Jo'natilgan yuk, mln tonna	804,6	755,9	1176,8	1275,5	1329,3	1387,1
shu jumladan, transport orqali:						
temiryo'l	42,4	45,8	56,9	59,2	61,5	63,7
avtomobil	701,2	638,6	1066,1	1156,4	1203,2	1258,3
quvur yo'llari	61,0	71,5	53,7	59,9	64,5	65,0
havo transporti, ming tonna	15,2	6,2	29,5	30,7	24,0	22,0
Yuk aylanmasi, mlrd t km	54,6	68,9	75,8	78,8	83,4	83,7
shu jumladan, transport orqali:						
temiryo'l	15,0	18,1	22,3	22,5	22,7	22,9
avtomobil	8,9	13,8	24,5	26,1	27,5	29,2
quvur yo'llari	30,6	36,9	28,9	30,1	33,0	31,5
havo transporti, ming tonna	120,1	97,8	168,0	162,5	121,9	116,3

Manba: www.stat.uz

**Transport turlari bo'yicha yo'lovchi tashish va
yo'lovchi aylannasi**

Ko'rsatkichlar	2000	2005	2009	2013
Yo'lovchi tashish, mln kishi, shu jumladan:	2474,6	3996	5697,3	7321,3
Temiryo'l transporti	14,6	15,1	14,0	17
Avtomobil transporti	2167,2	3830,0	5675,7	7202
Havo transporti	1,5	0,9	1,5	0,6
Shahar elektr transporti	295,2	150,0	106,1	102
Yo'lovchi tashish aylannasi, mlrd kishi, shu jumladan:	17,7	46,6	71,0	100,1
Temiryo'l transporti	2,2	2,1	2,6	4,8
Avtomobil transporti	10,0	39,0	62,8	88,5
Havo transporti	3,9	4,6	4,9	6,2
Shahar elektr transporti	1,6	0,8	0,6	0,6

Manba: www.stat.uz

O'zbekistonning 2005–2012-yillardagi tashqi savdo
ko'rsatkichlari dinamikasi (mln doll.)

Yillar	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Savdo aylanmasi	9500	11172	14228	21197	21209	22142	24620	27150
Ekспорт	5409	6390	8992	11493	11771	12458	14745	16650
Import	4091	4782	5236	9704	9438	9684	9875	10500
Saldo	1318	1608	3756	1789	2333	2774	4870	6150

Manba: www.stat.uz

O'zbekiston eksportining tovar tarkibi

Ko'rsatkichlar	2000	2005	2010	2012
Eksport jami (mln AQSH doll.)	3267,6	4853,0	13044,5	16735,3
Eksport jami, foizda	100,0	100,0	100,0	100,0
Paxta tolasi	27,5	19,1	11,3	8,2
Kimyo mahsulotlari, plastmassa va plastmassa mahsulotlari	2,9	5,3	5,1	5,9
Qora va rangli metallar	6,6	9,2	6,8	7,1
Mashina va uskunalar	3,4	8,4	5,5	7,3
Oziq-ovqat mahsulotlari	5,4	3,8	9,7	15,4
Energiya resurslari	10,3	11,1	24,8	19,6
Xizmatlar	13,7	12,2	9,1	13,5
Boshqalar	30,2	30,5	27,7	23,0

Manba: www.stat.uz

O'zbekiston importining tovar tarkibi

Ko'rsatkichlar	2000	2005	2010	2012
Import jami (mln AQSH doll.)	2944,5	4091,3	8799,7	15684,5
Import jami, foizda	100,0	100,0	100,0	100,0
Kimyo mahsulotlari, plastmassa va plastmassa mahsulotlari	13,6	13,6	14,3	13,1
Qora va rangli metallar	8,6	10,3	8,4	8,0
Mashina va uskunalar	35,4	43,3	44,1	40,4
Oziq-ovqat mahsulotlari	12,3	7,0	10,9	11,9
Energiya resurslari	3,8	2,5	6,0	8,3
Xizmatlar	8,5	10,4	4,7	5,6
Boshqalar	17,8	12,9	11,6	12,7

DUNYO MAMLAKATLARI TAVSIFI

G'arbiy Yevropa

№	Rasmiy nomlanishi	Poytaxti	Hududi, km²	Aholisi ming kishi	Boshqaruv shakli	Davlat tili asosiy til	Asosiy dinlar	Ekspортиning asosi	Pul birligi (kodi)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Avstriya (Avstriya Respublikasi)	Vena	83 860	8579	konstitutsiya- viy federativ respublika	nemis	katoliklik, protestantlik	masinasozlik mahsulotlari, transport qurilmalar, o'rmon mahsulotlari, qog'oz va sellyuloza, metallar, po'lat, to'qimachilik	978 EUR Yevro
2.	Andorra	Andorra- la-Vexa	450	76	parlamentar knyazlik	katalon, ispan	katoliklik	kiyim-kechnak, mineral suv, tamaki	978 EUR Yevro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3.	Belgiya (Belgiya Qirolligi)	Bryussel	30 530	11250	federativ konstitutsiya- viy monarxiya	niderland (flamand), fransuz, nemis	katoliklik	temir, po'lat, mashinasozlik mahsulotlari, kimyo, oziq-ovqat mahsulotlari, plastmassalar	978 EUR Yevro
4.	Vatikan	Vatikan	0,40,84	2	mutlaq teokratik monarxiya	lotin, italyan	katoliklik	yo'q	978 EUR Yevro
5.	Buyuk Britaniya (Buyuk Britaniya va Shimoliy Irlandiya birlashgan qirolligi)	London	242,5	64767	konstitutsiya- viy monarxiya	ingliz, valiy, gael	anglikanlik, katoliklik, presviterian- lik	elektron tarmoq mahsulotlari, kimyo va oziq- ovqat sanoat tarmoqlari	826 GBP Buyuk Britaniya funt styerlingi
6.	Germaniya (Germaniya Federativ Respub- likasi)	Berlin	356 730	81174	konstitutsiya- viy federativ respublika	nemis	protestant- lik, katoliklik	mashinasozlik mahsulotlari, tran- sport qurilmalari, to'qimachilik sa- nati mahsulotlari, temir, po'lat, vino, qo'ng'ir ko'mir	978 EUR Yevro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
7.	Gibraltar	Gibraltar	6	32,7	konstitutsiya-viy monarxiya (Buyuk Britaniya hududlari)	ingliz, ispan	katoliklik, anglikanlik, islom, iudaizm	neft	292 GIP Gibraltar funti
8.	Gretsiya	Afina	131 690	10846,9	konstitutsiya-viy respublika	grek, ingliz, fransuz	pravoslavlik	kiyim-kechak, zaytun moyi, neft mahsulotlari, mevalar, tamaki	978 EUR Yevro
9.	Daniya (Daniya Qirolligi)	Kopenhagen	43 080	5668,7	konstitutsiya-viy monarxiya	dat	lyuteranlik	go'sht, baliq, sut mahsulotlari, elektr qurilmalar, transport qurilmalari	208 DKK Daniya kronasi
10.	Irlandiya (Irlandiya Respublikasi)	Dublin	70 280	4609,6	parlament respublikasi	irland, ingliz	katoliklar, protestantlar	xonaki mol, sut mahsulotlari, viski, qurilmalar, ximikatlar, sanoat tovarlari	978 EUR Yevro
11.	Islandiya	Reykjavik	103 000	329,1	konstitutsiya-viy respublika	island	lyuteranlik	balıq va baliq mahsulotlari, molluska, raksimom, yom, alyumir, temir, polat, diatomit	352 ISK Islandiya kronasi

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
12.	Ispaniya (Ispaniya Qirolligi)	Madrid	504 750	46439,8	konstitutsiya- viy monarxiya	ispan, katalon	katoliklik	avtomobillar, vino, mashinasozlik mahsulotlari, mevalar, sabzavot, ximikatlari, to'qimachilik, po'lat	978 EUR Yevro
13.	Italiya	Rim	301 300	60795,6	konstitutsiya- viy respublika	italyan, nemis, fransuz	katoliklik	vino, mashinasozlik mahsulotlari, transport quril- malari, poyafzal, kiyim-kechak, zaytun moyi, to'qimachilik	978 EUR Yevro
14.	Lixtenshte- yn	Vaduz	160	37,3	konstitutsiya- viy monarxiya	nemis	katoliklik, protestant- lik	mashinasozlik mahsulotlari, ximikatlari, to'qimachilik, yoqilg'i mahsulotlar, stomatologiya preparatlari	756 CHF Shvet- sariya franki

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
15.	L-yuksemburg	L-yuksemburg	2 590	562,9	konstitutsiya-viy monarxiya	fransuz, nemis	katoliklik	temir, po'lat, to'qimachilik, mashinasozlik, ximikatlari, plastmassalar	978 EUR Yevro
16.	Malta	Valetta	310	429,3	konstitutsiya-viy respublika	malta, ingliz	katoliklik	mashinasozlik mahsulotlari, transport quilmalari, kiyim-kechak, to'qimachilik, kemasozlik, ichimliklar, tamaki liras	470 MTL Malta
17.	Monako	Monako	1,9 3	7,7	konstitutsiya-viy monarxiya	fransuz, ingliz, italyan	katoliklik	farmatsevtika preparatlari, amiq priborlar	978 EUR Yevro
18.	Niderlandiya (Niderlandiya Qirolligi)	Amsterdam	41 530	16985,6	konstitutsiya-viy monarxiya	niderland, dat	katoliklik, kalvi nizm, islom	sut mahsulotlari, gullar, gul piyozlari, sabzavot, ximikatlari, elektr quilmalari	978 EUR Yevro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
19.	Norvegiya (Norvegiya Qirolligi)	Oslo	386 960	5241,1	konstitutsiya- viy monarxiya	norveg	lyuteran- lik, katoliklik	neft va neft mah- sulotlari, tabiiy gaz, kemasozlik, baliq, qog'oz, taxta, mashinasozlik mahsulotlari	578 NOK Norvegiya kronasi
20.	Portugaliya (Portugaliya Respub- likasi)	Lissabon	91 830	10374,8	konstitutsiya- viy respublika	portugal	katoliklik	kiyim-kechak, to'qi- machilik, vino mah- sulotlari, mashina- sozlik mahsulotlari, transport qurilma- lari, poyafzal, o't- mon mahsulotlari, baliq konservalari	978 EUR Yevro
21.	San- Marino	San-Ma- rino	61	31,7	konstitutsiya- viy respublika	italyan katoliklik	vino	mahsulotlari mashinasozlik, ximikatlari	978 EUR Yevro
22.	Finlyandiya (Finlyandiya Respublika- si)	Xelsinki	338 150	5471,7	konstitutsiya- viy respublika	fin, shved	iyego- viylik, lyuteranlik	o'rmon mahsu- lotlari, avtomobil, qog'oz sanoatini, mahsulotlari mashinasozlik, kemalar, kiyim- kechak, mebel	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
23.	Fransiya	Parij	543 970	64204,2	konstitutsiya- viy respublika	fransuz	katoliklik, protestan- tizim, islom	vino, qishloq xo'jalik mahsulotlari, mashinasozlik, transport qurilmalari, ximikatlari	978 EUR Yevro
24.	Shvetsariya	Bern	41 130	8236,6	konstitutsiya- yaviy fede- rativ respublika	nemis, fransuz, italyan	katoliklik, protestan- lik	mahsulotlari mashinasozlik, ximikatlari, soatlar, aniq asbob-an- jomlari, to'qima- chilik, oziq-ovqat mahsulotlari, shu jumladan, shokoladlar	756 CHF Shvetsa- riya franki
25.	Shvetsiya (Shvetsiya Qirolligi)	Stok- golin	449 960	9838,4	konstitutsiya- viy monarxiya	shved, fin lyuteran- lik,	katoliklik	avtomobillar, mashinasozlik, po'lat, temir buyumlari, qog'oz sanoati mahsulotlari	752 SEK Shvetsiya kronasi

Markaziy-sharqiy Yevropa

N ^o	Rasmiy nomlanishi	Poytaxti	Hududi, km ²	Aholisi ming kishi	Boshqaruv shakli	Davlat tili, asosiy til	Asosiy dinlar	Ekspортиning asosi	Pul birligi (kodi)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
26.	Albaniya	Tirana	28 750	2893,0	ko'ppartiya-viy respublika	alban, grek	islom, pravoslavlik, katoliklik	temir ruda, tabiiy gaz, neft, xrom, bitum, nikel, mis, sabzavot vameva	008 ALL Albaniya leki
27.	Bolgariya	Sofiya	110 990	7202,2	ko'ppartiya-viy respublika	bolgar, turk	pravoslavlik, islom	mashinasozlik, oziq-ovqat mahsulotlari, vino, tamaki, yoqilg'i xomashyosi, poyafzal, po'lat, to'qimachilik	100 BGL Bolgariya levi
28.	Bosniya va Gertsegovina	Sarayevo	51 130	3791,6	respublika	serb-xorvat	islom, pravoslavlik, katoliklik	kiyim-kechak, ximikatlar, mebel, mashinasozlik mahsulotlari	977 VAM Bosniya va Gertsegovina markasi

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
29.	Vengriya	Buda- pesht	93 030	9849,0	ko'p- partiyaviy respublika	venger	katoliklik, kalvinizm, lyuteranlik	xomashyo, qishloq xo'jaligi mahsulotlari, mashinasozlik mahsulotlari, transport qurilmalari	348 HUF Vengriya forinti
30.	Latviya (Latviya Respublika- si)	Riga	64 500	1971,3	respublika	latish, rus, litovcha lyuteran- lik,	pravoslav, katoliklik	mashinasozlik mahsulotlari, yengil va oziq- ovqat sanoati	428 LVL Latviya lati
31.	Litva	Vilnyus	65 200	2888,5	respublika	litovcha, polyak, rus	katoliklik, lyuteranlik	oziq-ovqat mahsulotlari, kimyo sanoati mahsulotlari, sanoat buyumlari	440 LTL Litvaliti
32.	Makedo- niya	Skope	25 710	2069,2	respublika	makedon, alban	pravoslav- lik, islom, katoliklik	ximikatlari, kiyim- kechak, poyalzai, mashinasozlik mahsulotlari, oziq- ovqat mahsulotlari, to'qimachilik	807 MKD Makedo- niya dinori

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
33.	Polsha	Varshava	312 680	38 484	ko'ppartiyaviy respublika	magyar	xristian	mis, toshko'mir, mashinasozlik mahsulotlari, avtomobil, poyafzal	985 PLN Polsha zlotysi
34.	Ruminiya	Buxarest	237 500	19861,4	ko'ppartiyaviy parlament respublikasi	rumin, venger, nemis	pravoslav, katoliklik, protestantlik	neft mahsulotlari, sement, kimyoviy korxonalariga qurilmalar	642 ROL Ruminiya levi
35.	Slovakiya (Slovakiya Respublikasi)	Bratislava	49 040	5421,3	ko'ppartiyaviy respublika	slovak, venger	katoliklik, protestantlik, pravoslavlik	temir rudasi, ximikatlar, neft mahsulotlari, po'lat, qurol-yaroq	703 SKK Slovakiya kronasi
36.	Sloveniya	Lyubliana	20 250	2082,7	respublika	sloven, serb-xorvat	katoliklik	mashinasozlik mahsulotlari, transport qurilmalar, xom - ashiyo, oziq-ovqat mahsulotlari	705 SIT Sloveniya to'lari

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
37.	Xorvatiya	Zagreb	56 540	4225,3	respublika	serb-xorvat	katoliklik, pravoslavlik	ximikatar, kiyim-kechak, mahsulotlari oziq-ovqat, mashinasozlik mahsulotlari	191 HRK Xorvatiya kunasi
38.	Chexiya (Chexiya Respublikasi)	Praga	78 860	10546,1	ko'ppartiyaviy parlament respublikasi	chex, slovak	katoliklik, protestantlik, pravoslav	mashinasozlik mahsulotlari, transport qurilmalari, ximikatar, temir, po'lat, shiysha	203 CZK Chexiya kronasi
39.	Estoniya	Tallin	45 100	1311,7	respublika	eston, latish, litov, rus	lyuteranlik	oziq-ovqat mahsulotlari, kimyoviy sanoat mahsulotlari, sanoat buyumlari	233 EEK Estoniya kronasi
40.	Serbiya	Belgrad	102 170	7114,4	respublika	serb-xorvat, alban	pravoslavlik, islom, katoliklik	to'qimachilik, ximikatar, kiyim-kechak, mahsulotlari (nashina sozlik, po'lat, oziq-ovqat mahsulotlari, yengil sanoat tovarlar)	941 RSD Serbiya dinori

MDH davlatlari

№	Rasmiy nomlanishi	Poytaxti	Hududi, km ²	Aholisi, ming kishi	Boshqaruv shakli	Davlat til, asosiy asosiy til	Asosiy dinlar	Eksportining asosi	Pul birligi (kodi)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
41.	Ozarbay'on	Boku	86 600	9654,9	federativ respublika	ozarbayjon, arman, rus	islom, pravoslavlik	ximikatslar, oziq-ovqat mahsulotlari, mashinasozlik mahsulotlari, neft, tabiiy gaz, to'qimachilik mahsulotlari	031 AZM Ozarbayjon manati
42.	Armaniston	Yerevan	29 800	3010,6	respublika	arman, ozarbayjon, rus	pravoslavlik	ximikatslar, oziq-ovqat, mashinasozlik mahsulotlari, transport qurilmalari	051 AMD Armaniston dram

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
43.	Belorussiya	Minsk	207 600	9498,7	respublika	belorus, rus, polyak, ukrain	pravoslavlik	masahunasozlik mahsulotlari, transport qurilmalari, neft mahsulotlari, tabiiy gaz, ximi- katlar, metall, oziq-ovqat	974 BYR Belorus rubli
44.	Gruziya	Tbilisi	69 700	3729,5	respublika	gruzin, arman, rus	pravoslavlik, islom	oziq-ovqat mahsulotlari, ximikalar, masahunasozlik mahsulotlari	981 OEL Gruziya lari
45.	Qozog'iston	Ostona	2 717 300	17670,9	respublika	qozoq, rus	islom, pravoslavlik, lyuteranlik	Neft xom ashyosi, metallar, ximikalar, don, jun mahsulotlari	398 KZT Qozog 'iston tengesi
46.	Qirg'iziston	Bishkek	198 500	6008,6	respublika	qirg'iz, rus	islom, pravoslavlik	mahsulotlari oziq-ovqat, masahunasozlik mahsulotlari, jun, ximikalar, metallar	417 KGS Qirg'i- ziston somi

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
47.	Moldova	Kishinev	33 700	3555,2	respublika	moldavan, rus	pravoslav- lik	ximikatlari, ozliq-ovqat mahsulotlari, vino, mahsulotlari, mashinasozlik, to'qimachilik, tamaki	498 MDL Moldavi- yalevi
48.	Rossiya (Rossiya Federalsiya- si)	Moskva	17 075 400	146519,8	federativ respublika	rus, tatar, ukrain	pravos- lavlik, islom	tabiiy gaz, neft, ximikatlari, mashinasozlik mahsulotlari, o'rmon mahsulotlari, tosh ko'mir, ozliq-ovqat mahsulotlari	810 RUR (643 RUB) Rossiya rubli
49.	Tojikiston	Dushan- be	143 100	8486,3	respublika	tojik, o'zbek, rus	islom	paxta, ozliq-ovqat mahsulotlari, metallar, to'qimachilik, mevalar, sabzavotlar	972 TJS Tojikis- ton smonisi

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
50.	Turkmaniston	Ashxobod	488 100	5373,5	respublika	turkman, rus, o'zbek	islom, pravoslavlilik	iste'mol tovarlari, oziq-ovqat mahsulotlari, mashinasozlik mahsulotlari, metallar, neft, tabiiy gaz, paxta, to'qimachilik, ximikatlilar	795 TMM Turkmaniston manati
51.	O'zbekiston	Toshkent	448970	31025,5	respublika	o'zbek, rus	islom, pravoslavlilik	paxta, ximikatlilar, oziq-ovqat mahsulotlari, metallar, foydali qazilmalar, mashinasozlik mahsulotlari, to'qimachilik, oltin	860 UZS O'zbekiston so'mi
52.	Ukraina	Kiyev	603 700	42604,9	respublika	ukrain, rus	pravoslavlilik, katoliklik	metallar, mashinasozlik mahsulotlari, oziq-ovqat mahsulotlari, ximikatlilar, to'qimachilik	980 UAH Ukraina grivnasi

Sharqiy Osiyo

№	Rasmiy nomlanishi	Foytaxti	Hududi, km ²	Aholisi ming kishi	Boshqaruv shakli	Davlat tili, asosiy tili	Asosiy dinlar	Eksportning asosi	Pul birligi (ko'rs)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
53.	Xitoy (Xitoy Xalq Respublikasi)	Pekin	9 572 900	1375062	birpartiyali xalq respublikasi	xitoy (mandarin) so'zlashuvi)	konfusianlik, buddizm, xristianlik, islom	neft, xom-ashyosi, to'qimachilik, donli mahsulotlar, toshko'mir, konservalar, choy, baliq mahsulotlari, ipak xomashyosi	156 CNY Xitoy yuan renmin-bisi
54.	Mongoliya	Ulan-Bator	1 566 500	2966,3	ko'ppartiyaviy respublika	mong'ul	shamanlik, buddizm, islom	minerallar, go'shti, teri, jun, xonaki mol, iste'mol tovarlar	496 MNT Mongoliya tugriki

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
55.	Shimoliy Koreya (Koreya Xalq Demokratik Respublikasi)	Pxenyon	122 760	25155,3	bi-partiyaviy respublika	koreys	buddizm, konfusianlik, xristianlik	tosh ko'mir, temir, mis, to'qimachilik	408 KPW Shimoliy-koreya vona
56.	Janubiy Koreya (Koreya Respublikasi)	Seul	99 270	51431,1	ko'ppartiyaviy respublika	koreys	buddizm, xristianlik	masinava transport qurilmalari, to'qimachilik, elektr qurilmalari, sanoat tovarlar, po'lat	410 KRW Janubiy Koreya vonsi
57.	Yaponiya	Tokio	377 815	126820,0	konstitutsiyaviy monarxiya	yapon	sintoizm, buddizm	masinava qurilmalari, avtomobillar, elektron qurilmalar, po'lat, ximikatlar, to'qimachilik	392 JPY Yaponiya yensi

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
58.	Gonkong (XXR)	-	1104	7264,1	Maxsus ma'muriy hudud	xitoy, ingliz	(konfusian- lik, buddizm, xristianlik	sanoat mahsu- lotlari, mashina qurilmalari, moliyaviy xizmat ko'rsatish markazlari	344 HKD Gonkon dollari
59.	Makao (XXR)	-	27,2	541,2	Maxsus ma'muriy hudud	xitoy, portugal	buddizm, xristianlik	turizm, xizmat ko'rsatish sektori	446 MOP, Patako

Janubiy-sharqiy Osiyo

N ^o	Rasmiy nomlanishi	Poytaxti	Hududi, km ²	Aholisi ming kishi	Boshqaruv shakli	Davlat tili, asosiy asosiy til	Asosiy dinlar	Ekspортиning asosi	Pul birligi (kodi)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
60.	Bruneý	Bandar-Seri-Begavan	5 770	423,2	mutlaq monarxiya	malay, ingliz, xitoy	islom, buddizm, xristianlik	neft xom-ashyosi, siqilgan tabiiy gaz, neft mahsulotlari	096 BND Bruneý dollari
61.	Sharqiy Timor	Dili	14 925	1212,1	respublika	portugal	katoliklik	baliq, mollyuskalar, krevetkalar	360 IDR Indoneziya rupiyasi
62.	Vyetnam	Xanoy	329 560	91583,0	bir partiyaviy sotsialistik respublika	vyetnam	daosizm, buddizm, xristianlik	tosh-ko'mir, sholi, kauchuk	704 VND Vyetnam dongi
63.	Indoneziya	Djakarta	1 919 440	257563,8	ko'ppartiyaviy respublika	indoneziya	islom, xristianlik, induizm, buddizm	neft, siqilgan tabiiy gaz, o'rmon mahsulotlari, kauchuk, kofe	360 IDR Indoneziya rupiyasi

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
64.	Kambodja	Pnompen	181 040	15577,9	konstitutsiya-viy monarxiya	kmr	buddizm, islom	kauchuk, sholi, balhari, o'rmon	116 KHR Kambodja riyei
65.	Laos	Ventyan	236 800	6693,3	respublika	laos	buddizm, mahalliy din	o'rmon mahsulotlari, elektr energiyasi, kofe, qalay	418 LAK Laos kipi
66.	Malayziya	Kuala-Lumpur	329 580	30359,4	federativ konstitutsiya-viy monarxiya	malay	islom, buddizm	kauchuk, palma moyi, o'rmon mahsulotlari, neft, qalay, elektron qurilmalar	458 MYR Malayziya ringiti
67.	Myanma	Naypido	676 580	53897,1	harbiy rejim	birma	buddizm, xristianlik, islom	tkli daraxtlar, sholi, dukkaklik, o'simliklar, kauchuk	104 MMK Myanma kyati
68.	Singapur	Singapur	640	5469,7	ko'ppartiyaviy respublika	ingliz, xitoy, lay, tamil	buddizm, dhozizm, islom	masinasozlik mahsulotlari, avtomobillar, elektr qurilmalar, neft mahsulotlari, ximikatlari, kauchuk, oziq-ovqat mahsulotlari	702 SGD Singapur dollari

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
69.	Tailand	Bangkok	513 120	65104,0	monarxiya, harbiy	hukumat	Tailand	buddizm, islom shohi, tapioka, samomat tovarlari	764 THB Tailand bati
70.	Filippin	Manila	300 000	101562,3	ko'ppartiyaviy respublika	pilipino, ingliz	xristianlik, islom	kiyim-kechak, elektron qurilmalar, kokos moyi, o'rmon mahsulotlari	608 PHP Filippin pesosi

Janubiy Osiyo

№	Rasmiy nomlanishi	Poytaxti	Hududi, km ²	Aholisi ming kishi	Boshqaruv shakli	Davlat tili, asosiy til	Asosiy dinar	Eksporning asosi	Pul birigi (kodi)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
71.	Afg'oniston	Qobul	652 090	32526,5	islom respublikasi	pushru, dari	islom	qorako'l, paxta xomashyosi, mevalar va yong'oqlar, tabiiy gaz, gillamlar	004 AFA Afg'onis- ton afg'onist

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
72.	Bangladesh	Datka	148 390	160046,7	ko'ppartiyaviy respublika	bengal	islom, induizm	jut, choy, mo'yna, kiyim-kechak, teri	050 BDT Bangladesh takasi
73.	Butan	Tximpxu	46 500	774,8	konstitutsiyaviy monarxiya	dzong'ke, ingliz, nepal	buddizm, induizm	o'rmon mahsulotlari va taxta buyumlari, toshko'mir, sboli, apelsin, olma, talk, sement	064 BTN Butan ngult-rumi
74.	Hindiston	Dehli	3 165	1284484	ko'ppartiyaviy respublika	ingliz, hindi, bengal, urdu, nepal	induizm, islom, xsholitianlik, sikxizm	qimmatbaho va zargarilik buyumlari, kiyim-kechak, paxta, to'liq, qimachilik, choy	356 INR Hindiston rupiyasi
75.	Maldiv	Maie	300	341,2	respublika	divexi	islom	balic	462 MVR Maldiv rupiyasi
76.	Nepal	Katmandu	147 180	28513,7	konstitutsiyaviy monarxiya	nepal induizm, buddizm	donli	ekinlar, jut, o'rmon mahsulotlari, kartoshka, o'tlar, mo'yna	524 NPR Nepal rupiyasi

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
77.	Pokiston	Islombod	796 100	19 1796,5	islom respublikasi	urdu ingliz	islom	paxta, paxta mahsulotlari, sholi, teri, gilamlar, baliq	586 PKR Pokiston rupiyasi
78.	Shri-Lanka	Kolombo	65 610	20715,0	ko'ppartiyaviy respublika	singal, tamil	buddizm, hinduizm, islom	to'qimachilik, kiyim-kechak, choy, qimmat baho toshlar, kauchuk, kokos yong'oqlari	144 LKR Shri-Lanka rupiyasi

Janubi-g'arbiy Osiyo va Shimoliy Afrika

N°	Rasmiy nomlanishi	Poytaxti	Hududi, km ²	Aholisi, ming kishi	Boshqaruv shakli	Davlat tili, asosiy asosiy til	Asosiy dinlar	Eksporning asosi	Pul birligi (kodi)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
79.	Jazoir (Jazoir Xalq Demokratik Respublikasi)	Jazoir (Aljir)	2 381 740	39666,5	respublika	arab	islom	neft, tabiiy gaz, zaytun moyi, vino, mashinasozlik mahsulotlari	012 DZD Jazoir dinori

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
80.	Bahrayn	Manama	690	1316,5	monarxiya	arab	islom	neft, alyumin buyumlari, sanoat tovarlari, transport qurilmalari	048 BHD Baxrayn dinori
81.	Jibuti	Jibuti	23 200	887,8	ko'ppartiyaviy respublika	arab, fransuz	islom, katoliklik	teri va mo'ynalar, xonaki mol, kofe	262 DJF Djibuti franki
82.	Misir (Misr Arab Respublikasi)	Qo'xira	1 001 450	87266,5	respublika	arab	islom, baptizm	xomashyo va qayta ishlangan neft, paxta, to'qimachilik, mevalar	818 EGP Misr funti
83.	G'arbly Sahroi-Kabir	El-Ayun	252 120	261	Marokko tarkibida	arab, berber	islom	fosfatlar	504 MAD Marokka dirxami
84.	Isroil	Tel-Aviv	21 950	8412,0	ko'ppartiyaviy respublika	ivrit, arab	iudaizm, islom, xristianlik	mevalar, sabzavot, neft mahsulotlari, ximikatlal, mashinasozlik mahsulotlari, o'g'itlar	376 ILS Yangi Isriol shekeli

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
85.	Iordaniya	Amman	91 880	6805,7	konstitutsiya- viy monarxiya	arab	islom	fosfatlar, kaliy o'g'itlari, mevalar va sabzavotlar	400 JOD Iordaniya dinori
86.	Iroq	Bag'dod	438 320	36423,4	birpartiyaviy respublika	arab	islom	neft, jun, xurmo	368 IQD Iroq dinori
87.	Eron	Tehron	1 648 000	79003,8	islom respublikasi	fors (persiy)	islom	neft, gilamlar, mevalar, paxta, to'qimachilik, metall buyimlar	364 IRR Eron riali
88.	Yaman	Sana	531 000	26832,2	respublika	arab	islom	neft mahsulotlari, paxta, baliq	886 YER Yaman riali
89.	Qatar	Doxa	11 440	2269,6	konstitutsiya- viy monarxiya	arab	islom	neft, o'g'itlar	634 QAR Qatar riali
90.	Kipr	Nikosiya	9 250	847,0	konstitutsiyaviy respublika	grek, turk xristianlik	islom	kiyim-kechak, poyafzal, vino, kartoshka, sitrus	196 CYP Kipr funt
91.	Quvayt	Al- Quvayt	17 820	3892,1	konstitutsiyaviy monarxiya	arab	islom	neft	414 KWD Quvayt dinori

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
92.	Livan	Bayrut	10 450	5850,7	ko'ppartiyavly respublika	arab	islom, xristianlik	Kiyim-kechak, zargarlik buyumlari, mevalar	422 LBP Livan funti
93.	Liberiya	Monroviya	111 421	4503,4	respublika	ingliz	xristianlik, islom, shamanlik	temir ruda, kauchuk, taxta, olmoslar, oltin, kofe, kakao	430 LRD Liberiya dollari
94.	Liviya	Tripoli	1 759 540	6278,4	sotsialistik respublika	arab	islom	neft, yeryong'oq, teri xomashyosi	434 LYD Liviya dinori
95.	Marokash	Rabat	458 730	33813,0	konstitutsiya-viy monarxiya	arab	islom	fosforitlar, o'g'illar, mine-rallar, aqjir, xurmo, baliq konservalar, tamaki	504 MAD Marokka dirhami
96.	Birlashgan Arab Amirliklari	Abu Dabi	83 660	9156,9	monarxiya	arab	islom	neft, tabiiy gaz, baliq, xurmo	784 AED Birlashgan Arab Amirliklari dirhami
97.	Omon	Maskat	309 500	4088,7	maslahat kengashli monarxiya	arab	islom	neft, baliq	512 OMR Omon niali

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
98.	Saudiya Arabistoni	Ar-Riad	2 200 000	31521,4	monarxiya	arab	islom	neft va neft mahsulotlari, bug'doy, xurmo	682 SAR Saudiya Arabistoni riyalı
99.	Suriya	Damashq	185 180	18502,4	ko'ppartiyaviy respublika	arab	islom	neft yanef mahsulotlari, paxta, fosforitlar, mevalar va sabzavot	760 SYP SuriyaArab Respublikasi funti
100.	Sudan	Xartum	2 505 810	40234,8	harbiy rejim	arab	islom, xristianlik, shamanlik	paxta, yer yong'oq, sorgo, gummiarabik	736 SDD Sudan dinori
101.	Tunis	Tunis	164 150	10982,7	ko'ppartiyaviy respublika	arab	islom	neft xomashyosi, fosforitlar, zaytun moyi, mevalar, baliq mahsulotlari	788 TND Tunis dinori
102.	Turkiya	Anqara	779 450	78741,0	ko'ppartiyaviy respublika	turk	islom	to'qimachilik, temir, po'lat, tamaki, mevalar, ximikatlar, teri buyumlari	792 TRL Turkiya lirasi
103.	Eritreya	Asmera	93 680	5227,8	respublika	tigrinya, arab	islom, xristianlik	hayvon mo'ynalari, sement, tuz, gummiarabik, sitrus	232 ERN Eritreya nakfasi

Janubiy Afrika

No	Rasmiy nomlanishi	Poytaxti	Hududi, km ²	Aholisi ming kishi	Boshqaruv shakli	Devlat tili, asosiy til	Asosiy dinlar	Eksportning asosi	Pul birligi (kodf)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
104.	Angola	Luanda	1 246 700	25021,9	respublika	portugal tili	animizm, katoliklik	neft, marvarid, kofe, sizal, baliq, o'rmon mahsulotlari, paxta	973 AOA Angola kvanzasi
105.	Benin (Benin Xalq Respublikasi)	Porto-Novo	112 620	10315,2	ko'ppar-tiyaviy respublika	fransuz majusi-yilik, xristianlik	islom	paxta, palma moyi va boshqalar.	952 XOF (G'arbiy Afrika davlatlari Markaziy banki) KFA VSEAO franki
106.	Botsvana	Gaborone	581 730	2262,4	ko'ppar-tiyaviy respublika	ingliz, setsvana	majusiylik, xristianlik	o'rmoslar, mis-nikel konsentrat, go'sh, moy, na, teri	072 BWP Botsvana pulasi

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
107.	BurkinaFaso	Uagadugu	274 400	18450,5	respublika	fransuz majusiylik	islom	mol va chorvachilik mahsulotlari, paxta, yeryong'oq	952 XOF KFA VSEAO franki
108.	Burundi	Bjumbura	27 830	11178,9	harbiy rejim	rundi	fransuz xristianlik, majusiylik	kofe, paxta, choy, paxtali matolar	950 XAF (Markaziy Afrika davlatlari Markaziy banki) KFA VEAS franki
109.	Gabon (Gabon Respublikasi)	Librevil	267 670	1725,3	respublika	fransuz	xristianlik, majusiylik	neft, taxta, marganes rudasi, uran konsentratlari	950 XAF KFA VEAS franki
110.	Gambiya	Banju	11 290	1990,9	harbiy rejim	ingliz	islom	yeryong'oq va uni qayta ishlash	270 GMD Gambiya dalasi
111.	Gana	Akkra	238 537	27409,8	harbiy rejim	ingliz	islom, xristianlik, majusiylik	kakao, oltin, o'mon, boksitlar, olmoslar	288 GHC Ganasedi

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
112.	Gvineya (Gvineya Respublika-si)	Konakri	245 860	12608,6	ko'ppartiyaviy respublika	fransuz	islom	bokslar, alyumin oksidi, mevalar, olmoslar, kofe	324 GNF Gvineya franki
113.	Gvineya-Bisau	Bisau	36 120	1844,3	respublika	portugal	islom, xristianlik	yer yong'og'i, keshyu yong'og'i, taxta, dengiz mahsulotlari	624 GWP Gvineya-Bisau pesosi
114.	Kongo Demokratik Respublika-si	Kinshasa	2 344 880	77266,8	birpartiyaviy respublika	fransuz	majusiylilik, xristianlik	tog'-kon sanoati mahsulotlari, kofe, choy, kauchuk, taxta	950 XAF KFA VEAS franki
115.	Zambiya	Lusaka	752 614	15473,9	respublika	ingliz	xristianlik islom	mis, rux, kobalt, qo'rg'oshin, tamaki	894 ZMK Zambiya kvachasi
116.	Zimbabve	Xarare	390 580	15602,7	ko'ppartiyaviy respublika	ingliz	majusiylilik, xristianlik	tamaki, oltin, ferroqotishmalar, paxta, asbest, nikel, shakar	716 ZWD Zimbabve dollari
117.	Kabo-Verde	Praya	4 030	520,5	ko'ppartiyaviy respublika	portugal	katoliklik	baliq, omarlar, banan, shakar, tuz	132 CVE Eskudo Kabo-Verde

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
118.	Kamerun	Yaunde	475 440	23344,2	birpartiyaviy respublika	fransuz, ingliz	islom, xristianlik, majusiylik	neft, kakao, kofe, taxta, banan, kauchuk	950 XAF KFA VEAS franki
119.	Keniya	Nayrobi	582 646	46050,3	respublika	ingliz	katoliklik, protestantlik, islom, animizm	choy, kofe, neft	404 KES Keniya shillingi
120.	Komor orollari	Moroni	2 232	784,7	birpartiyaviy respublika	fransuz, arab	islom	qishloq xo'jaligi mahsulotlari	KMF Komor orollari franki
121.	Kongo	Brazzavil	342 000	4620,3	respublika	fransuz, lingala, kikongo	xristianlik, islom	neft, o'rmon mahsulotlari, kofe, kakao, shakar, olmoslar	976 CDF Kongo franki
122.	Kot-Divuar	Yamu-sukro	322 460	22701,5	ko'ppartiyaviy respublika	fransuz	islom, xristianlik, majusiylik	kofe, kakao, kakao mahsulotlari, shuningdek taxta, palma moyi mahsulotlari, banan va ananaslar	952 XOF KFA VSE/O franki

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
123.	Lesoto	Maseru	30 350	2135,0	konstitutsiya-viy monarxiya	ingliz-suto	xristianlik, majusiylik	jun, olmoslar	426 LSL Lesoto loti
124.	Liberiya	Monroviya	111 421	4503,4	respublika	ingliz	majusiylik, xristianlik, islom	temir rudasi, kauchuk, taxta, olmoslar, oltin, kofe, kakao	430 LRD Liberiya dollari
125.	Mavrikiy	Port-Lui	2 045	1261,2	respublika	ingliz	induizm, xristianlik, islom	shakar va patoka, to'qimachilik va tikuvchilik buyumlari, tamaki, choy	480 MUR Mavrikiy rupiyasi
126.	Mavritaniya	Nuakshot	1 030 700	3545,6	islom respublikasi	arab	islom	baliq va baliq mahsulotlari, temir rudasi, mol, teri	478 MRO Mavritaniya ugiyasi
127.	Madagaskar	Antananarivu	587 040	24235,4	respublika	malagas, fransuz	xristianlik, islom	kofe, vanil, chinugul, shakar, baliq mahsulotlari, grafit, xromitlar	450 MGF Madagaskar franki

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
128.	Mayotta orollari (hududiy janoasi)	Dzaudzi	374	240,0	Hududiy jamoa (Fransiya)	fransuz	islom	vanil, parfumeriya moyi	978 EUR Yevro
129.	Malavi	Lilongve	118 480	16310,4	ko'ppar-tiyaviy respublika	chinya-dja, ingliz	islom, xristianlik, majusiylik	tamaki, shakar, choy, paxta, yer yong'oq	454 MWK Malavi kvachasi
130.	Mali	Bamako	1 240 190	17599,7	respublika	fransuz	majusiylik, islom	paxta, xonaki mol, yeryong'oq	952 XOF KFA VSEAO franki
131.	Mozambik	Maputu	799 380	27977,8	ko'ppar-tiyaviy respublika	portugal	majusiylik, xristianlik, islom	kreveftalar, keshtyu yong'og'i, neft mahsulotlari, kopra, paxta	508 MZM Mozambik metikali
132.	Namibiya	Vindxuk	824 270	2458,8	ko'ppar-tiyaviy respublika	ingliz	xristianlik	olmoslar, uran, baliq va go'sht mahsulotlari, xonaki mol	516 NAD Namibiya dollari

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
133.	Niger	Niamey	1 267 000	19899,1	respublika	fransuz	islom	uran, xonaki mol, sabzavot	952 XOF KFA VSEAO franki
134.	Nigeriya	Abudja	923 770	182201,9	harbiy rejim	ingliz	islom, xristianlik, majusiylik	neft xomashyosi, kakao, palma moyi, kauchuk, paxta, qalay	566 NGN Nigeriya nayrasi
135.	Ruanda	Kigali	26 340	11262,5	harbiy rejim	ki pyaru- apda, fransuz	xristianlik, islom, majusiylik	kofe, choy, qalay	646 RWF Ruanda franki
136.	San- Tome va Prinsipi	San- Tome	1 000	190,3	ko'ppartiyaviy respublika	portugal	xristianlik, majusiylik	kakao, kopra, kofe, banan, palmamoyi	678 STD San- Tome va Prinsipi dobrasi
137.	Svazilend	Mba- bane	17 360	1286,9	konstitutsiya- viy monarxiya	ingliz, svazi	xristianlik, majusiylik	shakar, o'rmon, konservirovalan- gan mevalar, sitrus, asbest	748 SZL Svazilend lilanganii
138.	Seysshell orollari	Viktoriya	455	96,4	ko'ppartiyaviy respublika	kreolsk, ingliz, fransuz	xristianlik	kopra, baliq, korisa	690 SCR Seysshell orollari rupiyasi

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
139.	Muqaddas Yelena orollari	Djeyms-taun	314	3,9	Buyuk Britaniyaga tegishli hudud	ingliz	anglikanlik, yagoviylik	baliq	654 SHP Muqaddas Yelena orollari funti
140.	Senegal	Dakar	197 160	15129,3	ko'ppartiyaviy respublika	fransuz	islom	baliq mahsulotlari, yeryong'oq, ximikadlar, fosforitlar	952 XOF KFA VSEAO franki
141.	Somali	Mogadisho	637 660	10787,1	respublika	somali, arab	islom	banan va boshqa mevalar, xonaki mol, mo'yna	706 SOS Somali shillingi
142.	Serra-Leone	Fritaun	73 330	6453,1	birpartiyaviy respublika	ingliz	A'naviy diniy e'tiqod, islom, xristianlik	boksitlar, rutil, oli moslar, kakao, kofe	694 SLL Sena-Leone leonesi
143.	Tanzaniya	Dodoma	945 040	53470,4	birpartiyaviy respublika	suaxili, ingliz	islom, xristianlik	kofe, paxta, sisal	834 TZS Tanzaniya shillingi

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
144.	Togo	Lome	56 780	7304,6	ko'ppartiyaviy respublika	fransuz	xristianlik, islom	fosforitlar, kofe, kakao, paxta	952 XOF KFA VSEAO franki
145.	Uganda	Kampala	241 040	39032,4	respublika	ingliz	xristianlik, islom	kofe, paxta, choy, tamaki	800 UGX Uganda shillingi
146.	Markaziy Afrika Respublikasi	Bangi	622 440	4900,2	ko'ppartiyaviy respublika	fransuz	xristianlik, majusiylik	kofe, olmoslar, o'rmon mahsulotlari, paxta, tamaki	950 XAF KFA VEAS franki
147.	Chad	Ndjamena	1 284 000	14037,3	respublika	arab, fransuz	islom, xristianlik	paxta, xonaki moi, go'sht, baliq, to'qima-chilik	950 XAF KFA VEAS franki
148.	Ekvatorial Gvineya	Maiabo	28 050	845,0	respublika	ispan	xristianlik	kakao, o'rmon mahsulotlari, kofe	950 XAF KFA VEAS franki

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
149.	Efiopiya (Efiopiya Federativ Demokratik respublikasi)	Addis- Abeba	1 157 600	90076,0	respublika	amxars, ingliz	xristianlik, islom	kofe, mo'yna, yog -moy ekinlari urug'lari	230 ETV Efiopiya biri
150.	Janubiy Afrika Respublikasi	Pretoriya; Keyptaun	1 127 000	54956,9	ko'ppartiyaviy respublika	afrikaans, ingliz, zulu va boshqalar	xristianlik, induizm, islom	oltin, metallar, olmoslar, oziq-ovqat mahsulotlari, mashina qurilmalari	710 ZAR Janubiy Afrika randi

Shimoliy Amerika

№	Rasmiy nomlanishi	Poytaxti	Hududi, km ²	Aholisi ming kishi	Boshqaruv shakli	Davlat tili, asosiy til	Asosiy dinlar	Eksportning asosi	Pul birligi (kodli)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
151.	Grenlandiya	Nuuk	2 175	56,2	o'z-o'zini boshqaradigan hudud, Daniyaning qismi	dat, grenland	lyuteranlik	baliq, minerallar	208 DKK Daniya kronasi

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
152.	Kanada	Ottava	9 970	34761,0	federativ konstitutsiya-viy monarxiya	ingliz-fransuz	katoliklik, anglikanlik	avtomobillar, neft, alyumin, o'qim mahsulotlari, bug'doy	124 CAD Kanada dollari
153.	Amerika Qo'shma Shtatlari	Vashington	9 363	321267,0	prezidentlik respublikasi	ingliz	protestantlik, katoliklik	samolyotlar, avtomobillar, ximikatlilar, toshko'mir, mashina qurilmalari, makkajo'xori, neft, bug'doy	840 USD AQSH dollari

Lotin Amerikasi

№	Rasmiy nomlanishi	Poytaxti	Hududi, km ²	Aholisi ming kishi	Boshqaruv shakli	Davlat tili, asosiy til	Asosiy dinlar	Eksportning asosi	Pal birligi (kodi)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
154.	Angilya	Valli	91	14,6	konstitutsiya viy monarxiya (Buyuk Britaniya hududlari)	ingliz	protestantlik	raklar, tuz	951 XCD Sharqiy-karib dollari

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
155.	Antiguava Barbuda	San- Djons	440	91,8	konstitutsiya- viy monarxiya (Hamdo'stlik tarkibida)	ingliz	protestantlik, katoliklik	paxta, shakar, mevalar, kiyim-kechak, sanoat tovarlari	951 XCD Sharqiy- karib dollari
156.	Antil otollari	Villemsted	800	187	Niderlandiya tarkibida o'z- o'zini boshqaradigan hudud	dat, pa- pyamea- to, ingliz	katoliklik, protestantlik	neft mahsulotlari	532 ANG Nider- landiya guldeni antil
157.	Argentina	Buenos- Ayres	2 780 090	43131,9	federativ respublika	ispan, ingliz, italyan	katoliklik, iudaizm	bug'doy, makkajo'xori, go'sht, mo'yna, jun, foydali qazilmalar, yeryong'oq	032 ARS Argentina pesosi
158.	Aruba	Oranestad	193	103,9	Niderlandiya tarkibida o'z- o'zini boshqa- radigan hudud	nider- land, papyam- er'o	katoliklik, protes- tantlik	neft mahsulotlari	533 AWG Aruba guldeni
159.	Bagam otol- lari (Bagam hamdo'stlik otollari)	Nassau	13 860	388,0	konstitutsiya- viy monarxiya (Hamdo'stlik tarkibida)	ingliz, kreols	protes- tantlik, katoliklik	mineral yoqil- g'i, ximikatlari, sement, raklar, vino	044 BSD Bagam dollari

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
160.	Barbados	Bridjtaun	430	284,2	konstitutsiya- viy monarxiya (Hamdo'stlik tarkibida)	ingliz ispan	protestant- lik, katoliklik	shakar, xinikatlal, kiyim-kechak, elektron qurilmalar	052 BBD Barbados dollari
161.	Beliz	Belmopan	22 960	360,8	konstitutsiya- viy monarxiya (Hamdo'stlik tarkibida)	ingliz, ispan	katoliklik, protestant- lik	o'rmon, qurilish, shakar, baliq mahsulotlari, kiyim-kechak, mevalar	084 BZD Beliz dollari
162.	Bermud orollari	Gamilton	54	62,0	Buyuk Britaniya- ga qarashli hudud	ingliz	angli- kanlik, katoliklik	ozuq-ovqat mahsulotlari	060 BMD Bermud dollari
163.	Boliviya	Sukre (yuridik), La-Pas (hukumat)	1 098 580	11410,6	respublika	ispan	katoliklik	tabiiy gaz, neft, qalay, sink, kumush, oltin, kofe, shakar	068 BOB Boliviya boli- vianos
164.	Braziliya	Brazilia	8 512 000	203262,4	ko'ppartiaviy federativ respublika	portugal, ispan, ingliz	katoliklik	temir rudasi, kofe, mevalar, o'rmon, avtomobillar, go'sht	986 BRL Braziliya reali

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
165.	Venesuela	Karakas	912 050	30865,0	ko'ppariyaviy federativ respublika	ispan, ameri-hindu	katoliklik, protestantlik	kofe, neft, temir rudasi, alyumin, to'qimachilik, mevalar	862 VEB Venesuela bolivari
166.	Virjin orollari	Sharlotta Amaliya	344	106,3	AQSH ma'muriy-hududiy birligi	ingliz, ispan, kreol	protestantlik, katoliklik	tozalangan neft mahsulotlari	840 USD AQSH dollari
167.	Gaiti	Port-o-Prens	27 750	10911,8	respublika	fransuz, kreols	katoliklik, vudu	kofe, shakar, sisal	840 USD AQSH dollari
168.	Gayana	Djordjiaun	214 970	801,6	kooperativ respublika	ingliz	protestantlik, induizm, islom	oltin, alyumin, shakar, sho'li, vino, bokstitalr, o'rmon, qurilish mahsulotlari	328 GYD Gayana dollari
169.	Gvadelupa	Bass-Terr	1 780	403,8	Fransyaning tashqi hududi	fransuz, kreol	katoliklik	banan, shakar, vino	978 EUR Yevro
170.	Gvatemala	Gvatemala	108 890	16176,1	ko'ppariyaviy respublika	ispan, ameri-hindu	katoliklik, protestantlik, majuziylik	kofe, shakar, banan, paxta, kardamon	320 GTQ Gvatemala ketsali

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
171.	Gviana	Kayenna	91 000	250,4	Fransiyaning tashqi hududi	fransuz	katoliklik	krevektalar, o'rmon material-lari, vino, pusti-i daraxt ekstrakti	978 EUR Yevro
172.	Gonduras	Tegusig-alpa	112 090	8725,1	respublika	ispan	katoliklik	kofe, banan, o'rmon, qurilish, go'shti, shakar, krevektalar, omarlar	340 HNL Gonduras lempirasi
173.	Grenada	Sent-Dj-ordj	541	106,8	AQSH ma'muriy-hu-dudiy birligi	ingliz, fransuz	katoliklik, protestant-lik	muskat, yong'oq, kakao, banan, makkajo'xori, to'qimachilik	951 XCD Sharqiy-karib dollari
174.	Dominika	Rozo	750	72,7	respublika	ingliz, fransuz	katolisizm, protestant-lik	banan, kokos, yong'oqlar, mevali sharbatlar	951 XCD Sharqiy-karib dollari
175.	Dominikan Respublikasi	Santo Domingo	48442	10652,1	respublika	ispan	katoliklik	shakar, kofe, kakao, oltin, ferromikel	214 DOP Dominikan pesosi
176.	Kayman orollari	Djordjita-un	259	60,0	konstitusiyaviy monarxiya (Buyuk Britaniya hududlari)	ingliz	protestant-lik, katoliklik	dengiz mahsulotlari	136 KYD Kayman orollari dollari

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
177.	Kolumbiya	Bogota	1 141 750	48519,0	ko'ppartiyaviy respublika	ispan	katoliklik	kofe, yoqut, neft, toshko'mir, gullar, go'shir	170 COP Kolumbiya pesosi
178.	Kosta-Rika	San-Xose	51 100	4773,1	ko'ppartiyaviy respublika	ispan	katoliklik	kofe, to'qima-chilik, banan, shakar, kakao	188 CRC Kosta-rika koloni
179.	Kuba	Gavana	110 860	11389,6	sotsialistik respublika	ispan	katoliklik, protestantlik	shakar, foydalit qazilmalar, mevalar, baliq, kofe	192 CUP Kuba pesosi
180.	Martinka	Fort-de-Frans	1 100	381,3	Fransiyaning tashqi hududi	fransuz, kreols	katoliklik	neft mahsulotlari, banan, rom, ananas	978 EUR Yevro
181.	Meksika	Mexiko	1 967 180	121905,8	federativ respublika	ispan	katoliklik, protestantlik	neft va neft mahsulotlari, avtomobillar, paxta, mashinasozlik mahsulotlari, kofe, baliq, o'g'itlar, foydali qazilmalar	484 MXN Meksika pesosi

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
182.	Montserat	Plymut	102	5,1	Buyuk Britaniyaga qarashli hudud	ingliz	protestantlik, katoliklik	elektronika, kiyim-kechak, peres, oziq-ovqat mahsulotlari	951 XCD Sharqiy-karib dollari
183.	Nikaragua	Managua	130 680	6198,1	respublika	ispan, ingliz	katoliklik	kofe, paxta, shakar, ximikatlal, go'sht, banan	558 NIO Nikaragua oltin kordobasi
184.	Panama	Panama	77 080	3713,3	respublika	ispan, ingliz	katoliklik, protestantlik	banan, krevetki, kofe, shakar, to'qimachilik, neft mahsulotlari	590 PAB Panama balboasi
185.	Paraguay	Asunson	406 750	7003,4	ko'ppartiyaviy respublika	ispan	katoliklik	paxta, soya dukaklari, o'rmon mahsulotlari, go'sht, o'simlik moyi	600 PYG Paraguay guaranisi
186.	Peru	Lima	1 244 280	31151,6	ko'ppartiyaviy respublika	ispan, kechua	katoliklik	mis, qo'rg'oshin, temir, rux, neft, kofe, paxta, shakar, baliq mahsulotlari	604 PEN Peru yangi sol
187.	Puerto-Riko	San-Xuan	8 900	3548,4	AQSH ma'muriy-hududiy birligi	ispan	katoliklik, protestantlik	shakar, kofe, ximikatlal, elektron qurilmalar	840 USD AQSH dollari

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
188.	Salvador	San-Salvador	21 040	6126,6	respublika	ispan	katoliklik	koʻfe, shakarqamish, krevektalar, gullar, toʻqimachilik, makka-joʻxori, paxta	222 SVC Salvador kolonasi
189.	Sen-Per va Mikelon	Sen-Per	242	6,0	Jamoaviy hudud (Fransiya)	fransuz	katoliklik	baliq, tulki va qorakuzanlar moʻynasi	978 EUR Yevro
190.	Sent-Vinsent va Grenadani	Kingsta-un	390	109,5	konstitutsiyaviy monarxiya	ingliz	protestantlik	banan, tennis raketkalari, kraxmal, un	951 XCD Sharqiy Karib dollari
191.	Sent-Kits va Nevis	Baster	269	55,6	konstitutsiyaviy monarxiya	ingliz	protestantlik	shakar, paxta, elektronika	951 XCD Sharqiy Karib dollari
192.	Sent-Lyusiya	Kastri	620	185,0	konstitutsiyaviy monarxiya	ingliz	katoliklik, protestantlik, anglikanlik	banan, kokos, yongʻogʻi, kakao	951 XCD Sharqiy Karib dollari
193.	Surinam	Paramaribo	163 820	542,9	respublika	dat, ingliz	buddizm, protestantlik, katoliklik	keramika, boksitlar, alyumin, sholi, oʻrmon mahsulotlari	740 SRG Surinam guldeni
193.	Surinam	Paramaribo	163 820	542,9	respublika	dat, ingliz	buddizm, protestantlik, katoliklik	keramika, boksitlar, alyumin, sholi, oʻrmon mahsulotlari	740 SRG Surinam guldeni

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
195.	Trinidad va Tobago	Port-of-Speyn	5 130	1360,0	ko'ppartiyaviy respublika	ingliz-xindl-fransuz	protestantlik	neft, ximikatlilar, vino, shakar	780 TTD Trinidad va Tobago dollari
196.	Urugvay	Montevideo	177 414	3415,9	respublika	ispan	katoliklik, protestantlik	qo'y go'shti, teri, baliq, sholi, jun	858 UYU Urugvay pesosi
197.	Folklend va Malvin orollari	Stenli	12 173	2,9	Buyuk Britaniyaga tegishli hudud	ingliz-anglikanlik	katoliklik	jun, hayvon mo'ynasi	238 FKP Folklend (Malvin) orollari funti
198.	Chili	Santvago	736 900	18006,4	respublika	ispan	katoliklik, protestantlik	mis, temir, mevalar, sellyuloza	152 CLP Chili pesosi
199.	Ekvador	Kito	283 560	15319,0	ko'ppartiyaviy respublika	ispan	katoliklik	banan, neft, krevetkalar, kofe, kakao, shakar	840 USD AQSH dollari
200.	Yamayka	Kingston	11 430	2930,0	konstitutsiyaviy monarxiya	ingliz, kreols	baptistlik, anglikanlik	shakar, shakar, alyuminiy, mevalar	388 JMD Yamayka dollari

Avstraliya va Okeaniya

№	Rasmiy nomlanishi	Poytaxti	Hududi, km ²	Aholisi ming kishi	Boshqaruv shakli	Davlat tili, asosiy tili	Asosiy dinlar	Ekspортиning asosi	Pul birligi (kodi)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
201.	Avstraliya (Avstraliya Ittifoqi)	Kanberra	7 682 300	24 789,0	federativ konstitutsiya viy monarxiya	ingliz	xristianlik	oltin va boshqa metallar, olanoslar, toshko'mir, go'sht, jun, don ekinlari	036 AUD Avstraliya dollari
202.	Amerika Samoasi	Pago-Pago	200	55,5	AQSH hududi	samoan, ingliz	xristianlik	kokos moyi, baliq, kakao, taro, kopra	840 USD AQSH dollari
203.	Vanuatu	Vila	264,6	264,6	respublika	fransuz, bislorna, ingliz	presviterianlik	kopra, baliq, kakao, taxta	548 VUV Vanuatu vatasi
204.	Samoa	Apia	2 830	193,2	respublika	ingliz, samoan	protestantlik, katoliklik	kokos moyi, kakao, taro, kopra	882 WST Samoa talasi

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
205.	Guam	Agana	541	169,8	AQSH hududi	ingliz, yapon	katoliklik	Qurilish material- lari, baliq, oziq- ovqat mahsulotlari	840 USD AQSH dollari
206.	Kiribati	Bairiki	730	112,4	respublika	ingliz	protestant- lik	kopra, baliq	036 AUD Avstraliya dollari
207.	Kokos orollari	Vest- Aylend	14	0,6	Avstraliya hududi	ingliz, malay	islom, xristianlik	kopra(yong'oq mag'zi)	036 AUD Avstraliya dollari
208.	Kuka orollari	Avarua	236	20,8	respublika	ispan	katoliklik	kofe, banan, shakar, to'qimachilik	554 NZD Yangi Zelandiya dollari
209.	Mar- shall orollari	Madjuro	181	52,9	respublika	ingliz, ispan	protestant- lik, katoliklik	kopra, qishloq xo'jaligi mahsulotlari	840 USD AQSH dollari
210.	Miduey orollari	-	5	0,5	AQSH hududi	ingliz	xristianlik	yo'q	840 USD AQSH dollari
211.	Nauru	Yarey	21	10,2	respublika	nauru	xristianlik	fosforitlar	036 AUD Avstraliya dollari
212.	Niue	Alofi	2 700	1,6	Yangi Zelandiya hududi	ingliz	xristianlik	kokos kremi, palma urug'i, avokado	554 NZD Yangizelandiya dollari

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
213.	Yangi Zelandiya	Velling-ton	270 534	4583,1	respublika	ingliz, maori	xristianlik	jun, ko'y go'shti, mevalar, baliq, pishloq, ximikatlilar	554 NZD Yangi Zelandiya dollari
214.	Yangi Kaledoniya	Numea	18 580	268,8	respublika	fransuz	xristianlik	mikel, kopra	953 XPF Fransuz Tinch okean franki
215.	Norfolk	Kingston	36	2,3	Avstraliya hududi	ingliz	anglikanlik, katoliklik	pochta markalari, palma urug'lari, avokado	036 AUD Avstraliya dollari
216.	Palau	Koror	497	21,3	respublika	ingliz, belau	katoliklik	baliq, kopra	840 USD AQSH dollari
217.	Papua-Yangi Gvineya	Port-Morsbi	462 840	7619,3	konstitutsiyaviy monarxiya (Hamdo'stlik tarkibida)	ingliz	xristianlik, majusiylik	tog'-kon sanoati mahsulotlari, tropik taxta, kofe, kakao, oltin, palma moyi, kopra	598 PGK Papua-Yangi Gvineya kinasii
218.	Pitkern	Adamst-aun	49	0,1	Buyuk Britaniya hududi	ingliz	xristianlik	mevalar, sabzavot	554 NZD Yangi Zelandiya dollari
219.	Rojdestvo orollari	Seitlment	135	2,0	Avstraliya hududi	ingliz, malay	buddizm, istom	fosforitlar	036 AUD Avstraliya dollari

Manba: www.wikipedia.org (eslatma: dunyo mamlakatlar abolisi soni 2014-2015-yillarga asoslanadi)

Buyuk geografik kashfiyotlar (XV-XVII asrlardagi eng mashhurlari)

Yillar	Kim, qayerda va nimani kashf etdi
1445-1451	Portugaliyalik kapitan Genrix Dengizchi G'arbiy Afrika, Senegaldan to Liberiya qirg'oqlarigacha yetib borgan.
1487-1488	Portugaliyalik dengizchi Bartolomeu Diash Hindistonga yaqin yo'l izlab Janubiy Afrika sohillariga yetib borgan
1492-1494	Ispaniya ekspeditsiyasining boshlig'i gineyalik Xistofor Kolumbning ekspeditsiyalari: Hindistonga qisqa yo'l ni izlab Atlantika okeanidan suzib o'tishi, tropik chizig'idan Markaziy Amerikadagi Bagam, Antil va Karib orollarini kashf etishi
1497-1498	Ingliz xizmatidagi italiyalik Djon (Djovani) Kabot Nyufaundland oroli, Shimoliy Amerikaning shimoliy-sharqiy qirg'oqlari (normandlardan keyin ikkinchi marotaba) ni kashf etishi
1497-1498	Portugaliyalik Vasko da Gama Janubi-sharqiy Afrika, Janubiy Mozambik, Afrika bo'ylab Hindistonga dengiz yo'l ini ilk bor kashf etishi
1498	Xristofor Kolumbning 3-ekspeditsiyasi Janubiy Amerikaning Trinidad oroli, Orinoko daryost deltasini, Pariya va Araya qo'ltig'iga etib borishi
1499	Ispaniyalik Alonso de Oxeda va portugaliyalik Amerigo Vespuchetti Janubiy Amerika: Gviana va Venusuela, Paragua va Guaxiro qo'ltig'ini o'rganib chiqishi
1499-1500	Rus ekspeditsiyasi rahbarlari P. Ushatiy va Kurbskiy tomonidan Shimoli-g'arbiy Sibir: Ob' daryosining quyi qismi kashf etilishi

1501—1502	Portugaliyalik Amerigo Vespuchchi Braziliyaning, sharqiy sohillarini o'rganib chiqishi
1502	Xristofor Kolumbning 4-ekspeditsiyasi: Markaziy Amerikaning Karib dengizi sohillari
1519	Ipaniyalik Alonso de Pineda tomonidan Shimoliy Amerikaning janubiy sohillari kashf etilishi
1519—1522	Portugaliyalik Fernan Magellan va ispaniyalik Xuan Sebastyan de Elkanc boshchiligidagi Ispaniya ekspeditsiyasining birinchi marta dunyo aylanasi bo'ylab kemada suzib chiqishi:
1520—21	F. Magellan (Amerikaning janubi-sharqiy sohillari, Olovli Yerlar, Magellan bo'g'oz; ilk bor Tinch okeani bo'ylab Fili ppin, Marian orollarigacha suzib borishi); 1) 521—522-yy. Xuan Sebastyan de Elkano («Viktoriya» kemasida) birinchi marta dunyo bo'ylab suzishni tugallashi
1568	Ispaniya ekspeditsiyasining (Alvaro Mendanyade Neyra) Tuvalu va Solomon orollarini kashf etishi.
1585—1587	Ingliz dengiz sayyohi Jon Deyvis Shimoli-G'arbiy arktiko'tush yo'lini qidirishga 3 marta harakat qildi va o'zining nomi bilan ataladigan bo'g'ozni kashf etdi.
1606	Ispaniya xizmatidagi portugal Pedro Fernandes de Kiros Tinch okeanidagi Tuamotu arxipelagi va Espiritu-Santo orollarini, gollandiyalik Billem Yanszon Yangi Gvine ya janubiy sohillarini va Avstraliyaning g'arbiy sohili Keyp-York yarim orolini, shuningdek ispaniyalik Luis Vaes de Torres Yangi Gvineyaning janubiy dengiz qirg'oqlari, Korol dengizi, Papua bo'g'ozini hamda Yangi Gvineya bilan Avstraliya o'rtasidagi bo'g'ozni (uning nomi bilan ataladi) kashf etdi.
1613	Portugaliyalik missioner Pedro Paesh Ko'k Nil daryosi irmoqlari manbai(boshlanishi)ga yetib bordi.
1639	Tomsklik kazak Ivan Yurevich Moskvitin tomonidan Oxota dengizi sohillari va Saxalin bo'g'ozini kashf etildi.

1642	Gollandiyalik Abel Yanszon Tasman o'z nomi bilan ataluvchi orolni, Yangi Zelandiyaning g'arbiy sohilini va Tongo orolini kashf etdi. Avstraliyani ilk bor aylanib, chiqib hududining o'sha paytda o'ylaganchalik katta emasligini va «Janubiy Yer» qismiga tegishli emasligini isbotlab berdi.
1643—1646	Rus kazagi Vasiliy Danilovich Poyarkov Amur daryosi irmoqlariga kirib, Zeya daryosini, Amur-Zeya tekisligini kashf etdi.
1648	Rus sayyohi Semen Ivanovich Dejnev Chukotka yarim oroli bo'ylab suzib o'tib, Osiyo bilan Amerika o'rtasidagi bo'g'ozni kashf etdi. Dejnevnig yo'ldoshi (do'sti) Fedot Alekseevich Popov kemasi janubga borib qolib, Kamchatka yarim oroli va daryosini kashf etadi.
1649—1653	Yerofey Pavlovich Xabarov Priamure hududlarini o'rganib «Amur daryosi chizmasi»ni tuzadi.
1678	Missioner bo'lgan Gadifer de La-Sall va Lui Annepenlar Niagara sharsharasini kashf etishdi.
1697—1699	Kazak atamani Vladimir Vasilevich Atlasov Kamchatka bo'ylab sayohat qildi va Kamchatka hamda Kuril orollari to'g'risida ilk ma'lumotlarni berdi.

Manba: www.wikipedia.org

MUNDARIJA

Kirish	3
--------------	---

I BO'LIM. JAHONNING UMUMIY IQTISODIY VA REGIONAL GEOGRAFIYASI

1-BOB. «Iqtisodiy geografiya» faniga kirish

1.1. «Iqtisodiy geografiya»ning predmeti, uning boshqa fanlar orasida tutgan o'rnini	5
1.2. «Iqtisodiy geografiya»ning nazariy asoslari, ilmiy konsepsiyalari va uslublari	7
1.3. «Iqtisodiy geografiya»ning rivojlanish tarixi	9

2-BOB. Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish, rivojlantirish omillari va tamoyillari

2.1. Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishning asosiy qonuniyalari	11
2.2. Ishlab chiqarishni tashkil etishning asosiy shakllari	13
2.3. Ishlab chiqarishni hududiy tashkil etishning asosiy omillari	14

3-BOB. Hozirgi zamon dunyo siyosiy xaritasi

3.1. Dunyo siyosiy xaritasining ahamiyati va o'ziga xosligi	17
3.2. Dunyo siyosiy xaritasi shakllanishining xususiyatlari va asosiy bosqichlari	18
3.3. Davlat tuzumi va davlat tuzilishi	24

4-BOB. Dunyo aholisi geografiyasi

4.1. Dunyo aholisining o'sishi	28
4.2. Dunyo aholisining zichligi va joylashuvi	30
4.3. Urbanizatsiya jarayonining rivojlanishi	31
4.4. Aholining jinsiy, diniy va irqiy tarkibi	31
4.5. Mehnat resurslari va bandlik muammolari	32

5-BOB. Jahon xo'jaligi geografiyasi

5.1. Jahon xo'jaligining rivojlanish bosqichlari	34
5.2. Jahon sanoati rivojlanishining umumiy xususiyatlari: yengil va oziq-ovqat sanoatlari	36
5.3. Jahon qishloq xo'jaligining umumiy tavsifi: o'simlikshunoslik, texnik ekinlar, chorvachilik, dunyoda baliq ovlash va baliqchilik	45
5.4. XXI asrda jahon moliyaviy inqirozi sabablari va oqibatlari	47

**6-BOB. Dunyoning regional tavsifi:
(AQSH, Germaniya, Yaponiya va Xitoyning
iqtisodiy-geografik tavsifi)**

6.1. AQSHning iqtisodiy-geografik tavsifi	50
6.2. Germaniyaning iqtisodiy-geografik tavsifi	59
6.3. Yaponiyaning iqtisodiy-geografik tavsifi	65
6.4. Xitoyning iqtisodiy-geografik tavsifi	71

7-BOB. Mustaqil davlatlar hamdo'stligi

7.1. 1. MDHning tashkil etilishi va maqsadi	79
7.2. 2. MDHning Yevropa qismidagi (Rossiya, Ukraina, Belorussiya va Moldaviya) davlatlari iqtisodiy-geografik tavsifi	82
7.3. 3. MDHning Kavkazorti (Armaniston, Gruziya va Ozarbayjon) davlatlari iqtisodiy-geografik tavsifi	104
7.4. MDHning Markaziy Osiyo (Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston) davlatlari iqtisodiy-geografik tavsifi	119

**II BO'LIM. O'ZBEKISTONNING IQTISODIY
GEOGRAFIYASI**

**8-BOB. O'zbekistonning jahon xo'jaligi
tizimidagi o'rni**

8.1. O'zbekistonning jahonda tutgan o'rni	139
8.2. O'zbekistonning ma'muriy-hududiy bo'linishi	142

9-BOB. O'zbekistonning tabiiy resurs salohiyati

9.1. O'zbekistonning tabiiy sharoiti va resurslari. O'zbekistonning tabiiy resurslar bilan ta'minlanganligi va ularni baholash	149
9.2. Tabiiy resurslarning joylashuvi. Tabiatdan oqilona foydalanish va tabiat muhofazasi muammolari	153

10-BOB. O'zbekiston aholisi va mehnat resurslari

10.1. O'zbekiston aholisi dinamikasi	155
10.2. Aholining jinsiy va yosh tarkibi	156
10.3. Mehnat resurslari va aholi bandligi	158

11-BOB. O'zbekiston sanoati geografiyasi

11.1. O'zbekiston sanoati va uning yetakchi tarmoqlari	161
11.2. Yoqilg'i-energetika majmui	163
11.3. Metallurgiya, mashinasozlik, kimyo, qurilish materiallari, yengil va oziq-ovqat sanoatlari	166
11.4. Sanoat ishlab chiqarishini modernizatsiyalash	168

12-BOB. O'zbekiston qishloq xo'jaligi geografiyasi

12.1. Qishloq xo'jaligining respublika iqtisodiyotida tutgan o'rni.....	172
12.2. Yer fondi	174
12.3. Dehqonchilik va chorvachilik	174
12.4. Agrar sohada olib borilgan iqtisodiy islohotlarning asosiy yo'nalishlar.....	176

13-BOB. O'zbekiston Respublikasi transporti va tashqi iqtisodiy aloqalar geografiyasi

13.1. O'zbekiston respublikasi transport geografiyasi	178
13.2. O'zbekistonning tashqi iqtisodiy aloqalar geografiyasi.....	184

14-BOB. O'zbekistonning iqtisodiy geografik rayonlari va yirik tabiiy-iqtisodiy mintaqalari

14.1. O'zbekistonning iqtisodiy geografik rayonlari	189
14.2. O'zbekistonning yirik tabiiy-iqtisodiy mintaqalari	189

15-BOB. O'zbekistonda tarkib topgan ekologik vaziyatlar va ekologik xavfsizlikni ta'minlash

15.1. Ekologiya to'g'risida tushuncha	193
15.2. Ekologiyaning tarkibiy bo'linishi	194
15.3. O'zbekistonda ekologik xavfsizlikni ta'minlash choralari.....	195
Mustaqil ta'lim mavzulari	200
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati	202

Ilovalar:

1-ilova. Yer shari to'g'risidagi umumiy ma'lumotlar	205
2-ilova. Dunyo aholisi sonining o'sishi	208
3-ilova. Dunyo aholisining irqiy tarkibi	209
4-ilova. Dunyo aholisining o'tmishdagi soni	210
5-ilova. Dunyo aholisining kelajakdagi o'sishi	212
6-ilova. Dunyoning aholisi eng ko'p mamlakatlari	213
7-ilova. Dunyo aholisining zich va kam bo'lgan hududlari	215
8-ilova. Dunyo dinlarining shakllanishi va dinga mansublik	216
9-ilova. Jahon xo'jaligi rivojlanishining muhim ko'rsatkichlari	218
10-ilova. Dunyo mamlakatlarida neft qazib olish	219
11-ilova. Dunyo mamlakatlarida gaz qazib olish	220
12-ilova. Dunyo mamlakatlarida elektr energiya ishlab chiqarish.....	221
13-ilova. Dunyo mamlakatlarida temir rudasini qazib olish	222
14-ilova. Dunyo mamlakatlarida oltin va kumush qazib olish.....	223
15-ilova. Dunyoda avtonobil vositalarini ishlab chiqaruvchi mamlakatlar	224
16-ilova. Dunyoda paxta tolasidan gazlama ishlab chiqarish	226
17-ilova. Dunyoning yer fondi tuzilmasi	227

18-ilova. Donli mahsulotlarni yetishtiruvchi asosiy mamlakatlar	228
19-ilova. Jahonda paxta tolasini yetishtirish hajmi	228
20-ilova. Dunyo yuk tashish va yo'lovchi aylanmasi tuzilmasida turli transportlarning uzunligi va yuk aylanmasidagi ulushi	229
21-ilova. MDH davlatlarining aholisi soni	230
22-ilova. O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-hududiy bo'linishi	
23-ilova. O'zbekiston aholisining soni, o'sish sura'tlari va joylashishi	231
24-ilova. O'zbekistonning doimiy aholisi soni	232
25-ilova. Tuzilgan nikohlar soni	234
26-ilova. Ajralishlar soni	235
27-ilova. Tug'ilish ko'rsatkichi.....	236
28-ilova. O'lim ko'rsatkichi	237
29-ilova. Ko'chib kelganlar soni	238
30-ilova. Ko'chib ketganlar soni	239
31-ilova. O'zbekistonda ijtimoiy islohotlar natijalari	240
32-ilova. Mehnat resurslari va aholining bandligi	240
33-ilova. O'zbekistonning yer fondi toifalari	241
34-ilova. Asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar	242
35-ilova. O'zbekiston yalpi ichki mahsulotining tarmoqlar bo'yicha taqsimoti	242
36-ilova. O'zbekiston Respublikasi hududlari bo'yicha yalpi hududiy mahsulotning tarkibiy tuzilishi	243
37-ilova. Sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishning yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi	244
38-ilova. YIMda qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ulushi	245
39-ilova. O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligi infratuzilma obyektlari soni	245
40-ilova. Respublika chorva mollari va parrandalar soni hamda chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishning o'zgarishi.....	247
41-ilova. Umumfoydalanilgan transport tarkibi bo'yicha yuk tashish va yuk aylanmasi	248
42-ilova. Transport turlari bo'yicha yo'lovchi tashish va yo'lovchi aylanmasi	249
43-ilova. O'zbekistonning tashqi savdo ko'rsatkichlari dinamikasi	250
44-ilova. O'zbekiston eksportining tovar tarkibi	251
45-ilova. O'zbekiston importining tovar tarkibi	251
46-ilova. Dunyo mamlakatlari tavsifi	252
47-ilova. Buyuk geografik kashfiyotlar	301

ERKIN NIGMANOV

IQTISODIY GEOGRAFIYA

(JADVALLARDA)

O'quv qo'llanma

Muharrir Olim Usmonov

Badiiy muharrir Azamatjon Yuldashev

Texnik muharrir Yelena Tolochko

Kompyuterda sahifalovchi Gulchehra Azizova

Litsenziya raqami AI № 163. 09.11.2009. Bosishga 2016-yil 3-noyabrda ruxsat etildi. Bichimi 60×84¹/₁₆. Ofset qog'ozi. Tayms garniturasi. Shartli bosma tabog'i 17,90. Nashr tabog'i ... Adadi 300 nusxa. Shartnoma № 153–2016. Buyurtma № 200.

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi tezkor matbaa bo'limida chop etildi. 100011, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.
Telefon: (371) 244-10-45. Faks: (371) 244-58-55.

Cho'pon
nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi

ISBN 978-9943-05-894-1

9 789943 058941